

**DEBRECENI
EGYETEM**

KÜLÖNLEGES BÁNÁSMÓD

◆

**INTERDISZCIPLINÁRIS
(OPEN ACCESS – NYÍLT HOZZÁFÉRÉSŰ)
SZAKMAI LAP**

ISSN 2498-5368

Web:

<https://ojs.lib.unideb.hu/kulonlegesbanasmod>

◆

VI. évf., 2020/4. szám

DOI [10.18458/KB.2020.4.1](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.1)

IMPRESSZUM

KÜLÖNLEGES BÁNÁSMÓD - INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI LAP

Alapítva: 2014-ben.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 46. § (4) bekezdése alapján nyilvántartásba vett sajtótermék (határozatról szóló értesítés iktatószáma: CE/32515-4/2014).

Kiadó: Debreceni Egyetem

A kiadó székhelye:

Debreceni Egyetem
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Kiadásért felelős személy:

Szilvássy Zoltán József, rector (Debreceni Egyetem)

Alapító főszerkesztő: Mező Ferenc

Tanácsadó testület (ABC rendben):

Balogh László (Magyar Tehetséggondozó Társaság, Magyarország)
Gerevich József (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Magyarország)
Hatos Gyula (Magyarország)
Koncz István (Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület, Magyarország)
Mesterházy Zsuzsanna (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Magyarország)
Nagy Dénes (Melbourne University, Ausztrália)
Varga Imre (Szegedi Tudományegyetem, Magyarország)

Szerkesztőség (ABC rendben):

Batiz Enikő (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
Fónai Mihály (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Hanák Zsuzsanna (Eszterházy Károly Egyetem, Magyarország)
Horváth László (Debreceni Egyetem, Magyarország)
H. Tóth István (Károly Egyetem, Csehország)
János Réka (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
Lepš, Josip (University of Novi Sad, Szerbia)
Kálca-Jánosi Kinga (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
Kelemen Lajos (Poliforma Kft., Magyarország)
Kiss Szidónia (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
Kondé Zoltánné Dr. Inántsý-Pap Judit (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Kormos Dénes (Miskolci Egyetem, Magyarország)
Láda Tünde (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Márton Sándor (Debreceni Egyetem, Magyarország)

A szerkesztőség levelezési címe:

Debreceni Egyetem
Gyermeknevelési és Gyógynevelési Kar
Különleges Bánásmód folyóirat szerkesztősége
4220 Hajdúböszörmény, Désány István u. 1-9.
Tel/fax: 06-52/229-559
E-mail: kb@ped.unideb.hu
Web: <https://ojs.lib.unideb.hu/kulonlegesbanasmod>
Szerkesztésért felelős személy:
Mező Katalin (Debreceni Egyetem, Magyarország)

Tördelőszerkesztő: Mező Katalin

Mező Ferenc (Eszterházy Károly Egyetem, Magyarország)
Mező Katalin (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Molnár Balázs (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Nagy Lehotsky Zsuzsa (Konstantin Filozófus Egyetem Nyitra, Szlovákia)
Nemes Magdolna (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Orbán Réka (Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
Roskó Tibor (Debreceni Egyetem, Magyarország)
Sarka Ferenc (Miskolci Egyetem, Magyarország)
Szebeni Rita (Eszterházy Károly Egyetem, Magyarország)
Vass Vilmos (Budapesti Metropolitan Egyetem, Magyarország)
Váradi Natália (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)
Zvonimir, Tomac (University J.J. Strossmayera of Osijek, Horvátország)

Note: The title of the journal comes from a Hungarian Act CXC of 2011. on National Public Education in which they use the term 'Különleges Bánásmód', and this translates as Special Treatment, but this encompasses the areas of Special Educational Needs, Talented Children and Children with Behaviour and Learning Difficulties. The adoption of Special Treatment is therefore in accordance with Hungarian law, but it is recognised that the translation may not be perfect in expressing the full meaning of what is encapsulated in this term.

TARTALOM/CONTENT

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK/EMPIRICAL STUDIES	5
Balázs Regina és Orbán Réka: <i>ASD gyermekek képcserés komplex korai programjának hatása a szociális képességekre</i>	7
Mező Ferenc és Mező Katalin: <i>A bölcsődei ellátás és a családi napközi választásának alakulása 2006-2016 között</i>	19
Pfau Christa és Kanyó Krisztina Zsófia: <i>A mentális egészség és a szabadidősport kapcsolata</i>	29
Rákó Erzsébet és Bocsi Veronika: <i>Roma szakkeollégisták Hajdú-Bihar megyében</i>	41
MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK/METODOLOGICAL STUDIES	61
Ladányi Lili: <i>Mozgásérült elitéltek helyzete a büntetés-végrehajtási intézményekben Magyarországon</i>	63
Varga Gyula: <i>Nő és férfi. Szexualitás és jellem Arthur Schopenhauer és Otto Weininger műveiben</i>	73
Simó Ferenc Zoltán: <i>Right to Life in Hungary and in the EU: the Ever-Troublesome Issue of Abortion</i>	83
Tóth Norbert: <i>Possible Conceptualization of Culture and Cultural Difference in Sociological Profile Researches</i>	91
RECENZÍÓ/REVIEW	101
Ladányi Lili: <i>Recenzió Barbara Coloroso (2014) Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak című művéről</i>	103
MŰHELYBEMUTATÓ/WORKSHOP	107
Tóth Ilona és Kormos Dénes <i>„Nő az esély!”</i>	109

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK / EMPIRICAL STUDIES

**ASD GYERMEKEK KÉPCSERÉS KOMPLEX KORAI PROGRAMJÁNAK HATÁSA
A SZOCIÁLIS KÉPESSÉGEIKRE**

Szerzők:

Balázs Regina
Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia)

Orbán Réka (Ph.D)
Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia)

Első szerző e-mail címe:
regina_balazs@yahoo.com

Lektorok:

Batiz Enikő (Ph.D)
Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia)

Kálcza-Jánosi Kinga (Ph.D)
Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia)

...és további két anonim lektor

Balázs Regina, Orbán Réka (2020). ASD gyermekek képcserés komplex korai programjának hatása a szociális képességekre. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 7-17. DOI [10.18458/KB.2020.4.7](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.7)

Absztrakt

Jelen kutatás során arra voltunk kíváncsiak, hogy az autizmus spektrumzavarral (ASD) élő gyermekek esetében, a kognitív, kommunikációs és zenei képességek fejlődése, valamint a szociális képességek között milyen összefüggések mutathatók ki. Ezt korrelációs design-al ellenőriztünk 11 résztvevővel, akik 3 és 5 év közötti ASD gyermekek. Az eredmények alapján megalkottunk egy képcserés komplex korai fejlesztő programot, mely a kognitív képességek és a beszéd fejlődését célozza meg a zene segítségével. Egyéni design alkalmazva megfigyeltük, hogy ez a fejlesztő program milyen változásokat eredményez a szocializációban. Az egyéni program 12 alkalomból állt, három gyerek vett részt a tevékenységekben, melyek során az „Együtt Bo-val!” nevű saját eszközt használtuk a képcserére megvalósítására. Kutatásunkból kiderül, hogy az említett képességek között összefüggések ismerhetők fel. Ezt a fejlesztőprogram hatékonysága is bizonyítja, hiszen nem csak a célzott képességek fejlődtek, hanem a szocializáció is. Következésképp megfogalmazhatjuk, hogy a játszva tanulás a szocializációban is fontos szerepet játszik.

Kulcsszavak: autizmus spektrum zavar, kommunikáció, kognitív képességek, zene, szocializáció

Diszciplínák: gyógypedagógia, pedagógia

Abstract

THE EFFECT OF PICTURE EXCHANGE COMPLEX EARLY INTERVENTION ON CHILDREN'S SOCIAL SKILLS WITH ASD

In the present research, we were interested in the correlations between the development of cognitive and communication skills, along with musical social abilities in children with autism spectrum disorder

(ASD). This was verified by correlation design based on the abilities of ASD children between 11, 3, and 5 years of age. Based on this, we created a complex image shifting early development program that targets the development of cognitive skills and speech through music. We observed using Custom Design what changes this development program results in the children's socialization. The program consists of 12 occasions, with three children participating in the activities, during which we used our own "Together with Bo!" image shifting tool. Our research reveals that correlations can be recognized between these abilities and that cognitive, communication skills, and musical abilities together with are predictors of social abilities. This is also evidenced by the effectiveness of the development program, as not only targeted skills have evolved, but also socialization. Consequently, we can state that learning through gaming also plays an important role in socialization.

Keywords: autism spectrum disorder, communication, cognitive skills, music, socialization

Disciplines: special education, pedagogy

Jelen kutatásban autizmus spektrumzavarral (ASD) élő gyermekek korai fejlesztésének kérdéseit szerettük volna körbejárni. A téma jelentősége és aktualitása miatt igen sok kutatás és szakirodalom szolgált kiindulópontként. A gyermekek fejlődésének szenzitív periódusában - a korai életévekben - a képességek kialakulásai szorosan összekapcsolódnak, párhuzamosan fejlődnek, sok esetben meg is határozzák egymást.

Ki kell emelnünk a kognitív képességek kulcsszerepét, melyek a fejlődés központi vezérlői. Ezek egyaránt hatással vannak a szocializációra (Kim és tsai, 2016), valamint specifikusan a tudat-teória és a végrehajtó funkciók a kommunikációra (Jones és tsai, 2018). Mivel ASD esetén ezek a képességek atipikus módon fejlődnek, nagyban befolyásolják a többi képesség kialakulását is (Győriné Stefanik, 2007).

A zene a beszéd kialakulásában játszik fontos szerepet. Elősegíti a kommunikációs képességek megjelenését és fejlődését egyaránt. Shi és munkatársai (2016) kimutatták, hogy a zenés fejlesztés pozitív hatással van a beszédre és szocializációra egy-

aránt. Ezt a két képességet sokszor nem is választják külön, hiszen közöttük mutatható ki a legnagyobb együttjárás, mivel a kommunikáció elengedhetetlen a szocializációban. Ebből kiindulva arra voltunk kíváncsiak, hogy a kognitív, kommunikációs, zenei és szociális képességek között, ASD gyermekek esetén, milyen összefüggések ismerhetők fel a korai életévekben. Vannak-e egyáltalán összefüggések? Előre jelzi-e egy-egy adott képesség szintje a szocializáció szintjét?

Ezeknek a kérdéseknek a válaszaira alapoztuk az *Együtt Bo-val!* képcserés, komplex, korai fejlesztő-programot, mely 12 alkalomból áll. A beavatkozások folyamán játékosan céloztuk meg a kognitív, kommunikációs és zenei képességek fejlesztését. Amellett, hogy ezeket a képességeket minden alkalommal megfigyeltük, a szocializációs képességeket is mértük, amelyeket direkt módon nem fejlesztettünk. Így bizonyíthatóvá vált, hogy a három képesség fejlődése maga után vonja a szocializáció fejlődését is.

Az *Együtt Bo-val!* fejlesztő program sajátossága, hogy egy általunk elképzelt és megalkotott kártya-

csomag segítségével szeretné lehetővé tenni a feladatok, játékok nyomon követését.

Az ASD elméleti megközelítése

Az autizmus spektrumzavar (ASD) meghatározása igen nehéz feladat, hisz mind a mai napig egyre több kutatás, megfigyelés, vizsgálat próbálja feltárni azokat a tüneteket, okokat, típusokat, melyek a teljes diagnózist teszik ki. Jelen pillanatban az autizmust pervazív fejlődési zavarként fogalmazzuk meg, mely a születéstől kezdődően egész életen át tart. Számptalan megjelenési formája van és befolyásolja a fejlődés és viselkedés minden területét. Az érintett személyek másképp észlelik és dekódolják a környezetből érkező ingereket, emiatt reakciók eltérnek a hétköznapiól (Jáspér és Kanizsai-Nagy, 2011). Akadály lép fel az idegrendszer azon területén, mely a szenzoros információk feldolgozásáért felelős, ezért egyes ingereket túl, másokat pedig alul reagálnak (Grandin és Scariano, 2004). Például így: „A pörgés volt a másik kedvenc tevékenységem. Gyakran ültem a földön, és pörögtem. A szoba forgott velem. Ezt azért szerettem, mert ilyenkor úgy éreztem, irányítani tudom egy kicsit magam körül a világot.” (Grandin és Scariano, 2004, 25 o.).

A DSM-5 két csoportba sorolja az autizmus velejáróit: a társas kommunikáció és szociális interakciók folyamatos és többféle helyzetben is fennálló akadály, valamint ismétlődő és sztereotípnak nevezett tevékenységek, viselkedésmintázatok és érdeklődés (DSM-5, 2013). Az ASD jellemzői minden gyermek esetében másképp nyilvánulnak meg és megjelenésük ideje is eltérő lehet (Frith, 1989).

A verbális kommunikációjuk minőségben, kialakulásban is eltérhet a tipikus fejlődéstől, mivel az ASD-s gyerekek nem értik és nem tartják fontosnak a kommunikációs funkciót. Megjelenhet megkésett beszédfejlődés, akár a beszéd teljes hiánya is, vagy ezzel ellentétben, a túlzott mennyiségű beszéd is jelen lehet esetenként. Ami a bilaterális kommunikációt illeti, általában nem kezdeményeznek pár-

beszédet és a spontán szerepjátékokból is kimaradnak. Megjelenhet a sztereotíp és repetitív nyelvezet (Peeters, 1998), echolália (visszhangszerű utánpótlás) is felléphet (Yates, 2016).

A nonverbális kommunikációban jelen levő akadályoknak következménye a szemkontaktus elkerülése, az arckifejezés, testtartás, szociális interakciók helytelen értelmezése. Az empirikus látásmód hiánya miatt nem képesek mások helyzetébe belegondolni, nem osztoznak más érzelmeiben (Charman, 2003).

A szűk spektrumú viselkedés, érdeklődés, gondolkodás nehézségeket eredményez a fantázia és az elvont gondolkodás fejlődésében. Az autizmus spektrumzavarral diagnosztizált gyerekek ellenállnak a változásoknak, ragaszkodnak a rögzült eseményekhez, a szokásaikhoz, az állandósághoz. Mechanikus tanulás, merev szabálykövetés, valamint rendszerezés jellemző viselkedésükre (Hannah, 2001). Ez a rendszerezés a tárgyak használata estén is megjelenik (például a játékokat sorba rendezik, színek szerint csoportosítják őket), esetenként felnőttkorban ritualisztikus viselkedéssé alakulhat (Győriné Stefanik, 2007).

A kognitív képességek sajátosságai

A kognitív fejlődést tekintve, a mai álláspont szerint az ASD esetén a tudat-teória és végrehajtó funkciók atipikus kialakulásáról beszélhetünk, amely egy sajátos kognitív stílust határoz meg, gyenge centrális koherenciával társulva (Győriné Stefanik, 2007).

A tudat-teória (Győriné Stefanik, 2007) egy igen komplex, humán-specifikus kognitív képesség, mely szerepet játszik mind a gondolkodásnak, társas helyzetek megértésének és az élet adta különböző helyzetekhez való alkalmazkodásnak a vezérlésében. Ennek a képességnek az atipikus működése következtében az ASD-vel élők képtelenek, vagy csak korlátozott mértékben képesek mentális műveleteket végezni. Ez azt jelenti, hogy akadály lép-

het fel a cselekedetek értelmezésében, magyarázatában és előrejelzésében (Győri, 2003). Gyakorlatban az autizmussal élők számára a csalás, a humor, az irónia nem érthető és értelmezhető (Győriné Stefanik, 2007). A tudat-teória atipikus fejlődésének elmélete mellett a végrehajtó funkció működési zavaráról is említést kell tennünk. Végrehajtó funkcióknak nevezzük a tervezés, a rugalmasság képességét, a munkamemóriát és a gátlást. Ezek ASD esetén szintén specifikusan fejlődnek, mely a perspektívaváltás nehézségéhez vezet (Kouklari, Tsermenteli és Auyeung, 2018). Emellett a figyelem, a vizuo-motoros koordinációs problémák, a lényegkiemelés nehézsége, a memória és felidőzés problémái, az absztrakt, a szimbolikus gondolkodás hiánya, az énkép és az éntudat fejlődésének zavara, a realitás és az utasítások téves értelmezése állhatnak fenn (Balázs, 2000).

A kommunikációs és zenei képességek

A beszéd egy belső indíttatású folyamat, a gyermekeknek akarniuk kell kommunikálni környezetükkel, valamint meg kell figyelniük a környezetüket, ahhoz, hogy megtanulják az önkifejezésnek ezt a formáját. Autizmus esetén jellemző lehet, hogy a gyermekek nem vágnak a környezettel való kapcsolatfelvételle, valamint nem kelti fel a környezet figyelmüket. Ebből adódóan nem figyelik és nem is utánozzák az őket körülvevőket. Nem értik a beszéd szükségességét, ez lehet az oka annak, hogy el sem akarják sajátítani azt. Ha a beszéd meg is jelenik, az inkább önmaguknak szól, mint az őket körül vevőknek (Qualls és Corbett, 2017). A közlés szándéka tehát sajátos módon nyilvánul meg (Csépe, 2005). Az ASD gyermekek esetén a beszédfejlődés szakaszaira jellemző a megkésés, más módú kialakulás, vagy akár a szakaszok kimaradása, amely teljes mértékben egyénfüggő. ASD-s csecsemők esetében a sírás nehezen értelmezhető, a gagyogás szokatlan vagy nem jelenik meg. Véletlenszerűen

hallatnak egy-egy szótagot, de a továbbiakban nem használják őket. Szavak is megjelenhet, melyek később eltűnnek (Peeters, 1998). A funkcionális nyelvhasználat előtt megjelenő nonverbális kommunikációban is láthatunk különbségeket. Nem keresik a közelséget, nem veszik fel a szemkontaktust, nem élvezik a gyermekjátékokat, hiányozhat a mutató és az integetés (Hong és tsai, 2018).

A beszédprodukciónál sérülése mellett beszélhetünk a beszéd megértésének zavaráról is. Ez összekapcsolható a kognitív funkciókkal, a már említett tudat-teória nem megfelelő kialakulásával, az absztrakt fogalmak meg nem értésével (Csépe, 2005).

A zenei képességek fejlődése az akusztikus ingerek érzékelésével kezdődik. Az akusztikus ingerek érzékelését egyfajta információfeldolgozásnak is nevezhetjük, egy olyan kognitív képesség, amely a zenei szekvenciákat mentálisan feldolgozza. Mit is jelent ez a feldolgozás? A megismerés folyamán a hangok fizikai tulajdonságai leképződnek a zenei rendszerek kontextusában. Több felosztás ismeretes a zenei képességek csoportosításában, ám általában mind a zenei észlelést tartják az összes zenei képesség alapjának. Ez az észlelés vonatkozik a melódia, a ritmus, a harmónia, a hangerő és a hangszín felfogására, amelyek már magzati korban fejlődni kezdenek, majd születés után egyre nagyobb jelentőséggel bírnak. A hangok szekvenciális szerveződése alkotja a melódiát. Ez a képesség az egyik legkorábban kialakuló zenei képesség (Janurik és Józsa, 2013). A kommunikáció fejlődését csecsemőkorban ezért is segíti nagymértékben a dallamos dajkanyelv. Könnyen felfoghatóvá teszi a kapcsolat kialakítást, kedves, élvezetes a gyermekek számára (Shi, Lin és Xie, 2016). Ezzel párhuzamosan a ritmus iránti fogékonyság, dinamika és hangszín észlelése is megjelenik, amit követ a harmónia felfedezése. Ezek összessége alkotja a teljes zenei észlelést. A specifikus képességek mellett viszont az affektív tényezőket, mint a motiváció, attitűd, preferencia, is figyelembe kell vennünk (Janurik és Józsa, 2013).

Az ASD gyermekek szocializációjának sajátosságai

Az autizmus szó görög eredetű („autos”), ha le szeretnénk fordítani, valahogy úgy hangzana, hogy önmagukra irányultság, befelé fordulás. Talán ez magyarázza legegyszerűbben azt, hogy mit is jelent a szociális képességek akadályozottsága. Közvetve vagy közvetlenül valamilyen szinten az autizmus többi tünete a beilleszkedést is akadályozza, ezért nevezhető a szocializációs deficit az autizmus legfőbb tünetének (White, Keonig és Scahill, 2007).

Mit figyelhetünk meg? A neurotipikusan fejlődő gyermekekkel ellentétben az autizmussal érintett gyerekek kevésbé aktívak, nem követelőznek. A szemkontaktust nem keresik és nem tartják fenn, de ez tulajdonítható annak is, hogy semmin nem ragad le a figyelmük, kivéve azokon tárgyakon, melyek erőteljesen stimulálják központi idegrendszerüket (Baron-Cohen és Bolton, 2000). Ha egy inger nagyfokú izgatottságot vált ki belőlük, akkor nehéz ebből kiszakadniuk. Több esetben megfigyelhető, hogy érzelmileg nem kötődnek szorosán a szülőkhöz, emiatt nem jelentkezik szeparációs szorongás. Jellemző lehet, hogy a testi kontaktust nem igénylik, elutasítják, ha pedig a környezet megpróbálja felvenni velük a fizikális kapcsolatot, akkor ingerlékenyekké válnak. Ölelést, puszit automatikus gesztusként produkálnak. Közömbösek lehetnek a felnőttek, kortársak, környezet iránt, kedvelik az egyedüllétet. Viselkedésük súlyával nincsenek tisztában, így a büntetés jelentését sem fogják fel. Néhány esetben kezdeményeznek interakciót, de ezek többnyire verbális rutinok. Kérdeznek, de a választ nem várják meg, válaszolnak, hogy megszabaduljanak a kérdéstől (Peeters, 1998).

Az érzelmek meg nem értése is jelenthet gondot a szocializációban. Saját maguk és mások emocionális állapotát sem tudják értelmezni (Baron-Cohen és Bolton, 2000). Ebből kifolyólag mások arcára írt érzelmeit nem tudják olvasni, visszacsatolva a tudat-teória nem megfelelő fejlődéséhez (Sivaratnam, Newman és Rinehart, 2018). Nagyban befolyásolja

ez a kommunikációt, hisz bizonytalanságot eredményez. Megszűnik a kapcsolatfelvétel vágya, az interakciók kezdeményezése (Peeters, 1998). Hátterében neurokémiai folyamatok állnak, szervezetükben abnormális szintű oxitocin és szerotonin termelődik, melyek megnehezítik a szocializáció megfelelő fejlődését (Najafabadi és tsai., 2018).

A kognitív, kommunikációs, szociális és zenei képességek közötti összefüggések

Röviden összegezzük a négy képességterület közötti relációkat. Nem beszélhetünk külön-külön a képességek fejlődéséről. Szoros kapcsolat áll fenn közöttük, esetenként egymástól függhetnek. Mint pontosan összeillő fogaskerekek, úgy dolgoznak azon, hogy meghatározzák kik is vagyunk.

A kognitív képességek fejlődése egyfajta vezető szerepet tölt be ebben a szerkezetben. Kezükben tartják a többi képesség fejlődését is. Ennek nem megfelelő működése akadályt állít fel a szocializációban, hiszen hatással vannak a szociális kommunikációs képességek alakulására. A kognitív funkciók felelősek azért, hogy a tudatállapotokat, érzelmeket, vágyakat, elképzeléseket azonosítani tudjuk, valamint azért is, hogy tudjuk mások viselkedését értelmezni, előre jelezni és azokból következtetéseket tudjuk levonni. Ha ezek a képességek nincsenek, a szociális kapcsolatok minősége sérül (Jones és tsai, 2018).

Végezetül, a zene, elsősorban a fejlődést segítheti a kommunikációban. Javítja a beszéd ritmusát, minőségét, de ASD esetén akár a beszéd beindítója is lehet. Másodsorban, mint megküzdési mechanizmus segít a stressz, a szorongás csökkentésében, relaxációs állapotot vált ki, mely hatására a feszültség oldódik, a hangulat pedig javul. Elengedhetetlen a szocializációban, hiszen a környezet, társas kapcsolat hatására kialakult stresszszint normalizálódhat, ezáltal utat nyit a megfelelő kommunikációs és szociális képességek kialakulása felé (Sharda és mtsai., 2019).

MÓDSZER

Minta

A kutatás első felében tizenegy három és öt év kor közötti autizmus spektrum zavarral élő gyermek vett részt ($n = 11$), átlagéletkoruk 4.08 év ($SD = 62$). A nemi eloszlást tekintve nyolc fiú és három lány vett részt a kutatásban. A második felében, a program hatásvizsgálatánál, ebből a csoportból kiválasztott három (3,4 és 5 éves) gyermek esetén alkalmaztuk a korai fejlesztőprogramot. Közülük ketten speciális, szegregált óvodába járnak, míg a harmadik gyermek integrált óvodai oktatásban részesül.

Eszközök

Egy általunk összeállított, képesség-megfigyelő lapot (lásd: 1. melléklet) alkalmaztuk kutatásunk során, mely a kognitív, kommunikációs, zenei és szociális képességek fejlődési szintjét mérte. Ezt a Strassmeier és Nottingham képességfelmérő skálák, valamint Janurik Márta és Józsa Krisztián (2013) által összeállított zenei mérőeszköz alapján dolgoztunk ki. Értékeléskor három számértéket használtunk: 0-val jelöltük azt, ha a képesség még egyáltalán nem alakult ki, .50-el, ha a képesség kialakulófélben volt, valamint 1-el, ha a képesség kialakult.

A képesség-megfigyelő lap Cronbach alfa mutatója ($a = .97$) nagyobb, mint .70, mind az alskálák, mind az össz-megfigyelő lapot tekintve. Ebből következik, hogy használatra alkalmas, a kutatásunk folyamán valós értékeket fog mutatni.

Eljárás

A kutatás első részében a képesség-megfigyelő lapot mind a 11 ASD gyermek esetén alkalmaztuk, hogy megfigyeljük a kognitív, kommunikációs, zenei és szociális képességeik pillanatnyi fejlődési szintjét. A lapot egy alkalommal töltöttük ki, papírceruza formában, megfigyelve a gyermekeket olyan

játékok közben, amelyek a mért képességeket megjelenését feltételezték.

A kutatás második részében, mely egy fejlesztési folyamat volt, a három gyermek képességeit figyeltük a fejlesztőprogram során. A pretesztek felvételeivel indítottunk, felmértük a szelektált képességeket, majd egyéni fejlesztéseket alkalmaztunk, hogy a ki nem alakult vagy kialakulóban lévő képességeket fejlesszük. Elsődleges célunk a kommunikáció beindítása és fejlesztése volt, mivel mindhárom gyermek esetén a megkésett beszédfejlődés a jellemző. A gyermekek nonverbális kommunikációjára reagáltunk és ezen erősségeiket kiemelve a mutogatásra, integetésre fektettük a hangsúlyt. Állathangok utánzásával, tükör előtt történő artikulációs gyakorlatokkal, utánzással, után-mondással, a verbális kommunikáció első jeleit hoztuk a felszínre. Ezt a kognitív képességek fejlesztése kísérte, mivel ezek megfelelő kialakulása elengedhetetlen a többi képesség fejlődését tekintve, valamint a játékok, amelyek ezeket a képességeket fejlesztették (mint például a színek megtanulása, építőköccakkal való játék, puzzle, lotto játék), közvetve a beszédre és szocializációra is hatottak. A hangszerek használata, éneklés mellett, a játékokat minden helyzetben igyekeztünk összekötni a zenével. Énekelve mondtuk a színeket, vagy az utasítást, vagy éppen a zene, mint jutalom jelent meg. Az információkat többszöri észlelés által közvetítettük, mely következtében a képességeket multiszenzoriálisan fejlesztettük, minél több lehetőséget adva a számukra legmegfelelőbb útra.

A PECS képcserés módszerre építve megalkottunk egy eszközt a fejlesztések menetének segítésére, melynek neve *Együtt Bo-vall*. Bo egy általunk elképzelt lény, aki a fejlesztések folyamán elkísér minket és megmutatja, hogy milyen játékokat játszunk. Zöld színű, vicesek a fülei, nincs neme, sem származása, de van egy szál haja. Ezzel azt szerettük volna üzeni, hogy mindenki más, de egyformán értékes. Nagyon kedves és elsősorban a gyerekek barátja szeretne lenni. Kezüket megfogni

és megmutatni, hogy minden lehetséges, és minden játék izgalmas. Az illusztrációkban emiatt sokszor szerepel, társunk a fejlesztések alatt, együtt játszik velünk. Végeterül a preteszthez hasonlóan felvettük posztteszteket, hogy felmérjük a fejlesztőprogram hatását. Az eredményeket SPSS 23.0 statisztikai program segítségével elemeztük.

Eredmények megvitatása

A négy képességterület közötti összefüggések

Elsősorban a 11 gyermekkel, egyszeri alkalommal felvett teszt eredményeit elemeztük. Spearman féle non-parametrikus korrelációval ellenőriztük, hogy a kiválasztott képességterületek között van-e összefüggés.

1. táblázat: *A kognitív, kommunikációs, zenei és szociális képességek közötti összefüggések ellenőrzése (forrás: a Szerzők)*

	1	2	3	4
1. Kognitív képesség				
2. Kommunikációs képesség	.76*			
3. Zenei képesség	.70*	.93*		
4. Szociális képesség	.90*	.78*	.67*	

* $p < .050$

Minden képességterület esetén az korrelációs érték (r_{ho}) .50 fölötti értéket mutat (lásd: 1 táblázat), valamint a szignifikanciaszint (p) .05 alatti értékek, tehát nagyon erős pozitív korreláció van az egyes területek között. A legkisebb mértékű együttjárás a zenei és szociális képességek között van ($r_{ho} = .67$), a legnagyobb pedig a zenei és kommunikációs képességek között látható ($r_{ho} = .93$). A szociális képesség leginkább a kognitív képességgel korrelál ($r_{ho} = .90$).

A fejlesztőprogram hatékonyságának ellenőrzése

Mann-Whitney két független mintás teszt alkalmazásával figyeltük meg, hogy az *Együtt Bo-va!*

programunk milyen hatással volt a fejleszteni kívánt képességekre, valamint a szociális képességekre. Azt, hogy a program hatására a kognitív, kommunikációs és zenei képességek fejlődtek, a pretesztek és poszttesztek összehasonlításával ellenőriztük, mindhárom gyermek esetén külön-külön, hiszen saját magukhoz mértük fel a fejlődést. Ugyanígy ellenőriztük azt is, hogy a fejlesztőprogram indirekt pozitív hatást gyakorolt-e a szociális képességekre is.

2. táblázat: *A fejlődése a négy képességterületet figyelve (forrás: a Szerzők)*

	Előmérés		Utómérés			
	MR	MR	Mdn	U	Z	p
Kognitív képesség	2,50	6,50	2,50	.00	-2,33	.01
Kommunikációs képesség	2,50	6,50	2,00	.00	-2,36	.01
Zenei képességek	2,50	6,50	4,50	.00	-2,36	.01
Szociális képességek	2,50	6,50	5,50	.00	-2,23	.02

MR - rang

3. táblázat: *B. fejlődése a négy képességterületet figyelve (forrás: a Szerzők)*

	Előmérés		Utómérés			
	MR	MR	Mdn	U	Z	p
Kognitív képesség	2,50	6,50	6,00	.00	-2,33	.01
Kommunikációs képesség	2,50	6,50	5,75	.00	-2,33	.01
Zenei képességek	2,50	6,50	6,50	.00	-2,47	.01
Szociális képességek	2,50	6,50	6,00	.00	-2,37	.01

MR - rang

4. táblázat: *C. fejlődése a négy képességterületet figyelve (forrás: a Szerzők)*

	Előmérés		Utómérés			
	MR	MR	Mdn	U	Z	p
Kognitív képesség	2,50	6,50	7,75	.00	-2,32	.02
Kommunikációs képesség	2,50	6,50	5,50	.00	-2,33	.01
Zenei képességek	2,50	6,50	5,25	.00	-2,38	.01
Szociális képességek	2,50	6,50	5,25	.00	-2,33	.02

MR - rang

A. esetén mind a kognitív, kommunikációs és zenei képességek előmérései és utómérései eredményei között szignifikáns különbséget figyelhetünk meg, $p < .05$ (lásd: 2. táblázat). Ez azt mutatja, hogy az *Együtt Bo-va!* program hatásos volt, pozitív irányba fejlődtek a képességek. Emellett a szociális képességek esetén is jelentős fejlődés mutatható ki,

tehát a programmal indirekt módon sikerült fejlesz-
tenünk a szocializációt is.

B. esetén is, hasonlóan A.-hoz, mind a négy területet megfigyelve szignifikáns a különbség, $p < .05$ (lásd: 3. táblázat).

A harmadik gyermek, C. esetén is, ugyanazokat az eredményeket figyelhetjük meg. A szignifikanciaszint $.05$ alatti (lásd: 4. táblázat), tehát az előmérés és utómérés közötti különbség jelentős, fejlődés mutatható ki.

A változást fejlődési görbék segítségével is szemléltethetjük. A. esetén az alkalmak mentén mind növekedés látható a pontszámokban (lásd: 1. ábra). Az első alkalom összpontszáma 4,5, míg az utolsó alkalom összpontszáma 25. Bár a szociális képességeket nem fejlesztettük direkt módon, az ábrán is megfigyelhető, hogy ennek a görbéje is felfelé ível, sőt A. ezen az alterületen mutatja a legnagyobb fejlődést.

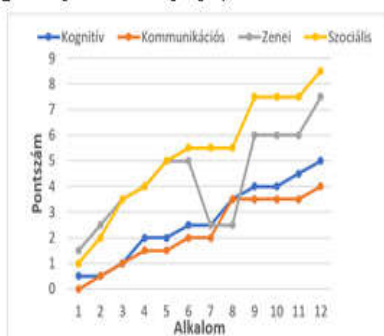
B. fejlődési görbéje is igazolja a program hatékonyságát. Az ő esetében szinte teljesen egymás mellett halad a négy képességterület fejlődése, a görbék nagyon szorosan egymáshoz ívelnek felfelé (lásd: 2. ábra). C. fejlődési görbéi szintén a felfelé ívelő pozitív változást figyelhetjük meg (lásd: 3. ábra).

Összegzésképp megállapíthatjuk, hogy minden gyermek esetén az *Együtt Bo-vall!* programnak pozitív hatása mutatható ki a három direkt módon fejlesztett képességterület és az egy indirekt módon fejlesztett képességterület esetén. Mind a négy képességterületben jelentős szignifikáns fejlődés következett be az előméréseket és utóméréseket összehasonlítva, valamint a kognitív, kommunikációs és zenei képességek fejlődése a szociális képességek fejlődését eredményezi.

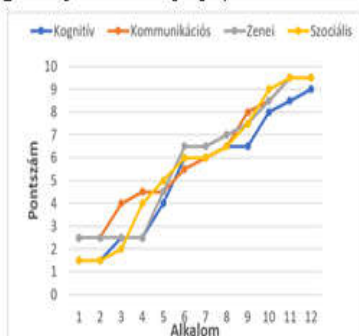
A kutatás korlátai

A kutatás korlátaiként megemlíthetjük a kis létszámot. A korreláció ellenőrzése esetén tizenegy gyermek eredményeivel dolgoztunk, valamint az egyéni design esetén három gyermekkel, ezért a következtetéseket nem tudjuk általánosítani. Emellett nem lehetséges kizárni minden külső torzító tényezőt. A három gyermek közül ketten speciális óvodába járnak, ASD specifikus csoportba, amely pozitív torzító tényezőként játszhat szerepet. Negatív tényezőként megemlíthetjük a vakációk időszakát, amelyekben a fejlesztések elmaradtak.

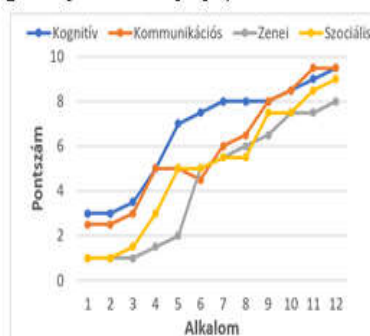
1. ábra: A. képességterületeinek fejlődési görbéi (forrás: a Szerzők)

2. ábra: B. képességterületeinek fejlődési görbéi (forrás: a Szerzők)

3. ábra: C. képességterületeinek fejlődési görbéi (forrás: a Szerzők)

Konklúzió

A négy képességterület, amelyet a kutatásban vizsgáltunk, nemcsak az ASD gyermekek, hanem minden ember fejlődésének, alkalmazkodásának facilitátorai. Mivel szerves - szinte elengedhetetlen - részét képezik az emberi jellemvonásnak, szoros összefüggésben is vannak ezáltal. Fogaskerekeként kapcsolódnak egymáshoz, ezért az egyikben való akadály a másikban hiányossághoz vezethet, és ez ugyanígy igaz a fejlődésre is. Az ember világmegismerése a mozgással kezdődik, kérdéseire a választ saját testének mozgásával kezdi felfedezni. Odamászik a kívánt tárgyhoz, megmutatja, hogy mit szeretne, majd száját is olyan módon mozgatja, hogy akaratát kommunikáció által kifejezze, ez pedig egyenes úton vezet embertársai megismeréséhez, a szociális interakciókhoz.

Az autizmus spektrumzavarral élő személyek esetén ez a felfedezési vágy kevesebb intenzitással jelentkezik, ami azt eredményezheti, hogy motoros, kognitív, kommunikációs és szociális képességeik nem a megfelelő módon fejlődnek.

Mit lehet annak érdekében tenni, hogy ASD-vel rendelkező gyermekek ezen képességei fejlődjenek? Mivel lehet felkelteni érdeklődésüket és megmutatni, hogy környezetük számtalan izgalmas dolgot tartalmaz? Tanulmányunk megmutat egy olyan lehetőséget, amely út lehet a szocializációhoz. A gyermekekkel a közös hangot játékon keresztül lehet megtalálni. A játék egyaránt magába foglalhatja a kognitív, kommunikációs és zenés képességeket is. A megfelelő játékok jelenléte a gyermekek életében magához a fejlődéshez vezet.

A tanulmányunk célja az volt, hogy megvizsgálja van-e kapcsolat az egyes képességterületek között, illetve ezek fejlődése hogyan hat egymásra. Emellett egyéni design segítségével, bizonyítani az *Együtt Bo-va!* fejlesztőprogram direkt hatását a kognitív, kommunikációs és zenei, valamint indirekt hatását a szociális képességekre ASD gyermekek korai életéjükben. Najafabadi és tsai. (2018) kutatásuk által bizonyították, hogy a SPARK nevű fejlesztő-

program - mely elsősorban mozgásos játékokat foglalt magába - hatására a szociális képességek is fejlődtek egyaránt ASD-s gyermekek esetén. Tanulmányunk szintén ezt igazolta, hisz a szociális képességek is szignifikánsan fejlődtek, amelyeket közvetlenül nem érintettünk a fejlesztések folyamán. Az *Együtt Bo-va!* komplex, korai fejlesztőprogram hatására a kognitív, kommunikációs és zenei képességek fejlődése magával vonta a szociális képességek fejlődését is az ASD gyermekek korai életévében. A zene, az éneklés mellett, hogy egy felszabadító önkifejezési forma, az interperszonális kapcsolatokban is szerepet játszik. Egy lehetőség közösség alkotására, egymás megismerésére, megértésére. Shi, Lin és Xie (2016) kimutatták, hogy a zenével való fejlesztés pozitív hatással van a hangulat, a viselkedés, a szociális és a kommunikációs képességekre. Ez a jelen kutatásban is igazolódott, a zene és szocializáció között pozitív szignifikáns összefüggés mutatható ki ($r_{bo} = .67, p = .023$).

Kutatásunkból kiderült, hogy az *Együtt Bo-va!* fejlesztőprogram hatásos volt. A mozgásos, zenés játék elengedhetetlen része a megfelelő fejlődésnek, hiszen hatással van a kognitív képességekre, és kommunikációra, illetve ezáltal a szocializációra. A jelen társadalom arra hajlik, hogy minél kevesebbet mozogjon, és a szabadban töltött idő helyett inkább a zárt területeket választja, ezért fontos tudatosan a gyermekeket arra ösztönözni, hogy mozogjanak, játszanak.

A fent leírt eredmények mellett fontos megemlítenünk a képkártyák használatát és alkalmazásuk hatását. Bár az alkalmak száma nem volt elegendő ahhoz, hogy megfelelően bevezessük a rendszeres használatot, és ennek következtében fel tudjuk mérni, hogy milyen hatást eredményez, de a kiinduló megfigyelések nagyon pozitívak. A gyermekek érdeklődését felkeltették a kártyák, megértették, hogy ezek a fejlesztés részei. Amint felismerték, hogy melyik kártya esetén milyen tevékenység következik, könnyebben be tudtak egy feladatot fejezni és egy újat elkezdni. Ebből azt a következte-

tést vontuk le, hogy annak ellenére, hogy nem sajátították el teljes mértékben a képkártyák használatát, mégis biztonságérzetet nyújtott számukra, megértették általa, hogy az egyik feladat vége nem jelenti azt, hogy utána nem következik semmi. Ez a program végére enyhe rugalmasságot, együttműködést és a játékok közti könnyebb váltást eredményezett.

A továbbiakban a nagyobb létszámú csoporton elvégzett kutatás, valamint a több alkalmat magába foglaló fejlesztőprogram reprezentatív eredményekkel szolgálhat, mivel több idő szükséges ahhoz, hogy az illusztrációk értelmet nyerjenek és támaszként szolgáljanak a gyermekek számára. Ezért annak érdekében, hogy a képkártyákat nagyobb sikerrel tudjuk bevezetni, fontos lenne a több alkalmas fejlesztés, melynek következtében a képkártyák hatásának vizsgálata is lehetségessé válhat.

Irodalom

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing
- Balázs A. (2000). Az autista gyermekek az óvodában és az iskolában. In: Illyés S. (Szerk.). *Gyógy-pedagógiai alapismeretek*. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar. 637.
- Baron-Cohen, S. & Bolton, P. (2000). *Autizmus*. Budapest: Osiris kiadó.
- Charman, T. (2003). Why is joint attention a pivotal skill in autism? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 358(1430), 315-324.
doi: <https://doi.org/10.1098/rstb.2002.1199>
- Csépe V. (2005). *Kognitív fejlődés-neuropszichológia*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Frith, U. (1989). *Autism: Explaining the Enigma*. Oxford: Basil Blackwell.
- Grandin, T. & Scariano, M. (2004). *Segítség! Autizmus!* Budapest: Autizmus Alapítvány Kapocs Könyvkiadója.
- Győri M. (2003). A neurokognitív fejlődés moduláris zavarai: az autizmus. In: Gulyás, B., Pléh, Cs., Kovács, Gy. (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris.
- Győriné Stefanik K. (2007). Az iskoláskorra vonatkozó prognózis kérdése autizmusban - a korai képességmintázat és a naiv tudatelméleti vonatkozású viselkedések szerepe. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Hannah, L. (2001). *Teaching Young Children with Autistic Spectrum Disorder*. London: The National Autistic Society.
- Hong, E. R., Neely, L., Gerow, S. & Gann, C. (2018). The effect of caregiver-delivered social-communication interventions on skill generalization and maintenance in ASD. *Research in Developmental Disabilities* 74, 57-71.
doi: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2018.01.006>
- Janurik, M. & Józsa, K. (2013). A zenei képességek fejlődése 4 és 8 éves kor között. *Magyar Pedagógia*, 113(2), 75-99.
- Jásper É. & Kanizsai-Nagy I. (2011). *Autizmus-specifikus támogatott foglalkoztatás*. Budapest: Foglalkozás Személyek Esélyegyenlőségéért Köz-alapítvány.
- Jones, C., Simonoff, E., Baird, G., Pickles, A., Marsden, A., Tregay, J., Heppé, F. & Charman, T. (2018). The Association Between Theory of Mind, Executive Function, and the Symptoms of Autism Spectrum Disorder. *Autism Research*, 11(1), 95-109.
doi: <https://doi.org/10.1002/aur.1873>
- Kim, H., Carlson, A. G., Curbu, T. W. & Winler, A. (2016). Relations among motor, social, and cognitive skills in pre-kindergarten children with developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 53-54, 43-60.
doi: [10.1016/j.ridd.2016.01.016](https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.01.016)
- Kouklari, E. C., Tsermentseli, S. & Auyeung, B. (2018). Executive function predicts theory of mind but not social verbal communication in school-aged children with autism spectrum di-

- sorder. *Research in Developmental Disabilities*, 76, 12-24.
- Najafabadi, M. G., Sheikh, M., Hemayattalab, R., Memari, A.H., Aderyani, M. R. & Hafizi, S. (2018). The effect of SPARK on social and motor skills of children with autism. *Pediatrics & Neonatology*, 59.(5), 481-487.
doi: [10.1016/j.pedneo.2017.12.005](https://doi.org/10.1016/j.pedneo.2017.12.005)
- Peeters, T. (1998). *Autizmus. Az elmélettől a gyakorlatig*. Budapest: Kapocs Autizmus Alapítvány Könyvkiadója.
- Qualls, L. R. & Corbett, B. A. (2017). Examining the relationship between social communication on the ADOS and real-world reciprocal social communication in children with ASD. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 33, 1-9. doi: [10.1016/j.rasd.2016.10.003](https://doi.org/10.1016/j.rasd.2016.10.003)
- Sharda, M., Silani, G., Specht, K., Tillmann, J., Nater, U. & Gold, C. (2019). Music therapy for children with autism: investigating social behaviour through music. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 3(11), 759-761.
doi: [10.1016/S2352-4642\(19\)30265-2](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(19)30265-2)
- Shi, Z. Lin, G. & Xie, Q. (2016). Effects of music therapy on mood, language, behavior, and social skills in children with autism: A meta-analysis. *Chinese Nursing Research*, 3, 137-141.
doi: [10.1016/j.cnre.2016.06.018](https://doi.org/10.1016/j.cnre.2016.06.018)
- Sivaratnam, C., Newman, L. & Rinehart, N. (2018). Emotion-recognition and theory of mind in high-functioning children with ASD: Relationships with attachment security and executive functioning. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 53, 31-40. doi: [10.1016/j.rasd.2018.05.005](https://doi.org/10.1016/j.rasd.2018.05.005)
- White, S. W., Keonig, K. & Scahill, L. (2007). Social Skills Development in Children with Autism Spectrum Disorders: A Review of the Intervention Research. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), 1858-1868.
doi: [10.1007/s10803-006-0320-x](https://doi.org/10.1007/s10803-006-0320-x)
- Yates, K. & Le Couteur, A. (2016). Diagnosing Autism/Autism Spectrum Disorder. *Paediatrics and Child Health*, 26(12), 513-518.
doi: [10.1016/j.paed.2016.08.004](https://doi.org/10.1016/j.paed.2016.08.004)

**A BÖLCSŐDEI ELLÁTÁS ÉS A CSALÁDI NAPKÖZI VÁLASZTÁSÁNAK ALAKULÁSA
2006-2016 KÖZÖTT**

Szerzők:

Mező Ferenc (Ph.D)
Eszterházy Károly Egyetem (Magyarország)

Mező Katalin (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Első szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Szerepi Sándor (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Szabóné Balogh Ágota (Ph.D)
Gál Ferenc Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Mező Ferenc és Mező Katalin (2020): *A bölcsődei ellátás és a családi napközi választásának alakulása 2006-2016 között*. Különleges Bánásmód, VI. évf. 2020/4. szám, 19–28. DOI [10.18458/KB.2020.4.19](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.19)

Absztrakt

E tanulmány célja, hogy feltárja a 2006-2016 közötti időszakban működő bölcsődék ($n = 543-755$) és családi napközik ($n = 60-1195$) számbeli, illetve a gyermekek létszáma ($n = 1313960$) szerinti együttjárásokat. A vizsgálat szekunder adatgyűjtést (a Központi Statisztikai Hivatal által nyilvánossá tett adatokat) alkalmazott az adatelemzés előkészítése érdekében. Eredményeink erős rang-korrelációk ($r_s > 0,9$; $p \leq 0,05$) mutatnak az évszámok, a bölcsődék és családi napközik, továbbá az ezekbe beíratott gyermekek száma között.

Kulcsszavak: bölcsőde, családi napközi

Diszciplinák: pedagógia, pszichológia

Abstract

CHANGING OF CHOICES OF DAY-NURSERY AND FAMILY CARE AMONG THE YEARS 2006-2016

The aim of this study is to explore the correlations between the number of day-nurseries ($n = 543-755$) and family daycare ($n = 60-1195$) operating between 2006 and 2016, as well as the number of children ($n = 1313960$). The study used secondary data collection (data made public by the Central Statistical Office) to prepare for data analysis. Our results show strong rank correlations ($r_s > 0,9$; $p \leq 0,05$) among the years and the number of day-nurseries and family daycares, and the number of children enrolled in these.

Keywords: day-nursery, family daycare

Disciplines: pedagogy, psychology

A 2006-2016 közötti években Magyarországon a családban nevelkedő gyermek sorsa 20 hetes korától 3 éves koráig a legjellemzőbb módon a következőképpen alakulhatott: a családi otthonban nevelték (ami kiegészülhetett akár házi gyermekfelügyelettel is), bölcsődei (hetes bölcsőde esetében akár bentlakásos formában történő) ellátásban részesült vagy családi napközibe írták be szülei.

A gyermek saját háztartásban nevelése alkalmával a szülő (rendszerint az anya), gondviselő nevelte a gyermeket a családi szocializáció keretén belül. „A gyermek első természetes környezete a család. A család – társadalmi egység, mely életformájával, légkörével megalapozza, erősen befolyásolja a gyermek testi-lelki egészségét, erkölcsi fejlődését, jellemét.” (Tardos, 1975, 60.). Megjegyezzük, hogy a potenciális szülőknek tanköteles korukban kötelező volt ugyan a közoktatásban részt venni, ám arra korábban sem volt példa és napjainkban sem jellemző, hogy professzionális felkészítést nyújtson a tanulók (mint jövőbeli szülők) számára a csecsemő- és kisgyermeknevelés terén. Ennélfogva egy családban nevelkedő – ideális esetben sok szülői odafigyelést, szeretett kapó – gyermek nem feltétlenül kapta meg azt a fajta ellátást, mint a bölcsődében nevelkedő társai (a társas élményről nem is beszélve).

A vizsgált időszakban adott volt a házi gyermekfelügyelet jellegű ellátási forma is, amely sajátos keveréke volt a család otthonában történő, mégis gyermeknevelésre képzett szakember általi gondozásnak: a gondozó a család otthonában végezte a gyermek gondozását. „A házi gyermekfelügyelet alapvető feladata, hogy a dolgozó, vagy a magára maradt szülőt segítse a gyermek időszakos otthoni felügyelete, gondozása biztosításával. A szolgáltatás nem csak a rászoruló szülőt segíti, hanem társadalmi hasznossága tekintetében: 1) egy szükség-lethez igazodó szolgáltatást jelent; 2) igénybevételevel fenntartható a család munkaerő-piaci, társadalmi aktivitása” (Kovácsné és tsai, 2012, 4.).

Speciális esetnek tekinthető még a szakképzett gyermeknevelő általi és a családi környezetben történő nevelésnek az a sajátos keresztmetszete, ami alkalmával a gyermeket nevelő szülő bölcsődei gondozónó is volt egyben.

A bölcsődében a családi szocializáció kiegészül az intézmény szocializációs hatásaival, ami részben megtervezett pedagógiai jellegű, részben azonban még így is véletlenszerű, és a kortársak hatásai által is befolyásolt. A bölcsődei nevelés célját a bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályaiban (Baloghné és tsai, 2012, 16-17.) a következőképp határozták meg: „a családban nevelkedő kisgyermek számára a családi nevelést segítve, napközbeni ellátás keretében a gyermek fizikai- és érzelmi biztonságának és jóllétének megteremtésével, feltétel nélküli szeretettel és elfogadással, a gyermek nemzetiségi/etnikai hovatartozásának tiszteletben tartásával, identitásának erősítésével, kompetenciájának figyelembevételével, tapasztalatszerzési lehetőség biztosításával, viselkedési minták nyújtásával elősegíteni a harmonikus fejlődést”.

Főiskolai szintű kisgyermeknevelő-képzés 2009-től történik hazánkban (Gyöngy, 2013), a 2009 előtti időszakban tehát nem volt jellemző ilyen jellegű diplomával rendelkező szakember a bölcsődékben. 2016-ra azonban a korábban jellemző szakirányú OKJ-s végzettség vagy felsőoktatási szakképzés (FOKSZ) háttérbe szorult a 6 féléves Csecsemő- és kisgyermeknevelő (BA) alapképzéssel szemben, mely révén a diplomás csecsemő- és kisgyermeknevelők bekapcsolódhattak a pedagógus életpályamodellbe.

A bölcsődei nevelést szabályozó jogi környezetből érdemes kiemelni, hogy a (jelen tanulmányban vizsgált időintervallum végén megjelenésre kerülő) 6/2016. (III. 24.) EMMI (Emberi Erőforrások Minisztériuma által kiadott) rendelet 4. melléklete váltotta fel a (vizsgálati időintervallumunkat nyolc évvel megelőző) személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint

személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM (Népjóléti miniszter által kiadott) rendelet 10. mellékletét – ezek témája: a bölcsődei nevelés-gondozás alapprogramja.

Balogh és tsai (2012) a bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramjával kapcsolatban (vesd össze: Szombathelyiné és tsai, 2008) felhívta a figyelmet az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Emberi jogok nyilatkozata, az ENSZ Egyezmény a gyermek jogairól és az Európa Tanács Miniszterek Bizottsága Rec. (2002) 8-as ajánlása a tagállamok számára a napközbeni gyermekellátásról című dokumentumokra. Ezekon kívül a hazai bölcsődei nevelés történeti és aktuális szabályozása tekintetében az alábbi törvények, kormány- és miniszteri rendeletek a mérvadók:

Törvények:

- 1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról.
- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről.
- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.
- 1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról.
- 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról.
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

Kormányrendeletek:

- 20/1997. (II.13.) Kormányrendelet a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról.
- 235/1997. (XII.17.) Kormányrendelet a gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról.
- 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet az országos településrendezési és építési követelményekről.
- 257/2000. (XII. 26.) Kormányrendelet a közalkalma-

zottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvénynek a szociális, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ágazatban történő végrehajtásáról.

- 259/2002. (XII.18.) Kormányrendelet a gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatótevékenység engedélyezéséről, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi vállalkozás engedélyezéséről.
- A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások térítési díjáról és az igénylésükhöz felhasználható bizonyítékokról szóló 328/2011. (XII. 29.) Korm. rendelet.

Miniszteri rendeletek:

- 63 /1997. (XII. 21.) NM rendelet a fertőző betegségek jelentési rendjéről.
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.
- 18/1998. (VI.3.) NM rendelet a fertőző betegségek és a járványok megelőzése érdekében szükséges járványügyi intézkedésekről.
- 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai ill. személyi alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről.
- 8/2000. (VIII. 4.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást végző személyek adatainak működési nyilvántartásba vételéről.
- 9/2000. (VIII. 4.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást végző személyek továbbképzéséről és a szociális szakvizsgáról.
- 78/2003. (XI. 27.) GKM rendelet a játszótéri eszközök biztonságosságáról.
- 4/2010. (I. 19.) OKM rendelet a pedagógiai szakszolgálatokról.
- 62/2011. (VI. 30.) VM rendelet a vendéglátóipari termékek előállításának és forgalomba hozatalának élelmiszerbiztonsági feltételeiről.
- 6/2016. (III. 24.) EMMI rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet módosításáról

A gyermekjóléti alapellátás részeként a szülő dönthetett úgyis, hogy családi napközibe (vö.: Kovácsné és tsai, 2013) íratja be bölcsődés korú gyermekét, ahol családi környezetben, kis létszámú csoportban történhetett meg a gyermek napközbeni gondozása, nevelése (20 hetes kortól akár 14 éves korig).

A családi napközi nem minősült intézménynek, így létezésére és működtetésére is más feltételek vonatkoztak, mint az intézmények esetében (működése azonban engedélyhez kötött volt). Ennek az ellátási formának a szülők számára előnyös tulajdonsága lehetett, hogy:

- a) rugalmasan tudott igazodni a szülők időbeosztásához,
- b) kis létszámú gyermekcsoportokat alakíthatott ki,
- c) a gyermekek egyéni szükségleteire fókuszálhatott.

A családi napköziben a gyermekekkel dolgozó személyeknek nem kellett szakirányú végzettséggel rendelkezniük, de tanfolyamot el kellett végezniük – vö.: 29/2003. (V. 20.) ESzCsM (Egészségügyi, szociális és családügyi miniszter által kiadott) rendelet. A családi napközi működését meghatározó jogszabályok:

Törvények:

- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről;
- 1999. évi XLII. törvény a nemdohányzók védelméről és a dohánytermékek fogyasztásának és forgalmazásának szabályairól;
- 2000. évi XXV. törvény a kémiai biztonságról;
- 1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról;
- 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról;
- 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről;
- 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról;
- 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről;

- 2011. évi CXII. törvényt az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról
- mindenkori költségvetési törvény.

Kormányrendeletek:

- 235/1997. (XII. 17.) Kormányrendelet a gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról;
- 253/1997. (XII. 20.) Kormányrendelet az országos településrendezési és építési követelményekről;
- 257/2000. (XII. 26.) Kormányrendelet a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvénynek a szociális, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ágazatban történő végrehajtásáról;
- 259/2002 (XII. 18.) Kormányrendelet a gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatótevékenység engedélyezéséről, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi vállalkozás engedélyezéséről;
- 226/2006. (XI. 20.) Kormányrendelet a szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatók, intézmények ágazati azonosítójáról és országos nyilvántartásáról;
- 213/2009. (IX. 29.) Kormányrendelet az egyházi és nem állami fenntartású szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatók normatív állami fenntartásáról;
- 328/2011. (XII. 29.) Kormányrendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások térítési díjáról és az igénylésükhöz felhasználható bizonyítékokról;
- 331/2010. (XII. 27.) Kormányrendelet a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatalról, valamint eljárásának részletes szabályairól.

Miniszteri rendeletek:

- 8/1981. (XII. 27.) IpM rendelet a Kommunális- és Lakóépületek Érintésvédelmi Szabályzatáról;
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatai-

ról és működésük feltételeiről;

- 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről;
- 25/2000. (IX. 30.) EüM-SzCsM együttes rendelet a munkahelyek kémiai biztonságáról.
- 44/2000. (XII. 27.) EüM rendelet a veszélyes anyagokkal és a veszélyes készítményekkel kapcsolatos egyes eljárások, illetve tevékenységek részletes szabályairól;
- 3/2002. (II. 8.) SzCsM-EüM együttes rendelet a munkahelyek munkavédelmi követelményeinek minimális szintjéről;
- 29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet a helyettes szülők, a nevelőszülők, a családi napközit működtetők képzésének szakmai és vizsgakövetelményeiről, valamint az örökbefogadás előtti tanácsadásról és felkészítő tanfolyamról; • 78/2003. (XI. 27.) GKM rendelet a játszótéri eszközök biztonságosságáról;
- 28/2011.(IX.6) BM rendelet az Országos Tűzvédelmi Szabályzatról.

Az Emberi Erőforrások Minisztérium 6/2016. (III. 24.) EMMI rendelete módosítja a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendeletet. 2017. január 1-től a bölcsődei ellátást érintő alapvető változások következtek be, mely reform keretében a napközbeni gyermekellátás intézményi (bölcsőde, mini bölcsőde), illetve szolgáltatás (családi bölcsőde, munkahelyi bölcsőde, napközbeni gyermekfelügyelet) jellegű formában valósulhat meg.

Jelen tanulmányban a bölcsődei nevelés egy lezártnak tekinthető, a 2006-2016 közötti évekkel határolt bő évtizedes időszakának elemzése során a bölcsődék és családi napközik számának alakulását, illetve az ezekbe beíratott gyermekek számának alakulását elemezzük.

Kérdések és hipotézisek

Jelen tanulmányban az alábbi kérdésekre keressük a választ:

1. A 2006-2016 közötti időszakban megfigyelhető-e a bölcsődék és a családi napközik számanak növekedése? Hipotézisünk szerint a bölcsődék és a családi napközik száma erős korrelációt mutat az évszámmal.

2. Vajon az évek múlásával együtt jár a bölcsődébe, családi napközibe beíratott, illetve be nem íratott gyermekek száma? Feltételezésünk szerint erős pozitív korreláció mutatkozik az évszám és a bölcsődében, családi napköziben nevelt gyermekek száma között, s negatív korreláció lesz tapasztalható az intézményes nevelés említett formáiba be nem íratott gyermekek száma között (többek között a módszertani részben bemutatott képlet alapján feltételezhető, hogy ha a bölcsődébe/családi nevelésbe beíratott gyermekek száma növekvő tendenciát mutat, akkor a többieké csökkenni fog).

Minta

Az alábbiakban egyrészt a 2006-2016 évek közötti 11 évben működő bölcsődéket ($n = 543-755$), illetve családi napköziket ($n = 60-1195$), másrészt a 0-3 éves gyermekeket ($n = 1\,313\,960$) vizsgáljuk abból a szempontból, hogy bölcsődei, családi napközibeli vagy egyéb (leginkább: családban, otthon) nevelésben részesültek-e. A vizsgálat során – szekunder adatgyűjtés keretében – a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hivatalos, nyilvános adatbázisait használtuk, melyek a www.ksh.hu oldalon keresztül érhetők el.

A bölcsődébe és/vagy családi napközibe beíratott gyermekek száma a KSH hivatalos, nyilvános adatbázisából áll rendelkezésre. Mivel a bölcsődei, illetve családi napközibeli nem részesült gyermekek számáról nem tartalmazott közvetlen adatot az említett adatbázis, így azt becsléssel állapítottuk meg. A bölcsődei, illetve családi napközibeli nevelésben

nem részesülő gyermekek számának kalkulációja során az élveszületések becsült számából vontuk ki a bölcsődébe és családi napközibe beíratott gyermekek számát. Hangsúlyozzuk, hogy így becsült értéket kaptunk. 2006-2016 között 1 026 680 élveszületés történt, amihez hozzáadtuk a 2003-2005 közötti élveszületések (97 496, 95 137 és 94 647 fő) számát, akik a 2006-2016 években 1,2, illetve 3 évesként bölcsődés korúnak tekinthetők, s így kaptuk meg a mintának tekintett $n = 1\,313\,960$ főt. Sajnos ez a szám túlbecsült, mert (adathiány miatt) nem veszi figyelembe a 0-3 éves korúakra az adott időszakban jellemző gyermekhalandóságot, illetve emigrációs/migrációs tendenciákat (például: egy magyar család bölcsődés korú gyermekkel együtt történő külföldre költözését, vagy egy külföldi család bölcsődés korú gyermekkel együtt történő hazai letelepedését).

Módszer

E tanulmány retrospektív jelleggel a 2006-2016 közötti időszakra fókuszál, mely időszakokkal kapcsolatban lehetőség adódott (szekunder adatgyűjtés révén) a Központi Statisztikai Hivatal által összeállított publikus adatbázisok elemzésére. Primer adatgyűjtésre nem került sor jelen vizsgálat keretében.

A Központi Statisztikai Hivatal, mint szakmailag önálló kormányhivatal, immár 150 éves múltat tekint vissza, és feladatai közé tartozik „az adatfelvételek megtervezése, adatok felvétele, feldolgozása, tárolása, elemzése és közzététele” (lásd: http://www.ksh.hu/tevekenyseg_kozerdeku) is – többek között a bölcsődei és családi napközibeli ellátás, illetve az élveszületések terén is. Adatbázisai a www.ksh.hu oldalon keresztül érhetők utol. Jelen tanulmányban használt adatbázisok letöltése 2020. szeptember 2-án történt.

Jelen tanulmányban a következő vizsgálati változókra fókuszáltunk:

- Bölcsődék száma: a KSH nyilvántartásában tárgyévente szereplő működő, bölcsődék száma.
- Családi napközik száma: a KSH nyilvántartásában tárgyévente szereplő, működő családi napközik száma.
- Bölcsődébe beíratott gyermekek száma: a KSH nyilvántartása szerint, tárgyév május 31-i adatok alapján.
- Családi napközibe beíratott gyermekek száma: a KSH nyilvántartása szerint, tárgyév május 31-i adatok alapján.
- Egyéb (például otthonnevelésben részesülő) gyermekek becsült száma. Ezt a számot tárgyévénként az $A = B - (C + D + E)$ képlet alapján kalkuláltuk, ahol:

A = az egyéb (pl. otthonnevelésben részesülő) gyermekek becsült száma;

B = az élveszületések száma

C = a bölcsődébe beíratott gyermekek száma;

D = a családi napközibe íratott gyermekek száma.

E = bölcsődéskorúak halálozásából, illetve a migrációból, emigrációból eredő 0-3 éves gyermekszám változás ismeretlen értéke.

Tekintve, hogy az E-értékkel kapcsolatban nem rendelkezünk adatokkal, ezért az bölcsődén és családi napköziben kívüli egyéb nevelésben részesülő gyermekek számának mindössze becsülésével kalkulálhatunk a vizsgálat során, s jobb híján az $E = 0$ értéket alkalmazzuk, s inkább csak figyelemfelhívásként említjük az E-értékben rejlő bizonytalanságot. Abban bízunk azonban, hogy a trendeket tekintve mindez nem befolyásolja számottevően a vizsgálati eredményeket.

Az adatelemzés során használt csoportosító változó az „Év” volt, ami a 2006-2016 között eltelt 11 év évszámait tartalmazta.

A leíró statisztikát, Kolmogorov-Smirnov-próbát, Spearman-féle rangkorreláció számítást alkalmazó adatelemzéshez az SPSS 13.0 statisztikai szoftvert használtuk.

Eredmények

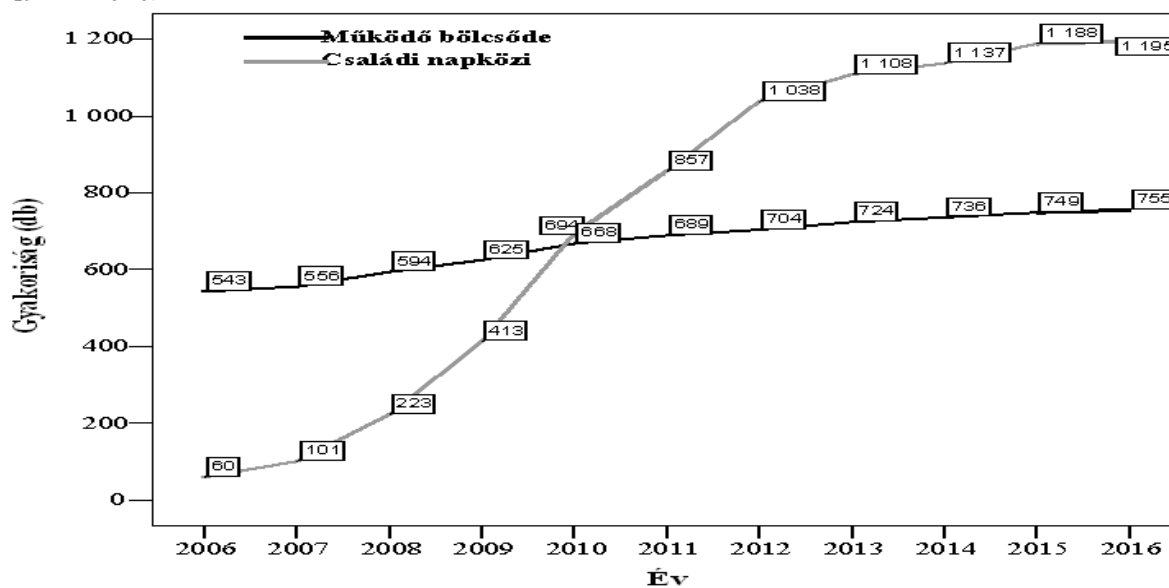
Az ellátó helyek számával kapcsolatos hipotézis alátámasztást nyert. Erős, pozitív irányú szignifikáns együttjárás tapasztalható az évszám (2006-2016 között), a bölcsődék és a családi napközik száma között ($r_s = 0,99, p \leq 0,01$).

Amint az 1. ábrán látható a családi napközik száma intenzívebb növekedést mutat, mint a bölcsődék számának alakulása. A 2006-os kiinduló értékhez képest a családi napközik száma 2016-ra

közel 20-szorosára nőtt (60-ról 1 195-re, szorzó = 19,92), míg a bölcsődék száma csak mintegy másfélszeresére emelkedett (543-ról 755-re, szorzó = 1,39)! A családi napközik száma 2010-ben emelkedett a bölcsődék száma fölé, s az után is növekedett a számuk, bár egyre kisebb mértékben. A bölcsődék száma lassabb ütemben, de egyenletesebb mértékben nőtt az évek során.

Beíratással kapcsolatos eredmények. Erős, pozitív irányú szignifikáns együttjárás tapasztalható az évszám (2006-2016 között), a bölcsődébe és a családi napközibe beíratott gyermekek száma között ($r_s = 0,99$ és $0,95$ között, $p \leq 0,01$), ezzel szemben az egyéb (pl. otthon nevelés) ellátási forma és az évszám között erős negatív korreláció tapasztalható ($r_s = -0,93, p \leq 0,01$). A 2006-2016 közötti időszakban minden évben jellemző volt, hogy a bölcsődés korú gyermekek több, mint 80%-a otthon nevelkedett.

1. ábra: A működő bölcsődék és családi napközik számának alakulása 2006-2016 között (forrás: KSH adatok alapján a Szerző)

Megvitatás

Az ellátó helyek számának alakulásával kapcsolatos eredmények alapján úgy tűnik, hogy a 0-3 éves gyermekek nevelését feladatul vállaló bölcsődék és családi napközik létrehozását és fenntartását facilitáló intézkedések valóban jelentős eredményeket tudtak felmutatni a vizsgált években. Ugyanakkor szembeötlő, hogy a bölcsődék és a családi napközik számának növekedése igen különböző mértékű (vö.: 1. ábra).

A családi napközik számának intenzívebb alakulásának hátterében a következő (egymást nem kizáró okok állhattak):

- a) Könnyebb volt létrehozni családi napközit, mint bölcsődét;
- b) Könnyebb volt fenntartani családi napközit, mint bölcsődét;
- c) Könnyebb volt támogatást kapni a családi napközi esetében, mint a bölcsőde esetében;
- d) A családi napközi fenntartása esetében a bevétel-kiadás-nyereség triász kedvezőbben alakul, mint a bölcsődék fenntartása esetében;
- e) Családi napközi fenntartói köre tágabb lehetett, mint a bölcsődék fenntartói köre;
- f) Nagyobb szülői igény mutatkozott a családi napközi iránt, mint a bölcsőde iránt: előfordulhat, hogy amennyiben egy szülőnek választási lehetősége volt abban a tekintetben, hogy gyermekét bölcsődébe vagy családi napközibe írassa, akkor az utóbbit választja. A szülők felől megnyilvánuló családi napközi iránti kereslet pedig lokálisan (egy adott település vagy településrész tekintetében) piaci kínálatot generálhatott, amennyiben a keresletet felismerő szolgáltatók családi napközit hoztak létre. Jelenleg nem állnak rendelkezésünkre e feltételezést alátámasztó adatok, ám a későbbiekben ezek összegyűjthetők primer adatgyűjtést alkalmazó kérdőíves, interjú felmérések keretében;
- g) A családi napközibeli ellátás elérhetőbb volt a családok számára, mint a bölcsődei ellátás;
- h) A szülők nézőpontjából a családi napközibeli ellátás talán egyenértékű vagy vonzóbb, mint a

bölcsődei ellátás.

A beíratással kapcsolatos eredményeket tekintve feltűnő, hogy noha mind a bölcsődébe, mind a családi napközibe beíratott gyermekek száma mutatott némi emelkedést az évek során (31153-ról 38123-ra nőtt a bölcsődébe íratott gyermekek száma, s néhány százról 7099-re a családi napközibe íratott gyermekek száma), mégis az egyéb (például az otthonnevelés) ellátási forma maradt a domináns gyermeknevelési lehetőség az adott időszakban. Ennek okai talán a következők lehetnek:

a) kielégítetlen szülői igény a bölcsődék, családi napközik iránt: ha feltételezzük, hogy létezett tömegesen megnyilvánuló szülői igény a bölcsődei, illetve a családi napközik iránt, akkor e lehetőségek növekvő, ám folyamatosan a potenciális igények alatt maradó száma lehetett az oka annak, hogy a szülők kénytelenek voltak például az otthon nevelést választani. E feltételezés teljesülése esetében a bölcsődei és a családi napközi jellegű ellátás számának intenzív növelése valóban indokolt lehetett. Egy ilyen jellegű „intézményfejlesztési csunami” egyrészt munkahelyet teremthetett (direkt módon a csecsemő- és kisgyermeknevelők számára, indirekt módon a bölcsődéknek, családi napköziknek szolgáltatók számára), másrészt több ezer szülőnek tette lehetővé az aktív munkavállalói létet. Egy 12 gyermek/gondozó arányt jelentő bölcsődében például 20 000 lehetséges munkahely értéket kapjuk.

b) nem létezett valódi szülői igény a bölcsődék, családi napközik iránt: ha azt feltételezzük, hogy nem volt valódi szülői igény a bölcsődei, illetve családi napközi jellegű ellátás iránt, akkor e számok az otthon nevelés szülők által történő preferálást, s az otthon nevelést lehetővé tevő családsegítő intézkedések iránti igényt jelzik.

Hangsúlyozzuk, hogy az adatok a 2006-2016 közötti időszakra vonatkoznak. 2017. január 1-től a 3 éven aluli gyermekek ellátásának megnevezése: „Gyermekek napközbeni ellátása”, melynek megvalósulhat a bölcsődei ellátás intézményi (bölcsőde,

illetve mini bölcsőde) és szolgáltatási (családi bölcsőde és munkahelyi bölcsőde) formájában (Dudás, 2019; v.ö.: 6/2016. (III. 24.) EMMI rendelet).

Korlátok, további kutatási lehetőségek

A bölcsődei és a családi napközi jellegű ellátáson kívüli egyéb (pl. otthonnevelés jellegű) ellátás esetében csak becült számadatokkal rendelkezünk, ezért a jövőben pontos számadatokkal célszerű kiegészíteni a vizsgálatot.

A kutatás során szekunder adatgyűjtés révén alakult ki az adatbázis, de az eredmények értékelésekor, megvitatásakor is kitűnt, hogy a jövőben primer adatgyűjtésen alapuló elemzésre is szükség lehet.

A kutatás eredményeinek megvitatásakor több, alátámasztásra váró felvetést is körvonalaztunk, miközben a lehetséges okokat igyekeztünk összefoglalni. E feltevések alátámasztása érdekében további kutatásokra van szükség.

A vizsgálat egy komplex vizsgálat sorozat előtanulmányának tekinthető, amely arra keresi a választ, hogy a 2017-től jellemző bölcsődei ellátás valóban előnyökkel jár-e a gyermekek kognitív és non-kognitív fejlődése tekintetében.

Irodalom

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.
18/1998. (VI.3.) NM rendelet a fertőző betegségek és a járványok megelőzése érdekében szükséges járványügyi intézkedésekről.
1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról.
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról.

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről. 1995. évi XXVIII. törvény a nemzeti szabványosításról.
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
1999. évi XLII. törvény a nemdohányzók védelméről és a dohánytermékek fogyasztásának és forgalmazásának szabályairól;
20/1997. (II.13.) Kormányrendelet a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról.
2000. évi XXV. törvény a kémiai biztonságról;
2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről;
2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről;
2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról.
2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.
213/2009. (IX. 29.) Kormányrendelet az egyházi és nem állami fenntartású szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatók normatív állami fenntartásáról;
226/2006. (XI. 20.) Kormányrendelet a szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatók, intézmények ágazati azonosítójáról és országos nyilvántartásáról;
235/1997. (XII. 17.) Kormányrendelet a gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatók, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról;
25/2000. (IX. 30.) EüM-SzCsM együttes rendelet a munkahelyek kémiai biztonságáról.
253/1997. (XII. 20.) Kormányrendelet az országos településrendezési és építési követelményekről;
257/2000. (XII. 26.) Kormányrendelet a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvénynek a szociális, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ágazatban történő végrehajtásáról.
259/2002 (XII. 18.) Kormányrendelet a gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatótevékenység engedélyezéséről, valamint a

- gyermekjóléti és gyermekvédelmi vállalkozás engedélyezéséről;
- 28/2011.(IX.6) BM rendelet az Országos Tűzvédelmi Szabályzatról.
- 29/2003. (V. 20.) ESzCsM rendelet a helyettes szülők, a nevelőszülők, a családi napközis működtetők képzésének szakmai és vizsgakövetelményeiről, valamint az örökbefogadás előtti tanácsadásról és felkészítő tanfolyamról;
- 3/2002. (II. 8.) SzCsM-EüM együttes rendelet a munkahelyek munkavédelmi követelményeinek minimális szintjéről;
- 328/2011. (XII. 29.) Kormányrendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások térítési díjáról és az igénylésükhöz felhasználható bizonyítékokról;
- 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai ill. személyi alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről.
- 331/2010. (XII. 27.) Kormányrendelet a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatalról, valamint eljárásának részletes szabályairól.
- 4/2010. (I. 19.) OKM rendelet a pedagógiai szakszolgálatokról.
- 44/2000. (XII. 27.) EüM rendelet a veszélyes anyagokkal és a veszélyes készítményekkel kapcsolatos egyes eljárások, illetve tevékenységek részletes szabályairól;
- 6/2016. (III. 24.) EMMI rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet módosításáról
- 62/2011. (VI. 30.) VM rendelet a vendéglátóipari termékek előállításának és forgalomba hozatalának élelmiszerbiztonsági feltételeiről.
- 63 /1997. (XII. 21.) NM rendelet a fertőző betegségek jelentési rendjéről.
- 78/2003. (XI. 27.) GKM rendelet a játszótéri eszközök biztonságosságáról.
- 8/1981. (XII. 27.) IpM rendelet a Kommunális- és Lakóépületek Érintésvédelmi Szabályzatáról;
- 8/2000. (VIII. 4.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást végző személyek adatainak működési nyilvántartásba vételéről.
- 9/2000. (VIII. 4.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást végző személyek továbbképzéséről és a szociális szakvizsgáról.
- Balogh Lászlóné, Barbainé Bérci Klára, Kovácsné Bárány Ildikó, Nyitrai Ágnes, Dr. Rózsa Judit, Tolnayné Falusi Mária és Vokony Éva (2012): *A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai. Módszertani levél.* Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Dudás Ágnes (2019): Bölcsődei ellátás. Letöltés: 2020-08-25- Web: <https://csalad.hu/tamogatasok/bolcsodei-ellatas>
- Gyöngy Kinga (2013): Milyen az ideális kisgyermek-nevelő. Letöltés: 2020.08.25. Web: http://www.kre.hu/ebook/dmdocuments/ii_orszagos_alkalmazott_pszichologiai_phd_hallgatoi_konferencia/chap_14.html
- Kovácsné Bárány Ildikó, Mátay Katalin, Szakali Tibor (2012). *Minimumelhárítás házi gyermekfelügyeletben.* Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal, Budapest.
- Kovácsné Bárány Ildikó, Mátay Katalin és Szombathelyiné Nyitrai Ágnes (2013): *A családi napközi működésének követelményei. Módszertani úmu-tató.* Budapest.
- Szombathelyiné Nyitrai Á.; Rózsa J.; Korintus M.né; Balogh L.né; Kissné Fazekas I.; Pósfai F.né (2008): *A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja.* Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet Gyermekvédelmi Főosztály.
- Tardos Anna (1975): *Neveléstan I.* Egészségügyi Minisztérium, Budapest.

A MENTÁLIS EGÉSZSÉG ÉS A SZABADIDŐSPORT KAPCSOLATA

Szerzők:

Pfau Christa (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Kanyó Krisztina Zsófia
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Első szerző e-mail címe:
pfau.christa@econ.unideb.hu

Lektorok:

Prof. Bácsné Bába Éva (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Bartha Éva (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Pfau Christa, Kanyó Krisztina Zsófia (2020): *A mentális egészség és a szabadidősport kapcsolata. Különleges Bánásmód*, 6. (4). 29–40. DOI [10.18458/KB.2020.4.29](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.29)

Absztrakt

A mai felgyorsult világnak köszönhetően a lelki eredetű betegségek száma megsokszorozódott, a krónikus stressz, önbizalomhiány, depresszió mind jelen vannak az emberek hétköznapjaiban. Ahogy a fizikai egészség meglétéhez, úgy a mentális egészség megőrzéséhez, javításához is elengedhetetlen az emberek életében a fizikai aktivitás. A kutatás során a jövő nemzedékének mentális egészségét és sportolási szokásait vizsgáljuk, fókuszálva a stresszkezelő képességre, a stresszoldás fontosságára. A kapott válaszokat vizsgálva, elsősorban a vizsgált személyek sportolási szokásait állítjuk párhuzamba a mentális tényezőkkel, az összefüggések feltárása érdekében. A kutatás során, primer eljárásként, kérdőíves felmérést végeztünk, melynek keretében 331 fő választ elemeztünk. A Debrecenben élő fiatalok 72,3%-a választotta a 3-4-es fokozatot (4-es skálán) a stresszkezelő képességük mértékére irányuló kérdés során. Ugyanezen megkérdezésre, a sporttevékenységet nem végző fiatal felnőttek 52,5%-a érzi úgy, hogy jó, vagy közel jó stresszkezelő képességnek vannak birtokában. A sportolók 19,8%-al nagyobb arányban választották tapasztalataik alapján, hogy jó stresszkezelő képességgel rendelkeznek, mint a sporttevékenységet nem, vagy ritkán végző egyének. A megkérdezettek a sport pozitív hatásai közül a koncentráció segítségét (7-es skálán 5,8-ra értékelt) és stresszoldást (5,8) tartják a legfontosabbnak. A válaszadók, függetlenül attól, hogy melyik kategóriába tartoznak a sportolási szokások tekintetében, a stresszoldást, mint a sport egy mentális egészségre ható tényezőjét kiemelten fontosnak tartják. A sportolók 85%-a, míg a nem sportolók 80,7%-a tartja fontosnak a sport stresszoldó hatását, tehát csupán 4,3%-os eltérést prezentál az eredmény, ami elenyésző mértéknek számít. Ez mégis pozitívumként könyvelhető el, mivel a sporttevékenységet nem végzők is tisztában vannak a széles körben elfogadott ténnyel, miszerint a sport egyik, a mentális egészségre gyakorolt hatása a stresszoldás.

Kulcsszavak: mentális egészség, sportolási szokások, stressz, stresszoldás

Diszciplína: sporttudomány, egészségtudomány,

Abstract*THE RELATIONSHIP BETWEEN MENTAL HEALTH AND LEISURE SPORT*

Thanks to today's accelerated world, the number of mental illnesses has multiplied, and chronic stress, lack of self-confidence, depression are all present in people's everyday lives. Just as physical activity is essential for the existence of physical health, so physical activity is essential for maintaining and improving mental health. The research examines the mental health and sports habits of the next generation. Focusing on stress management ability, the importance of stress relief. Examining the answers obtained, we primarily compare the sports habits of the examined persons with the mental factors in order to explore the connections. During the research, as a primary procedure, we conducted a questionnaire survey, in the framework of which we analyzed the responses of 331 people. 72.3% of young people living in Debrecen chose grade 3-4 (on a scale of 4) when asked about their degree of stress management skills. In the same survey, 52.5% of young adults who do not engage in sports feel that they have good or near-good stress management skills. A 19.8% higher proportion of athletes responded from their experience that they have good stress management skills than individuals who do not engage in sports or rarely do so. Respondents consider helping concentration (rated 5.8 on a scale of 7) and stress relief (5.8) to be the most important positive effects of sport. Respondents, regardless of which category they belong to in terms of sports habits, consider stress relief as a factor affecting mental health in sport. 85% of athletes and 80.7% of non-athletes consider the stress-relieving effect of sport to be important, so the result presents only a 4.3% difference, which is negligible. Yet this can be accounted for as a positive, as non-athletes are also aware of the widely accepted fact that one of the effects of sport on mental health is stress relief.

Keywords: mental health, sporting habits, stress, stress relief

Disciplines: sports science, health science

A WHO adatai szerint a depresszió a globális megbetegedési rangsorban 2020-as évekre a második helyre kerül. A stressz tekinthető az egyik legfőbb betegségkeltő tényezőnek. A fizikai inaktivitás szintén olyan egészségre ható káros tényező, mely tovább gyengítheti az egészségi állapotot, ezen belül mentális egészség állapotát. A mentális egészséget az emberi tőke vagy a társadalom jólétének értékes forrásának kell tekinteni. Mindannyiunknak jó lelki egészségre van szüksége a jóléthez, a magunk ellátáshoz és a másokkal való interakcióhoz, ezért létfontosságú, hogy ne csak a meghatározott mentális zavarokkal küzdő emberek igényeit kezeljük, hanem minden ember mentális egészségét védjük és támogassuk, valamint felis-

merjük annak belső értékét. A mentális egészséget és jólétet nemcsak az egyéni tulajdonságok, hanem a társadalmi körülmények is befolyásolják. A sportolás, mint a mentális egészség egyik természetes védőfaktora, már rövid időn belül oldja a szorongást és emeli a hangulatot, önbizalomerősítő hatással bír (Németh 2005, Petrika 2004). Ezenkívül a stresszoldás hatékony módszere (Lajkó 2002; Petrika, 2012; Teisala és mtsai, 2014; Yang és tsai, 2012) javítja a memóriát, segít jobban aludni és javítja az általános hangulatot (WHO, 2019). Az előnyök kihasználásához pedig nem kell sport fanatikusnak lenni. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a kisebb mennyiségű testmozgás is már változást jelenthet. Nem számít az életkor vagy az

edzettség, megtanulható a testmozgást hatékony eszközként használni, hogy jobban érezzük magunkat (WHO, 2019).

A kutatás során a fiatalok mentális egészségét és sportolási szokásait vizsgáljuk. Fókuszálva a stresszkezelő képességre, a stresszoldás fontosságára. Az elemzésben a vizsgált személyek sportolási szokásait állítjuk párhuzamba a mentális tényezőkkel.

Mentális egészség

A mentális egészség olyan jóléti állapot, amelyben az egyén fejleszti saját képességeit, képes megbirkózni az életben a szokásos stresszel, produktívan tud dolgozni és képes hozzájárulni közösségi élethez. A mentális rendellenességek az ember mentális egészségének zavarait jelentik, amelyeket gyakran a problémás gondolatok, érzelmek, viselkedés és másokkal való kapcsolatok valamilyen kombinációja jellemez. A mentális rendellenességek közé tartoznak a szorongásos, magatartási és bipoláris rendellenességek (WHO, 2019).

A pszichés rendellenességek és a súlyos nem fertőző krónikus betegségek (NCD) közötti kapcsolatok jól megalapozottak. A mentális rendellenességek befolyásolják a főbb NCD-ket: ezek olyan krónikus állapotok előzményei és következményei lehetnek, mint a kardiovaszkuláris betegség, cukorbetegség vagy rák. Ezeknek a betegségeknek a kockázati tényezői, mint például a mozgásszegény életmód és az alkohol káros használata, szintén a mentális rendellenességek kockázati tényezői, és szorosan összekapcsolják a kettőt. A mentális zavarokkal küzdők 20 évvel fiatalabban halnak meg, mint az általános népesség. A mentális rendellenességek az egyik legjelentősebb közegészségügyi kihívást jelentik a WHO európai régiójában, mivel ezek a rendellenességek a szív- és érrendszeri megbetegedések és a rákos megbetegedések után a harmadik legnépesebbek. A pszichés rendellenességek becsült előfordulása a

WHO európai régiójában 2015-ben 110 millió volt, ami egyszerre a teljes népesség 12 százalékának felel meg (WHO, 2019).

A testedzés, sport pozitív hatásai a mentális egészségre

A testedzés olyan fizikai aktivitás, mely célkitűzései közt szerepel az egészség fejlesztése, külső megjelenés formálása, valamint az állóképesség és erőnlét mértékének növelése érdekében a szervezet előírások alapján történő terhelése (Ángyán, 2006). A rendszeres testedzés (sportolás) az érzelemközpontú viselkedéses megküzdési stratégiák közé sorolható (Feldman, 1990; Petrika, 2004). Az egészség egyik alap eleme a mentális egészség melynek egyik legfontosabb tényezője a stresszoldó képesség. A stresszes időszak alatt izmai feszültebbek, különösen az arcban, a nyakban és a vállban és hát- vagy nyaki fájdalom vagy fájdalmas fejfájás alakulhat ki. Érezhet szorító érzését a mellkasban, lüktető pulzust vagy izomgörcsöket. Mindezen fizikai tünetek aggodalma és kellemetlensége viszont még több stresszhez vezethet, és ördögi körforgást hozhat létre elméje és teste között. A testmozgás hatékony módja ennek a ciklusnak a megtörésére. A fizikai aktivitás az agyban az endorfinok felszabadítása mellett segít az izmok ellazításában és a test feszültségének enyhítésében (Shaikh, 2019).

A testedzés mentális egészségre gyakorolt hatásai manapság széles körben elfogadottak, melyek a következők:

- oldja a szorongást
- mozgásörömet nyújt
- hangulat emelkedése
- erősödő kontroll érzését kelti
- oldja, csökkenti a stresszt
- növeli az önbecsülést
- fokozza az önbizalom mértékét
- növeli a munkakedvet

- csökkenti a függőségek kialakulásának esélyét
- sarkall a kreativitásra
- fokozza az agyi teljesítményt, serkenti a memóriát
- enyhíti a depresszív tüneteket, segít a depresszió leküzdésében
- hatására előnyös neurológiai változások mennek végbe testünkben
- hozzásegít egy jobb mentális egészségügyi állapothoz (Paár, 2011; Laczkó, 2015; Petrika, 2012).

Az aktív testmozgás végzése során, nagyobb mértékben termelődik endorfin, ami egy szorongásoldó és gyakran antidepresszánsként is funkcionáló anyag. Ez a hormon segít az alvás minőségének javításában, mely a kipihenség érzésével társul, valamint a fájdalomküszöb működését is pozitív módon befolyásolja. Ahogyan a sportolás gyakorlása során formálódik a test, az egyént elégedettség és egyfajta sikerélmény érzés tölti el, továbbá javít önbizalmának mértékén, valamint ezáltal a társas kapcsolataira is jó hatást gyakorol (Dinya, 2017).

A sport kiváló eszköz, ahhoz hogy az ember kicsit kikapcsolódjon. Amikor az egyén életében több probléma is nehezíti mindennapjait, és nem talál rá megoldást, olyankor a sport segítséget nyújthat. Sporttevékenység végzése közben az agy másra koncentrálni, segít elvonatkoztatni az aktuális nehézségről, és egy intenzív edzés után, frissebb aggyal, könnyeb megoldást találni az akadályok leküzdésére. A fizikai aktivitás kiegészítő kezelési stratégiaként alkalmazható más kezelési módokkal a mentális egészségi állapot megelőzése és kezelése érdekében, mivel késleltetheti azok megjelenését és csökkentheti a tünetek széles skáláját. A fizikai aktivitás bizonyos mentális egészségi állapotban szenvedők – depresszió (Machaczek és tsai, 2018), skizofrénia (Vancampfort és tsai 2017) és demencia (van Alphen, H. J., Hortobagyi, T., és van Heuvelen, 2016) - számára nyújtott előnyei a hangulat

javulása, a kognitív hanyatlás lassulása, a betegség késleltetett megjelenése, az izomerő megnövekedése, a jobb fizikai erőnlét, a meglévő NCD-k kontrollálása és csökkenti más NCD-k, például cukorbetegség és elhízás kialakulásának valószínűségét. A depresszió a diabetes mellitus kockázatának 37% -os növekedésével jár (WHO, 2019).

Egy tanulmányban a többszintű metaanalízisek azt mutatták, hogy a szabadidős fizikai aktivitás és a közlekedési fizikai aktivitás pozitív összefüggést mutat a mentális egészséggel. A fizikai aktivitás azonban nem következetesen társult az alacsonyabb szintű mentális egészségi állapothoz az egyes területeken, mivel a munkával kapcsolatos fizikai aktivitás pozitívan társult a mentális egészségi állapothoz (White és tsai, 2017).

A fiatalokkal foglalkozó kutatások is felhívják a figyelmet a rendszeres testmozgás jótékony hatására, amely kihat mentális egészségre rövid és hosszú távon is.

Egy longitudinális vizsgálat összefüggést vizsgált a serdülőkorú iskolai sportban való részvétel és a korai felnőttkor mentális egészsége között. A serdülőkorban az iskolai sportban való részvétel statisztikailag szignifikáns előre jelzője volt az alacsonyabb depressziós tüneteknek, az alacsonyabb észlelt stressznek és a magasabb önértékelésű mentális egészségnek fiatal felnőttkorban (Jewett és tsai, 2014). Az egyetemi hallgatók mentális egészségére is pozitív hatással van a rendszeres fizikai testmozgás (VanKim és Nelson, 2013), sőt pozitív protektív hatása van a stressztoleranciájukra is (Bland és tsai, 2014).

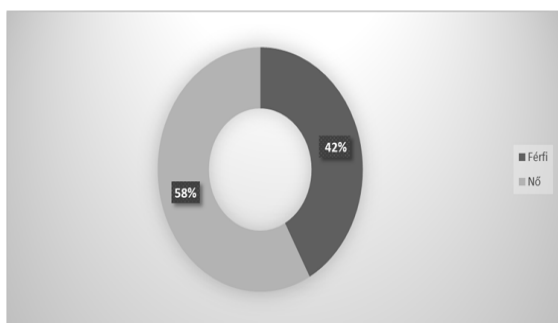
MÓDSZER

Kutatásunk célcsoportja a debreceni fiatal felnőttek népességére terjed ki, azon belül a 17-30 éves korosztályt célozza meg (n=331). A vizsgálat során a sport, a debreceni fiatal népesség mentális egészségére gyakorolt hatásait tanulmányozzuk.

Minta

Felmérésben 331 fiatal vett részt, melyből 139 férfi (42%) és 192 női (58%) válaszadó volt, amely azt mutatja, hogy több nő nemű fiatal töltötte ki a kérdőívet, mint férfi. (1. ábra).

1. ábra: Férfi és női kitöltők aránya (%) (forrás: Szerzők)

Külön kérdésben vizsgáltuk a résztvevők életkorát. A kérdőívet a 17-30 éves korosztályhoz juttattuk el, csak az ő válaszaikat dolgoztuk fel. A vizsgált fiatal korosztályt két csoportra osztottuk, ahol az egyik populáció tagjai a 17-24 évesek, a másiké pedig 25-30 évesek voltak. A többség (91,2%), a fiatalabb kategóriába tartozik, esetükben 302 főt jelent a válaszadók száma. Az idősebb korcsoportot tekintve jelentősebb kisebb arányt (8,8%) azaz, 29 fő.

1. táblázat: Sportolási gyakoriság vizsgálata a nemek arányát tekintve (forrás: Szerzők)

Sportolási gyakoriság	Nő	Férfi
Legalább ötször egy héten	9,9%	17,3%
1-4 alkalommal egy héten	49%	55,4%
3 vagy kevesebb alkalommal havonta	30,7%	23%
Soha	10,4%	4,3%
Nem sportol	41,1%	27,3%
Sportol	58,9%	72,7%

Eszközök

A célcsoport online felületen töltötte ki az önkéntes kérdőívet, melyet pilot kutatás is megelőzött. A sportolási gyakoriságot elemeztük a demográfiai adatok tükrében. Likert skálán vizsgáltuk, hogy mennyire érzik fontosnak a sport mentális egészségre gyakorolt pozitív hatásait.

Eljárás

A kutatás során összegyűjtött adatok elemzése során leíró statisztikát alkalmaztunk. A matematikai statisztikai elemzés során a két, leggyakrabban alkalmazott programot használtuk: a Microsoft Excelt és az SPSS-t (Statistical Package for the Social Sciences). Keresztábra elemzéseket végeztünk, ahol több változót is használtunk.

Eredmények

Vizsgáltuk a fiatalok szabadidősport szokásait az Eurobarometer felosztása szerint. Rendszeres sportolásnak a legalább heti 1-4 alkalommal történő mozgást tekintettük. Legalább ötször egy héten sportolónak vallotta magát a nők 9,9, a férfiak pedig 17,3%-a (1. táblázat). Heti 1-4 alkalommal testedzést végző a megkérdezett nők 49%-a, míg a férfiak több, mint a fele (55,4%).

Összesítve az eredményeket a nők 58,9%-a, míg a férfiak majdnem háromnegyede (72,7%) rendszeresen sporttevékenységet végez.

A következő kérdéscsoport a sport, és azzal összefüggésbe hozható mentális egészség tényezőire fókuszál. A soron következő válaszokat 4-es Likert skála segítségével mértük (2. ábra). Kérdés irányult konfliktuskezelő képesség, kompromisszumkészség, problémákkal való megküzdés, stresszkezelő képesség, emberi kapcsolatok kialakítására. Rákérdeztünk, hogy bevállásuk szerint mennyire tartják magukat zárkózott személynek, mennyire elégedettek önbizalmuk mértékével, valamint milyen gyakran tapasztalnak magukon lehangoltságot, levertséget.

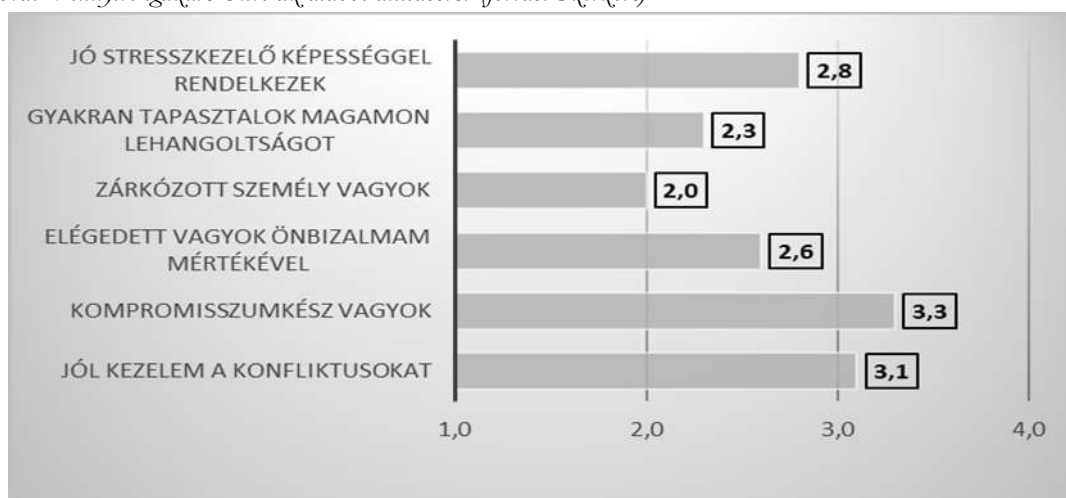
A kompromisszumkészség (3,3) és konfliktuskezelés (3,1) magas átlaga azzal hozható összefüggésbe, hogy a sport során többször előfordul (főleg csapatsportok során), hogy másokhoz kell alkalmazkodni, egyezséget kötni, a hatékony munka és közös célok elérése érdekében. A célcsoport csupán a 2-es fokozatot választotta leggyakrabban, amikor arról kérdeztük, hogy mennyire érzik magukat zárkózott személynek, melyből arra következtetünk, hogy inkább extrovertált személynek gondolják magukat. Azt az állítást, hogy a

sportolók nyitottabbak, és jobb alkalmazkodóképességgel rendelkeznek, több kutatás is alátámasztotta már az elmúlt években, melyet főleg az edzőkkel/csapattársakkal való közreműködéssel magyaráztak (Schaub és Szabó, 2007).

A kérdés egyik tényezőjére külön fókuszálva, kereszttábla segítségével vizsgáltuk a válaszadók stresszkezelő képessége és sportolási gyakorisága közötti összefüggéseket (2. táblázat). A 2. táblázatban szereplő adatok összegzése során megállapítható, hogy a vizsgált fiatalok 72,3%-a választotta a 3-4-es fokozatot (4-es skálán) a stresszkezelő képességük mértékére irányuló kérdés során. Ugyanezen megkérdezésre, a sporttevékenységet nem végző fiatal felnőttek 52,5%-a érzi úgy, hogy jó, vagy közel jó stresszkezelő képességnek vannak birtokában.

A sportolók 19,8%-al nagyobb arányban választották tapasztalataik alapján, hogy jó stresszkezelő képességgel rendelkeznek, mint a sporttevékenységet nem, vagy ritkán végző egyének. A vizsgálat eredményei tekintetében megállapítható más kutatókkal egyetértve, hogy a sportolók jobb stresszkezelő képességnek vannak a birtokában (Paár, 2011; Laczkó, 2015; Petrika, 2012; Szántó és Boda, 2016; József és Zsolt, 2014).

2. ábra: Mennyire igazak Önre az alábbi állítások? (forrás: Szerzők)

2. táblázat: Sportolási gyakoriság és a jó stresszkezelő képesség közötti összefüggés (%) (forrás: Szerzők)

Jó stresszkezelő képességgel rendelkezők	Sportolási gyakoriság			
	Legalább ötször egy héten	1-4 alkalommal egy héten	3 vagy kevesebb alkalommal havonta	Soha
egyáltalán nem igaz	0,3	3,3	3	2,1
inkább nem igaz	3,3	10,9	7,9	3,6
részben igaz	4,8	22,7	12,1	1,5
teljes mértékben igaz	4,5	14,8	4,5	0,6
Összesen	13	51,7	27,5	7,9

A teljes minta (331 fő) 13%-át teszi ki azon emberek csoportja, akik heti szinten legalább 5 alkalommal végeznek sporttevékenységet. Ebből azok az egyének, akik teljesen (4-es fokozat) vagy részben (3-as fokozat) egyetértenek azzal, hogy jó stresszkezelő képességgel rendelkeznek 9,3%-os arányban adtak választ, ami a rendszeresen sportoló csoport egészét figyelembe véve, annak közel ¼-e.

Érdemes ezzel egyidőben kiemelni, hogy a még sportoló kategóriába sorolható, hetente 1-4-szer sportolói magatartást gyakorló egyének teljes népességéből (51,7%) hasonló visszajelzéseket érkeztek, hiszen a skála ezen fokozatait (3-as, 4-es) a populáció 37,5%-a jelölte, ami azt jelenti, hogy szintén megfelelő mértékű stresszkezelő képességnek van birtokában.

Összesítve, a sportolók (64,7%) közül 19,3% jelölte a maximális 4-es, 27,5%-uk a 3-as, 14,2%-uk a 2-es, végül pedig 3,6%-uk a legkisebb, 1-es fokozatot a megkérdezés során. A megkérdezett, sporttevékenységet nem végzők csoportjából (35,4%), a 4-es fokozatot 12,4 %-os arányban választották, a 3-ast 13,6%-ban, míg a 2-est és 1-est 11,5% és 5,1%-ban.

A testedzés és sport képesek jó irányba befolyásolni az egészségünk pszichológiai aspektusait,

melybe a stressz levezetése, azzal való megküzdés is beletartozik (Babyak et al., 2000).

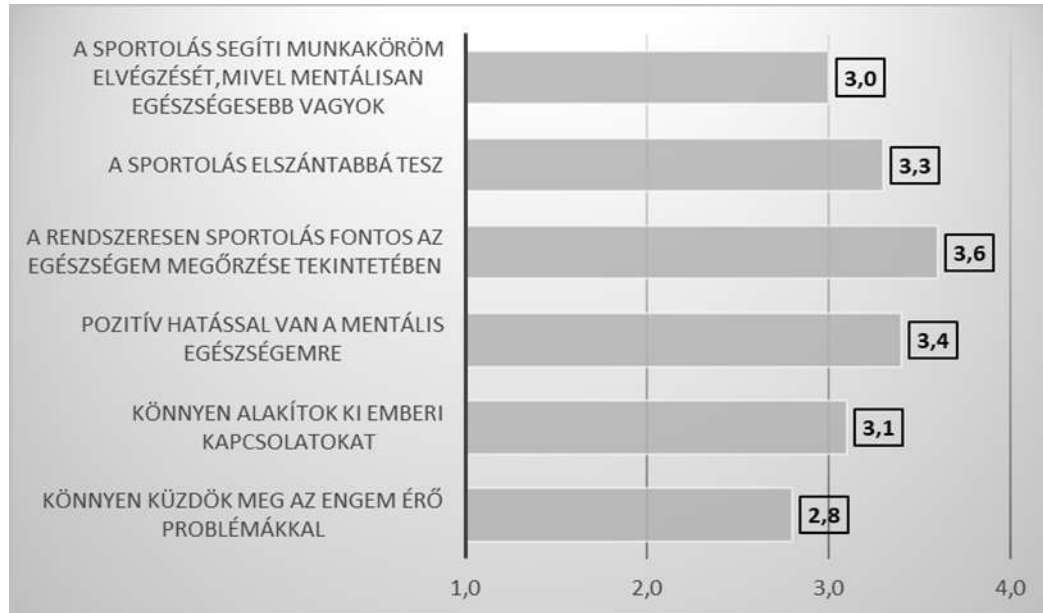
Ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy a sportoló kategóriába tartozó egyének nagyobb arányban érzik igaznak az állítást, miszerint jó stresszkezelő képességgel rendelkeznek.

A kérdéscsoport másik része, a sport és a pozitív mentális jellemzők kapcsolatán keresztül térképezi fel, hogy mennyire értenek egyet azon állításokkal a válaszadók, miszerint a sportolás:

- elszántabbá tesz,
- pozitív hatással van a mentális egészségre
- segíti a munkakör elvégzését, mivel a személy mentálisan egészségesebb
- rendszeres sportolás fontos az egészségmegőrzés tekintetében (3. ábra).

A sport és mentális egészség kapcsolatára vonatkozó kérdések során, csupán „könnyen küzdök meg az engem érő problémákkal” állításra adott válasz átlaga alacsonyabb, mint három. Ebből azt a következtetés vonható le, hogy a válaszadók magas arányban értenek egyet, tapasztalják, hogy a sportnak több, a mentális egészségre gyakorolt pozitív hatása létezik.

3. ábra: Mennyire igazak Önre az alábbi állítások? (forrás: Szerzők)

Leginkább a két állítással értettek egyet a debreceni fiatalok, hogy a rendszeres sportolás fontos az egészségmegőrzésük tekintetében (3,6) és pozitív hatással van a mentális egészségükre (3,4).

A kérdőív tartalmazott olyan kérdést, ahol a sport mentális egészségre vonatkozó előnyeire kérdeztünk rá. A választ egytől hétig terjedő Likert-skálán kellett kiválasztania a célcsoportnak, hogy milyen mértékben tartják fontosnak a felsorolt tényezőket, melyek a következők voltak: stresszoldás, önbizalomnövelés, szorongás enyhítése, szellemi teljesítmény fokozása, függőségek kialakulásának meggátolása, kreativitás serkentése, koncentráció segítése, munkakedv és hatékonyság növelése, kudarcokkal, problémákkal való megküzdés, valamint emberi kapcsolatok kialakítása (4. ábra). A megkérdezettek a sport pozitív hatásai közül a koncentráció segítségét (7-es skálán 5,8-ra értékelt) és stresszoldást (5,8) tartják a legfontosabbnak, ezt követi a kudarcokkal, problémákkal

való megküzdés (5,7), önbizalomnövelés (5,6), valamint a szellemi teljesítmény fokozása, amit szintén átlagosan 5,6-ra értékelték.

A válaszadók tapasztalatai párhuzamba állíthatók azon kutatásokkal, melyek a sport és mentális egészség összefüggéseit vizsgálták. Petrika szerint a sport azonnali mentális hatásai közé tartozik az önbizalomnövelés, koncentráció képesség javulása, a stressz levezetése és enyhítése (Petrika, 2012).

Csukonyi véleménye alapján minél több küzdelemben vesz részt az egyén a sport során, annál inkább képes lesz jól kezelni a kihívásokat, próbatételeket az élet minden területén (Csukonyi, 2018).

Az imént említett két kutató megállapítása összhangban van a kapott válaszok eredményeivel, hiszen az általuk (Petrika 2012; Csukonyi, 2018) megfogalmazott kijelentéseket részét vagy egészét valószínűleg a válaszadók tapasztalták magukon, mely indokolja ezen visszajelzések magas arányát.

4. ábra: A sport mely mentális egészségre vonatkozó előnyeit tartja a legfontosabbnak?(forrás: Szerzők)

A válaszadók véleménye alapján, a stresszoldás, mint egyik legfontosabb hozzáadéka a sportnak, ezért ezt a tényezőt külön vizsgáltuk a sportolási gyakoriság vonatkozásában (3. táblázat). Egyértelműen megállapítható, hogy a válaszadók, függetlenül attól, hogy melyik kategóriába tartoznak a sportolási szokások tekintetében, a stresszoldást, mint a sport egy mentális egészségre ható tényezőjét kiemelten fontosnak tartják. Ez az arány a rend-

szeresen sportolók körében 6,3% (13%-ból), a hetente 1-4 alkalommal sporttevékenységet végzőknél 21,5% (51,7%-ból), azoknál, akik ritkán sportolnak 11,2% (27,5%-ból), míg a soha nem sportolók körében 4,2%-ot (7,9%-ból) mutat. Összegezve, mindegyik csoportban a megkérdezettek közel fele választotta a maximálisan jelölhető 7-es fokozatot.

3. táblázat: Sportolási gyakoriság és a stresszoldás fontosságának értékelése közötti összefüggés (%) (forrás: Szerzők)

A stresszoldás a legfontosabb	Sportolási gyakoriság			
	Legalább ötször egy héten	1-4 alkalommal egy héten	3, vagy kevesebb alkalommal havonta	Soha
Egyáltalán nem fontos	0,6	0,3	0,3	0,6
Inkább nem fontos	0,0	0,6	0,9	0,0
Nem fontos	0,6	2,1	1,2	0,3
Részben fontos	1,8	3,3	2,7	0,6
Fontos	1,5	6,9	4,5	0,6
Inkább fontos	2,1	16,9	6,6	1,5
Nagyon fontos	6,3	21,5	11,2	4,2
Összesen	13,0	51,7	27,5	7,9

Vizsgáltuk, hogy megkérdezett sportoló fiatalok jelentős mértékben fontosabbnak tartják-e a sport stresszoldó hatását, mint a nem sportolók. A sportolók 85%-a, míg a nem sportolók 80,7%-a tartja fontos a sport stresszoldó hatását, tehát csupán 4,3%-os eltérést prezentál az eredmény, ami elenyésző mértéknek számít. Ez mégis pozitívként könyvelhető el, mivel a sporttevékenységet nem végzők is tisztában vannak a széles körben elfogadott ténnyel, miszerint a sport egyik, a mentális egészségre gyakorolt hatása s stresszoldás. Másrészt szintén bizakodásra ad okot, hogy ezt a hatást fontosnak tartják azok az egyének is, akik ritkán, vagy soha nem sportolnak. Az eredmények homogenitása valószínűleg abból adódik, hogy a sport ezen pozitív hatása széles körben elfogadott. Az eredmények megegyeznek más kutatók eredményével, mely szerint a feszültség és a stressz ellen éppen a mozgás a legjobb gyógyszer (Keresztényi, 2018).

Megvitatás

Az Eurobarometer 2018-es kutatásban megállapították, hogy az Európában élő 15-24 évesek 62%-a sportol, ezzel szemben a 25-39 évesek kategóriáján belül ez az érték csupán 46% (Eurobarometer, 2018). Mivel fiatalok sportolási szokásait vizsgáltuk ezért várható volt, hogy a 15-24 évesekre jellemzőbb lesz sportolói életmód. A vizsgálatban szereplők többsége egyetemi környezethez köthető, ezért a tapasztalt többség oka a hallgatók egészségtudatos magatartása lehet. Más kutatások is már bizonyították, hogy a felsőoktatási intézményekbe járók nagyobb százalékban végeznek sporttevékenységet, mint más felnőtt korosztályok (Pfau, 2015; Szabó, 2013). A debreceni fiatalok közül kiemelkedően sokan sportolnak (64,7%), míg a magyar lakosság csupán 33%-a mondhatja el magáról ugyanezt, amely érték viszont az EU átlag (40%) alatt van (Eurobarometer, 2018). A mintában több mint kétszer annyi nő soha nem végez

sporttevékenységet, mint férfi, amely hasonló eredmény más releváns kutatásokkal. A célcsoport stresszkezelő képességét vizsgálva megállapítottuk, hogy a sportolók 19,8%-al nagyobb arányban választák tapasztalataik alapján, hogy jó stresszkezelő képességgel rendelkeznek, mint a sporttevékenységet nem, vagy ritkán végző egyének. A vizsgálat eredményei tekintetében megállapítható más kutatókkal egyetértve, hogy a sportolók jobb stresszkezelő képességnek vannak a birtokában. A megkérdezettek a sport pozitív hatásai közül a koncentráció segítségét (7-es skálán 5,8-ra értékelt) és stresszoldást (5,8) tartják a legfontosabbnak, ezt követi a kudarcokkal, problémákkal való megküzdés (5,7), önbizalomnövelés (5,6), valamint a szellemi teljesítmény fokozása, amit szintén átlagosan 5,6-ra értékelték. A válaszadók tapasztalatai párhuzamba állíthatók azon kutatásokkal, melyek a sport és mentális egészség összefüggéseit vizsgálták. Petrika (2012) szerint a sport azonnali mentális hatásai közé tartozik az önbizalomnövelés, koncentráció képesség javulása, a stressz levezetése és enyhítése. A sportolók 85%-a, míg a nem sportolók 80,7%-a tartja fontos a sport stresszoldó hatását, tehát csupán 4,3%-os eltérést prezentál az eredmény, ami elenyésző mértéknek számít.

Konklúziók

Kutatásunk során arra vállalkoztunk, hogy vizsgáljuk a fiatal korosztály sportolási szokásait, stresszkezelő képességeiket és a sport pozitív hatásait. A fiatalok szabadidősport szokásainak eredményeit összesítve, a nők 58,9%-a, míg a férfiak majdnem háromnegyede (72,7%) rendszeresen sporttevékenységet végez. Az eredmények szerint, aki sportol jobb stresszkezelő képességgel rendelkezik, mint nem sportoló társaik. A megkérdezettek a sport pozitív hatásai közül a koncentráció segítségét és stresszoldást tartják a legfontosabbnak. A válaszadók véleménye alapján, a stresszoldás az egyik legfontosabb hozadéka a sportnak.

A publikáció/prezentáció/poster elkészítését a GINOP-2.3.2-15-2016-00005 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Irodalom

- Ángyán, L. (2006): Testkultúra és műveltség. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 7. (26.). 3-6.
- Babyak, M., Blumenthal, J. A., & al. (2000): Exercise Treatment for Major Depression: Maintenance of Therapeutic Benefit at 10 Months. *Psychosomatic Medicine* 6: 633-638. doi: [10.1097/00006842-200009000-00006](https://doi.org/10.1097/00006842-200009000-00006)
- Bland, H. W., Melton, B. F., Bigham, L. E., & Welle, P. D. (2014). Quantifying the impact of physical activity on stress tolerance in college students. *College Student Journal*, 48(4), 559-568.
- Csukonyi, Cs. (2018): Bevezetés a sportpszichológiába. In Münnich Á.(Szerk.). *Fejezetek a sportpszichodiagnosztika és tanácsadás téma-köreiből*. Debrecen.
- Dinya Z. (2017): Testmozgás és psziché - Összefüggések egy pszichiáter szemüvegén keresztül. Dr. Dinya Zoltán, pszichiáter főorvos. Webbeteg. Web: <https://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/21216/testmozgas-es-psziche>, letöltés dátuma: 2020.10.03.
- Feldman, R S (1990). The special problems of college students. In: Feldman, R. S.. *Understanding psychology*. McGraw-Hill Publishing Company, New York. 573.
- Jewett, R., Sabiston, C. M., Brunet, J., O'Loughlin, E. K., Scarapicchia, T., & O'Loughlin, J. (2014). School sport participation during adolescence and mental health in early adulthood. *Journal of adolescent health*, 55(5), 640-644. doi: [10.1016/j.jadohealth.2014.04.018](https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.04.018)
- József, M., Zsolt, M. (2014): Az utcai edzés alkalmazási lehetősége a drogprevencióban és a pszichoszociális készségfejlesztésben –megfontolások az éjszakai sport tapasztalatai alapján. *Szociális szemle*. 46.
- Keresztényi Z. (2018): Csodafegyver stressz ellen a mozgás. Oxygen Medical. Web: <https://www.webbeteg.hu/cikkek/stressz/12116/csodafegyver-stressz-ellen-a-mozgas>, letöltés dátuma: 2020.11.03.
- Lajkó, K (2002). *A stresszcsökkentő viselkedés. Vezérfonal konfliktusaink rendezéséhez*. Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest.
- Machaczek, K. K., Allmark, P., Goyder, E., Grant, G., Ricketts, T., Pollard, N., ... & Green, G. (2018). A scoping study of interventions to increase the uptake of physical activity (PA) amongst individuals with mild-to-moderate depression (MMD). *BMC public health*, 18(1), 392.
- Németh, A (2005). Az örömök neurobiológiája. In: Pszichofarmakológia jókedvűen – neurobiológiától a kultúráig. Konferencia kiadvány. A nagykallói Pszichiátriai Szakkórház és a HCNP közös rendezvénye, 2005. november 24-25. Nagykálló.
- Paár, D. (2011): A sport által egészségfejlesztésgazdasági jelentősége. *Egészségfejlesztés*. LII. évf. 1-2.
- Petrika, E (2004) Fizikai aktivitással a depresszió ellen? *Sportorvosi Szemle*, 45- (1).82.
- Petrika, E. (2012). *Rendszeres testedzés hatása a mentális egészségre és az életminőségre fiatal felnőtteknél: depresszív tünetek, stressz és stresszkezelés összefüggéseinek empirikus vizsgálata* (Doctoral dissertation, PhD értekezés. Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Debrecen).
- Pfau, C. (2015). Analysis of the leisure sport activities in University of Debrecen. *Abstract: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 9(1033-2016-84281), 75-80. doi: [10.19041/APSTRACT/2015/1-2/14](https://doi.org/10.19041/APSTRACT/2015/1-2/14)
- Schaub, G., Szabó, A. (2007): Sportoló és nem sportoló fiatalok személyiségjegyeinek összehasonlítása vizsgálatokkal. *Új Pedagógiai Szemle*. 57. (11.) 122-128.

- Shaikh, A. (2019). Physical Activity for Mental Health and Well being. *Ensemble*. Vol.1. Num.1. 18122910N1PSAH
- Szabó, Á. (2013): *Mi történt 2004 és 2010 között a budapesti egyetemisták szabadidősport-fogyasztásában?* Műhelytanulmány (working paper). Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest.
- Szántó, Á., Boda, E. (2016): Az egészségtudatosság és a sport. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 43. köt.). Tanulmányok a sporttudományok köréből. Vizsgálatok a sporttudomány és az egészségturizmus területén= *Acta Academiae Agrimensis. Sectio Sport*, 13-23.
- Van Alphen, H. J., Hortobagyi, T., & van Heuvelen, M. J. (2016). Barriers, motivators, and facilitators of physical activity in dementia patients: A systematic review. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 66, 109-118. doi: [10.1016/j.archger.2016.05.008](https://doi.org/10.1016/j.archger.2016.05.008)
- VanKim, N. A., & Nelson, T. F. (2013). Vigorous physical activity, mental health, perceived stress, and socializing among college students. *American Journal of Health Promotion*, 28(1), 7-15. doi: [10.4278/ajhp.111101-QUAN-395](https://doi.org/10.4278/ajhp.111101-QUAN-395)
- Vancampfort, D., Firth, J., Schuch, F. B., Rosenbaum, S., Mugisha, J., Hallgren, M., & Carvalho, A. F. (2017). Sedentary behavior and physical activity levels in people with schizophrenia, bipolar disorder and major depressive disorder: a global systematic review and meta-analysis. *World Psychiatry*, 16(3), 308-315. doi: [10.1002/wps.20458](https://doi.org/10.1002/wps.20458)
- Teisala, T., Mutikainen, S., Tolvanen, A., Rottensteiner, M., Leskinen, T., Kaprio, J., ... & Kujala, U. M. (2014). Associations of physical activity, fitness, and body composition with heart rate variability-based indicators of stress and recovery on workdays: a cross-sectional study. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 9(1), 16.
- White, R. L., Babic, M. J., Parker, P. D., Lubans, D. R., Astell-Burt, T., & Lonsdale, C. (2017). Domain-specific physical activity and mental health: a meta-analysis. *American journal of preventive medicine*, 52(5), 653-666. doi: [10.1016/j.amepre.2016.12.008](https://doi.org/10.1016/j.amepre.2016.12.008)
- WHO Mental Health Fact Sheet (2019): https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/404851/MNH_FactSheet_ENG.pdf
Letöltés: 2020. 09. 28.
- Yang, X., Telama, R., Hirvensalo, M., Hintsanen, M., Hintsala, T., Pulkki-Råback, L., ... & Raitakari, O. T. (2012). Moderating effects of leisure-time physical activity on the association between job strain and depressive symptoms: the Cardiovascular Risk in Young Finns Study. *Journal of occupational and environmental medicine*, 54(3), 303-309. doi: [10.1097/JOM.0b013e318240df39](https://doi.org/10.1097/JOM.0b013e318240df39)

ROMA SZAKKOLLÉGISTÁK HAJDÚ-BIHAR MEGYÉBEN

Szerzők:

Rákó Erzsébet (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Bocsi Veronika (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

E-mail address:

rakoe@ped.unideb.hu

Lektorok:

Ceglédi Tímea (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Kerülő Judit (Csc.)
Nyíregyházi Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Rákó Erzsébet, Bocsi Veronika (2020). Roma szakkollégisták Hajdú-Bihar megyében. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 41–60. DOI [10.18458/KB.2020.4.41](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.41)

Absztrakt

A tanulmány fő célja, hogy a debreceni székhellyel működő roma szakkollégiumokban tanuló diákokat bemutassa. Ennek keretét egy 2019-es kutatás adja, amely a három szakkollégium 62 hallgatóját érte el. A téma aktualitását az adja, hogy a roma és nem roma fiatalok továbbtanulását összevetve még mindig kevés a felsőoktatásba bekerülő roma fiatalok száma. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen tényezők segítették a roma szakkollégistákat az iskolai sikerek elérésben. A kutatás kérdőíve a diákok szociokulturális háttérét, tanulási motivációit, középiskolai tapasztalatait, illetve a kapcsolathálóknak etnikai mintázatait mérte fel. Az empirikus eredmények elméleti kereteit a magyarországi roma gyermekek és fiatalok oktatásszociológiai kutatásainak eredményei jelentik, amelyeket a felzárkóztató programok ismertetésével egészítünk ki. Az elemzés során a kapott adatokat a Magyar Ifjúság 2016 adatbázisához viszonyítjuk, így képet kapunk arról, hogy a roma fiatalok milyen csoportjai számára vált elérhetővé a felsőoktatás. Vizsgálatunk egy szála a roma identitással bíró, illetve roma identitással nem bíró szakkollégisták összehasonlítását tartalmazza.

Kulcsszavak: felsőoktatás, roma hallgatók, egyenlőtlenségek

Diszciplína: szociológia, szociálpolitika

Abstract:

STUDENTS FROM ROMA COLLEGES FOR ADVANCED STUDIES IN HAJDÚ-BIHAR COUNTY

The main objective of the paper is to present students who are members of those kinds of Roma Colleges for Advanced Studies which headquarters can be found in Debrecen. The frame of the study is in connection with research that has been carried out in 2019 and dealt with three Colleges for Advanced

Studies with 62 students. The relevance of the topic is given by the fact that by comparing Roma and non-Roma students' ratio in tertiary education, we can recognize the phenomenon that the proportion of Roma students is still lower. We sought an answer to the question of what factors helped Roma students to achieve success in school. The research questionnaire assessed students' socio-cultural background, learning motivation, high school experiences, and the ethnic patterns of networks. The theoretical framework of the empirical results is the outcome of the sociological researches that focus on Hungarian Roma children's educational situation. These were supplemented by the description of the development programs. In the course of analysis, we compare the obtained data with the database of the Hungarian Youth 2016, as a consequence that, we get an idea of the groups of Roma youth for whom tertiary education has become available. One of our research targets includes the comparison of students with or without Roma identity.

Keywords: higher education, gipsy-roma students, inequalities, college for advanced studies

Diszcipline: sociology, social politics

Elméleti keretek

Magyarországon a roma gyermekek alapfokú iskoláztatása csak a hatvanas években jelenik meg a párthatározatok szintjén (Forray és Hegedűs, 2001), s a folyamat csupán lassan és számos nehézséggel indul. Az alapfokú oktatásban való részvételüket sok esetben szegregált intézmények, eltérő tantervek és a kisegítő osztályok jellemezték. A hazai reprezentatív roma-vizsgálatok rámutatnak a romák alacsonyabb iskolai végzettségére (Kemény, Janky és Lengyel, 2004), amely ugyan javuló tendenciát mutat, de mindig messze elmarad a nem roma lakosság iskolázottságától (Szabóné Kármán, 2008). Ha a magyar oktatási rendszer szelektivitásából indulunk ki, akkor joggal mondhatjuk, hogy a roma gyermekek, akiknek halmaza nem egyenlő a hátrányos helyzetű gyermekek halmazával, de azzal komolyabb átfedést mutat, „elvesznek” a közoktatás elágazási pontjain, s az iskolai karrierjük csak a legkritikább esetben vezet a felsőoktatásig. Azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az utóbbi évek kitermeltek vagy támogattak olyan

intézménytípusokat, oktatási programokat és felzárkóztató programokat, amelyekkel a roma fiatalok iskolai esélyei (is) növelhetők (tanodák, ösztöndíjak rendszere, átfogó intézményi programok stb.). Ezek hatásvizsgálatainak felmérése az utóbbi időszakban el is kezdődött (pl. Györgyi, 2015). A felsőoktatásba bejutó roma hallgatók szervezeti háttereként megjelentek a roma szakkollégiumok, amelyek egy része felekezeti fenntartású. A diploma roma értelmiség kibővítése, létszámának emelése kiemelten fontos terület. A végzett fiatalok egyrészt mintaadó szereppel bírhatnak a lokális közösségekben, másrészt a különböző oktatási, nevelési, gyermekjóléti intézmények működésének a hatásfokát tudják jelentősen megemelni.

Roma gyermekek a közoktatásban

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – áttekintjük azokat a kutatásokat, amik ez elmúlt néhány évben a roma gyerekek oktatásával foglalkoznak különös tekintettel a középiskolai és

felsőoktatási tanulmányokra. Liskó Ilona az 1999/2000-es tanévben vizsgálta a roma tanulók oktatásának körülményeit az általános iskolákban. A kutatás mintájába 192 általános iskola került be, ahol a 6. osztályos roma gyerekek szüleinek (1779 fő) iskoláztatási aspirációit tárta fel. A kapott válaszok szerint a szülők 22%-a szeretné, ha a gyermeke érettségit adó középiskolában, 57%-a pedig, ha a gyermeke szakmunkásképzőben tanulna tovább (17%-uk még bizonytalan volt a továbbtanulást illetően, 4%-uk pedig nem tervezett továbbtanulást). Ezek az iskoláztatási tervek összhangban vannak azokkal a tapasztalatokkal, amelyek szerint az általános iskolát elvégző roma gyerekek évről évre nagyobb arányban kerülnek be valamilyen középfokú iskolába. Ugyanennek a kutatásnak az általános iskolák igazgatóitól származó információi szerint az 1998/99-es tanévben az általános iskola elvégzése után a roma tanulók 57%-a tanult tovább szakmunkásképzőben, 15%-uk szakközépiskolában, 9%-uk szakiskolában és 4%-uk gimnáziumban. Mindössze 15%-uk maradt ki a középfokú továbbtanulásból. (Liskó, 2002) Egy további kutatásban Liskó (2005) kérdőíves adatfelvételre került sor 2003-ban olyan roma és nem roma középiskolások körében, akik szakmai iskolák mellett működő kollégiumokban laktak. Összesen 191 ilyen kollégium 10. osztályos tanulóit vizsgálták, 1588 tanuló megkérdezésére került sor. A kutatás eredményei közül elsősorban a családi körülmény, a pályaválasztás, a középiskolai továbbtanulás és a kollégiumi elhelyezésre vonatkozókat mutatjuk be. A kutatás szerint a gyerekek társadalmi hátrányainak egy része a falusi lakóhelyből, a szülők alacsony iskolai végzettségéből, munkanélküliségéből fakad, a roma tanulók társadalmi mobilitását azonban nem csak a falusi lakóhely, hanem a családok felbomlása ill. a szülők elvesztése is nehezíti. Mivel a szülők generációjában még igen gyakori volt a rendkívül fiatalon, szinte gyerek fejjel (14-16 évesen) történő házasságkötés, ill. családalapítás, meglehetősen gya-

korinak számít az együttélések felbomlása. 2005-ban azt tapasztaltuk, hogy a roma tanulóknak mindössze a 86%-a élt együtt az édesanyjával, és 62%-a az édesapjával. A hátrányos helyzetű roma tanulók gyenge iskolai eredményeit a pedagógusok igen gyakran alacsony tanulási motivációjukkal, vagy a motiváltság hiányával magyarázzák. Az alacsony motivációs szint egyik fontos oka gyakran az, hogy a gyerekek családi, ismeretségi, és lakóhelyi környezetében nincsenek olyan mobilitási modellek, amelyek számukra mintát szolgáltatathatnának. Az idősebb testvér annak ellenére, hogy a felnőtt testvérek generációja már a szülőkhöz képest kétségtelenül lényegesen előbbre jutott az elvégzett iskolai évek számában, a gyakran félbehagyott szakmatanulással és a megszerzett iskolázottság gyenge hasznosulásával korántsem jelent követendő mintát (vagyis határozott továbbtanulási motivációt) a kisebb testvérek, vagyis a jelenleg középiskolás roma tanulók számára. A kutatás kitért a pályaválasztás kérdésére is, ahol az derül ki, hogy a konkrét iskola és a konkrét szakma kiválasztásához azonban többségük lényegében semmilyen felnőtt segítségre nem számíthatott.

Liskó (2005) megállapította, hogy a roma középiskolások általában olyan iskolákba és szakmákra kerülnek, ahova kevesen jelentkeznek. A gyerekek véletlenszerűen a környékbeli iskolák kínálata alapján döntenek, az eredeti elképzeléseiket sokszor kerülőkkel tudják csak megvalósítani.

A roma gyerekek jó része kollégiumi elhelyezést igényel a középiskolai tanulmányai idején. A nem roma tanulókkal ellentétben, akiknek 91%-a kerül kollégiumba az iskolától távoli lakóhelye miatt, a roma tanulók közül háromszor annyian indokolták a bentlakást családjuk rendezetlenségével és majdnem hétszer annyian családjuk hiányával. Vagyis a kollégium a roma középiskolások esetében sokkal nagyobb felelősséget visel a szülői törődés és a család pótlásában, mint a nem roma tanulók esetében. Az általános iskolából kikerülő vidéki gyerekek számára a középiskolába kerülést a kollégiumi élet

szokatlansága is nehezíti. A roma tanulók ebben a tekintetben is nehezebb adaptációs folyamatot élnek át társaiknál. Az ő esetükben nem csak a középiskolát, a városi környezetet és a kollégiumot kell megszokni, hanem az állandó többségi környezetet is, és azokat a középosztályi elvárásokat és szokásokat is, amelyeket családi környezetükben nem volt alkalmuk megismerni. A bizonytalanság és a félelem sok esetben nem csak a gyerekek, hanem a szülők állapotára is jellemző volt. (Liskó, 2005)

A TÁRKI roma fiatalok körében végzett kutatást, az Életpálya felmérés 2006-2012 között zajlott – több mint 7000 fiatal bevonásával. Az egyes években a családszerkezet, az anyagi helyzet, a tanulók kisgyermekkora, egészség-, iskolatörténete valamint a középiskolai továbbtanulás továbbá a középiskolai pályafutás, a lemorzsolódás és az egyetemi továbbtanulás került fókuszba. Liskó (2002) eredményeihez hasonlóan Kertesi és Kézdi (2008) is azt találta a TÁRKI-Educatio Életpálya felmérésben, hogy a roma és nem roma tanulók továbbtanulása jelentősen különbözik az iskolaválasztás tekintetében. „A nyolcadik osztály elvégzése után a roma tanulók 8%-a nem tanul tovább, szemben a nem roma tanulók 1%-ával. A roma tanulók 58%-a tanul tovább szakiskolában, szemben a nem roma tanulók 23%-ával; 26%-uk tanul tovább szakközépiskolában, 8%-uk pedig gimnáziumban (nem roma társaiknál ezek az arányok 42, illetve 34%-osak). Érettségit adó középiskolában tanul tehát tovább a nem roma fiatalok háromnegyede, míg a roma fiataloknak alig több mint egyharmada.” (Kertesi-Kézdi, 2008. 359.)

Az iskolaválasztásnak megfelelően a megszerzett középiskolai végzettség típusában is jelentősek a különbségek: míg a nem roma fiatalok között a legtöbben gimnáziumot végeznek és a korosztálynak kevesebb, mint egyötöde végez szakiskolát, addig a roma fiatalok között a szakiskola messze a leggyakoribb középiskolai végzettség. (Kertesi-Kézdi, 2016) Fehérvári (2018) az Arany János Pro-

gramok tanulói körében végzett kutatásában megállapította, hogy társadalmi csoportok szerint különböznek a továbbtanulási tervek. Az alsó társadalmi csoportokba tartozó gyerekek inkább választják a szakközépiskolai továbbtanulást, míg a középső és felső társadalmi csoportok között a különbséget abban látja, hogy a középső csoportnál nagyobb a szakgimnázium érettségi megszerzésére való törekvés.

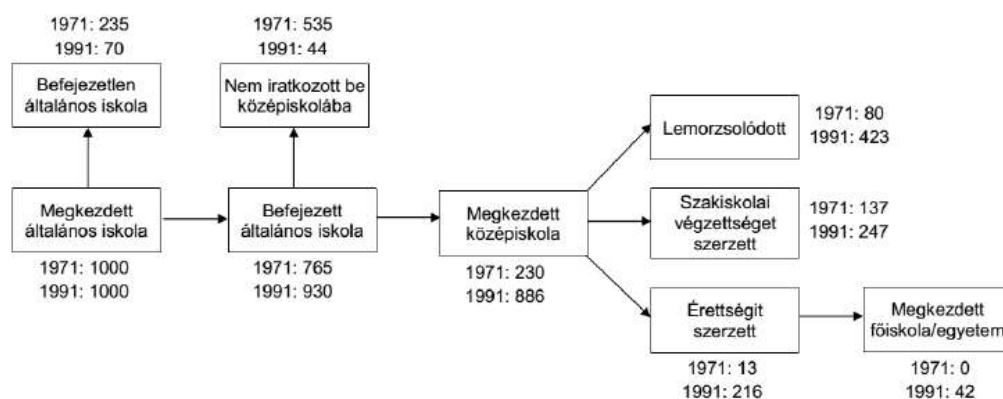
A cigány és nem cigány tanulók továbbtanulási terveit összevetve Kertesi-Kézdi (2008) kutatásához hasonlóan különbséget talált. A továbbtanulási preferenciák a cigány származásúaknál eltolódnak az alacsonyabb presztízsű képzések felé. (Fehérvári, 2018)

Roma fiatalok a felsőoktatásban

A korábban bemutatott TÁRKI roma fiatalok körében végzett kutatás, az Életpálya felmérés 2012-es hullámában a középiskolai továbbtanulás és az egyetemi tanulmányok kerültek fókuszba. A kutatás keretében két születési évjárat iskolai pályafutását hasonlították össze az általános iskola elkezdésétől a felsőoktatási tanulmányok megkezdéséig. Az egyik az 1971-ben születettek, a másik a 1991-ben születettek kohorsza. „A vizsgált két évtized alatt a roma fiatalok iskoláztatásában bámulatos mértékű fejlődés történt: az általános iskolai lemorzsolódás minimálisra (23%-ról 7%-ra) szorult vissza, a középiskolába beiratottak aránya pedig 23%-ról csaknem 90%-ra emelkedett.

Mindez tükröződött a középiskolai végzettségek sikeres megszerzésében is. Amíg az 1971-ben született roma kohorsznak minimális esélye volt középfokú végzettséghez jutni – 14%-nak volt szakiskolai végzettsége, és 1%-nak érettségije –, addig a rendszerváltás után született generáció egynegyedének van ma már szakiskolai végzettsége, és több mint egyötödének érettségije.” (Hajdu-Kertesi-Kézdi, 2014, 271.)

1. ábra. Az 1971-ben és 1991-ben született roma fiatalok iskolai pályafutása 20/21 éves életkorukban. Forrás: Hajdu, Kertesi és Kézdi, 2014. 270.

A kutatók két trendet látnak kirajzolódni, egyrészt az általános iskola sikeres befejezésében és a középiskolai továbbtanulásban jelentős mértékű felzárkózás történt; az érettségi megszerzésének esélyében és a felsőoktatási részvételben pedig tovább növekedett a leszakadás a társadalom átlagához képest. (Hajdu, Kertesi és Kézdi, 2014)

„Az érettségi eredményekben tapasztalható lemaradás következményekkel jár az egyetemi továbbtanulásra is. Miközben 20/21 éves korára csaknem minden második érettségizett nem roma fiatal felsőfokú tanulmányokat folytat, addig az érettségizett roma tanulók közül csupán minden ötödik jár főiskolára vagy egyetemre ebben az életkorban. E jelentős etnikai különbség csaknem kétharmada az érettségi eredmények különbségeire vezethető vissza, – ami, az előzőekből következő módon, ismét a középiskolát megelőző tényezők fontosságára hívja fel a figyelmet.” (Hajdu, Kertesi és Kézdi, 2014, 300.)

A középiskola utáni továbbtanulásra vonatkozóan Fehérvári (2018) az Arany János Programban tanulók körében azt találta, hogy magas a to-

vábbtanulási hajlandóság. Az ATP programban tanulók döntő többsége tervezi, hogy felsőoktatásban tanul. A programban tanulók többsége úgy véli, hogy a program javítja a továbbtanulási esélyeit. A megkérdezettek 12-15 százaléka szerint a program nélkül nem lett volna esélye a továbbtanulásra.

Középiskolai tanulmányokat segítő programok

A középiskolai tanulást különböző esélynövelő szolgáltatásokkal próbálják segíteni. Az egyik ilyen az Arany János Programok köre. Az Arany János Programokra vonatkozóan több kutatás valósult meg az elmúlt években. A programok három típusát különböztetik meg. Az Arany János Tehetséggondozó Programot, az Arany János Kollégiumi Programot és az Arany János Kollégiumi-Szakközépiskolai Programot (Szemenyei, 2018). Mindhárom program célja, hogy a hátrányos helyzetű tanulók hátrányait kompenzálja. Az Arany János Programok főbb jellemzőit a 2. táblázat foglalja össze.

A három alprogramot elemezve Fehérvári (2018) megállapította, hogy az alprogramokban tanuló diákok jelentősen eltérnek családi hátterük, egyéni jellemzőik, iskolai útjuk és terveik tekintetében is. A Tehetséggondozó Programba járók családi háttere a legkedvezőbb, körükből kerül ki a legkevesebb alacsonyán iskolázott szülő, míg a Kollégiumi-szakközépiskolai Programba járókénál a kétharmadot is meghaladja az arányuk. A roma tanulók közül a legtöbben a Kollégiumi Programba vesznek részt, közel hasonló arányban a Kollégiumi-

Szakközépiskolai programban, legkevesebben a Tehetséggondozó programban vannak jelen (Fehérvári, 2018).

Az elmúlt években tovább javult a romák iskolázottsági mutatója, de még mindig jelentős törésvonal van a romák és nem romák iskolázottsága között. Ez a különbség az oktatás minden szintjén megjelenik, de kiugró a felsőoktatás tekintetében (Hajdu, Kertesi és Kézdi, 2014; Bernát, 2018).

2. táblázat Az Arany János Tehetséggondozó Programok főbb jellemzői. Forrás: Híves, 2018, 93.

	Arany János Tehetséggondozó Program	Arany János Kollégiumi Program	Arany János Kollégiumi-Szakközépiskolai Program
Elindulás éve	2000/2001	2004/2005	2006/2007
Programszám	23	11	7
Tanulólétszám	2508	921	428
Érintett tanulók	24% HH vagy HHH 76% egyéb szociálisan rászoruló	48,4% HHH, 33,2 % HH	74,3% HHH, 17,1 % HH
Bekerülés	Felvételi bementi mérés	Jelentkezés a programba	Jelentkezés a programba
Tanulói támogatás oktatásszervezés	5 év gimnázium és kollégium közös tanulói csoportban	Előkészítő év és 5 év közös kollégiumi csoportban	Szakmaszerzésig közös kollégiumi csoportban
Intézményi támogatási forrás	Gimnázium és kollégium	Előkészítő évet szervező intézmény és kollégium	Szakközépiskola és kollégium
Kimentési cél	Felsőoktatási felvétel (67% továbbtanul, 12% dolgozik)	Érettségi (57% továbbtanul, 41% dolgozik)	Szakmaszerzés (36% továbbtanul, 45% dolgozik)
Szakmai támogatás	EMMI, Szakmai Tanácsadó Testület és AJTP Egyesület	EMMI szakmai Tanácsadó Testület és Mentori Hálózat	EMMI szakmai Tanácsadó Testület és Mentori Hálózat

Roma szakkollégiumok

A szakkollégiumok között legkorábban a Wlislócki Henrik Szakkollégium kezdte meg tevékenységét, azzal a céllal hogy összefogja és integrálja a Pécsi Tudományegyetem különböző karain tanuló roma/cigány származású diákokat. 2011-ben létrejött a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat a (KRSZH). Ebben az évben már kilenc Roma Szakkollégium működött Magyarországon, közülük hat egyházi és három nem egyházi fenntartásban. A kilenc szakkollégium összesen 235 hallgatót vett fel a 2014/2015-ös tanévben. 2015-ben bővült a szakkollégiumok száma kettővel így 2016-ban már tizenegy Roma Szakkollégium működött. (Internet 1)

A Roma Szakkollégiumi Charta alapelvei között a szakmaiság, a tehetséggondozás, a társadalmi felzárkózás és a közösség elve jelenik meg. A szakmaiság keretében minden szakkollégium saját szakmai programot dolgoz ki. A tanulmányi program elemei fejlesztik a hallgatók önértékelését, identitását, egyéni és szociális készségeket. A cél, magyar-cigány kettős identitással rendelkező öntudatos, pozitív szemléletű, roma értelmiség képzése, akik képesek aktív közéleti szerepvállalásra, társadalmi felelősségvállalásra. A tehetséggondozás keretében a felsőoktatásban tanulók tehetségének kibontakoztatása, a társadalmi felzárkózás keretében a hátrányos helyzetű hallgatók hátránykompenzálása valósul meg. A közösség elve szerint pedig a cigány és nem cigány hallgatók integrált tanulóközösséget alkotnak, egy öntevékeny együtt-lakó közösség keretében (Roma Szakkollégiumi Charta). A szakkollégiumi hallgatók havonta teljesítményhez kötött ösztöndíjban részesülnek. Mentorok, tutorok segítik őket mind a tanulásban, mind a felsőoktatási szocializációban. A tanulást kiegészítő/segitő programok mellett kutatásokba is bekapcsolódnak. Lehetőségük van különböző szakmai programokon, konferenciákon részt venni. Fontos program elem a nyelvtanulási lehetőség. A kutatásban három szakkollégium hallgatóit kér-

deztük meg, a következőkben a szakkollégiumok célkitűzéseit tekintjük át: A Lippai Balázs Roma Szakkollégium 2012-ben jött létre a Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Felnőttképzési Karán (jelenleg Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar) és szoros együttműködést alakított ki a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH) tagjaival. A Lippai Balázs Roma Szakkollégium alapvető célkitűzése, hogy hozzájáruljon a közéleti feladatok iránt elkötelezett, aktív társadalmi párbeszédet kezdeményező és folytató sikeres értelmiségiek formálódásához, a roma tehetséggondozásban szerepet vállaljon. Célunk olyan roma és magyar fiatalok egyéni, valamint közösségi képzése a felsőoktatásban, akik a személyre szabott mentorálás és a sokrétű kompetenciafejlesztés eredményeként elérhető szakmai kiválóságot ötvözik a társadalmi és szociális kérdések iránti érzékenységgel

A Wáli István Református Cigány Szakkollégium 2011-ben jött létre a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH) alapító tagja. A roma szakkollégium célja a szakmai programban megfogalmazottak szerint a következő: „a program elemei fejlesztik a hallgatók személyiségét, identitását, szociális készségeit, és hozzájárulnak a kiemelkedő tudományos teljesítményhez. Segít elsajátítani azokat a kompetenciákat, melyek nélkülözhetetlenek a sikeres társadalmi mobilitáshoz. A szakkollégium keretében megvalósuló program célja, hogy a szakkollégisták a magyar és a cigány kultúrát egyaránt ismerő és értékelő, a cigányság sorsával kapcsolatban felelősen és autonóm módon gondolkodó, öntudatos, pozitív szemléletű, értelmiségivé váljanak, akik lehetőség szerint képesek aktív közéleti szerepvállalásra, előítéletektől mentesen, valódi közösséget tudnak építeni.” (Wáli István Református Cigány Szakkollégium, Szakmai Program, 7.)

A Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH) hatodik intézményeként alakult meg 2015 nyarán a Szent Miklós Görögkatolikus Roma Szakkollégium Debrecenben. A KRSZH tagjaként

a szakkollégium azzal a céllal jött létre, hogy szakmai programjával és eszköztárával megteremtse azokat a feltételeket, amelyek optimálisan segítik a romákat érintő társadalmi problémákra érzékeny, keresztény értékrendet megtartó, sokoldalúan képzett fiatal értelmiség nevelését. A Szakkollégium kiemelt feladata és céljai között szerepel, olyan roma és magyar fiatalok, közösségi illetve egyéni szintű képzése a felsőoktatásban, akik képesek lesznek szakmai párbeszédet folytatni, lokális közösségekben, a társadalmi integráció és felzárkózás ügyének élére állni és aktív szerepet vállalni.

Módszertani keretek

A roma szakkollégistákat leíró kutatás 2019 tavaszán zajlott, az összesen 92 hallgató közül 67 fő részvételével. A diákok a három Hajdú-Bihar megyei szakkollégium tagjai voltak (Lippai Balázs Roma Szakkollégium, Szent Miklós Görögkatolikus Roma Szakkollégium és Wáli István Református Cigány Szakkollégium – a szakkollégiumok tagjainak létszáma 37, 29 és 26 fő, közülük 23, 18 és 26 fő válaszolt.). Mivel mind a három szakkollégium székhelye Debrecen, s a megkérdezettek kivétel nélkül a Debreceni Egyetem hallgatói, ezért az általunk kapott eredmények nem reprezentálhatják a roma szakkollégisták alapsokaságát, hiszen a populáció alacsony elemszáma nem teszi lehetővé a nagyobb létszámú kvantitatív elemzéseket, viszont fontos támpontokat adhatnak. A kapott eredmények értelmezésénél azt a tényt is szem előtt kell tartani, hogy a Debreceni Egyetem a hallgatói összetételét tekintve speciális, hiszen országos viszonylatban a nagy egyetemek között itt a legmagasabb a hátrányos helyzetűek aránya (Hegedűs, 2018). A Debreceni Egyetem képzési struktúrája is speciális, hiszen a régió férfi hallgatóit inkább más intézmények szívják el, így a nők aránya magasabb. Az intézmény beiskolázási körzetét az ország leghátrányosabb helyzetű régiói adják. Ezek a

tények minden bizonnyal a roma szakkollégisták arányát és jellegzetességeit is alakítják. A másik tényező, ami az általánosítást megakadályozza, a roma populáció heterogenitása.

A saját szerkesztésű kérdőív 57 kérdést tartalmazott, és a szociokulturális háttérváltozókon kívül felmérte a továbbtanulási motivációkat, az alapfokú és a középfokú oktatásban szerzett tapasztalatokat (erőforrások, korlátok), illetve az elérhető külső erőforrásokat (pályázatok, ösztöndíjak, szakemberek által nyújtott segítség).

Az alacsony elemszám miatt főleg leíró statisztikákat alkalmaztunk, ugyanakkor bizonyos esetekben a keresztkapcsolatokat is megvizsgáltuk (khnégyszet statisztikával vagy ANOVA teszttel). Ezeket az eredményeket fenntartásokkal érdemes kezelni. A keresztkapcsolatokat egyrészt roma identitással bíró és nem bíró diákok között, másrészt a szakkollégiumok relációjában vizsgáltuk. Bizonyos esetekben a Magyar Ifjúság 2016 adatbázishoz hasonlítottuk az eredményeket. (Megjegyzés: az adatbázis használati jogát a Kutatópont biztosította a számunkra -<https://kutatopont.hu/>).

A kapott adatokat az alábbi referenciacsoporthoz viszonyítjuk: egyrészt magyar fiatalok adataihoz, másrészt a roma fiatalok adataihoz (megjegyzés: tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy a szakkollégium nem csak roma identitású/származású fiatalokat fogad be), harmadrészt pedig a hazai egyetemista-főiskolás populáció egészéhez.

A minta bemutatása

A minta egészében a nők aránya 68,7%, míg a férfiak 31,3%-kal képviseltetik magukat. Ez markáns nőtöbbséget jelez, s ennek mértéke meghaladja az országos értékeket (az Oktatási Hivatal statisztikái alapján a 2017/2018-as tanévben a női hallgatók aránya 52% volt az összes képzési szintet megvizsgálva, a nappalisok között pedig ez az arány 51%-os – Internet 2). Ez a Debreceni Egyetem

képzési struktúrájával is magyarázható, de sokkal inkább érdemes reflektálni arra a tényre, hogy minden bizonnyal ez az érték a roma nők oktatási expanziójával kapcsolható össze.

A lakóhely szerinti megoszlás alapján a megkérdezettek 37,3%-a faluról érkezett, tehát a diákok többsége jelenleg városi lakos. A város kategória további bontásával a kisvárosok dominanciája rajzolódik ki (55,2%), míg a megyeszékhelyen/fővárosban lakó diákok aránya alacsony (7,5%). A kapott adatokat a legutóbbi, 2018-ben publikált országos vizsgálat becsléseihez hasonlíthatjuk – ott a roma lakosság egészére nézve a falusi lakosság arányát 37,8%-ra, a kisebb városokban élőkét 32,7%-ra, a nagyvárosi lakosságot pedig (megyeszékhely és főváros együtt) 38,2%-ra becsülték (Pénzes, Tátrai és Patrik 2018). (Megjegyzés: A becslés a roma lakosság egészére, és nem a fiatal kohorszra irányult. Fontos lehet az a tény is, hogy a roma lakosság termékenységi mutatói településtípusonként is különböznek.)

Ez alapján azt mondhatjuk, a debreceni roma szakkollégiumok a kisvárosi roma fiatalokat tudták a legeredményesebben megszólítani. Kérdés, hogy ez a megyeszékhelyen élők sajátos oktatási karrierjére utal, vagy pedig arra, hogy tanulmányaikat nem a régióban vagy nem a szakkollégiumi keretek között végzik a fiatalok. A megkérdezettek 85%-a gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait.

Az etnikai identitás esetében a megkérdezettek több választ is megadhattak. A minta 50,5%-a vallja magát romának, míg magyar identitással 67%-uk bír. 16 fő, tehát a minta 23,8%-a kettős identitással jellemzi magát. A magukat romának vallókon belül (50,5%) a romungrók vannak többségben (69,4%), őket az oláh cigányok követik (22,2%). A beás és egyéb csoportok jelenléte elenyésző.

A megkérdezettek 92,5%-a nappali tagozatos hallgató, és 20,9%-uk költségtérítéses formában tanul. A látogatott szakok változatosak, azonban a humán és pedagógiai jellegű területek százalékos

megoszlása magasabb, a műszaki és orvosi területek pedig alulreprezentáltak.

A szociokulturális háttér vizsgálata

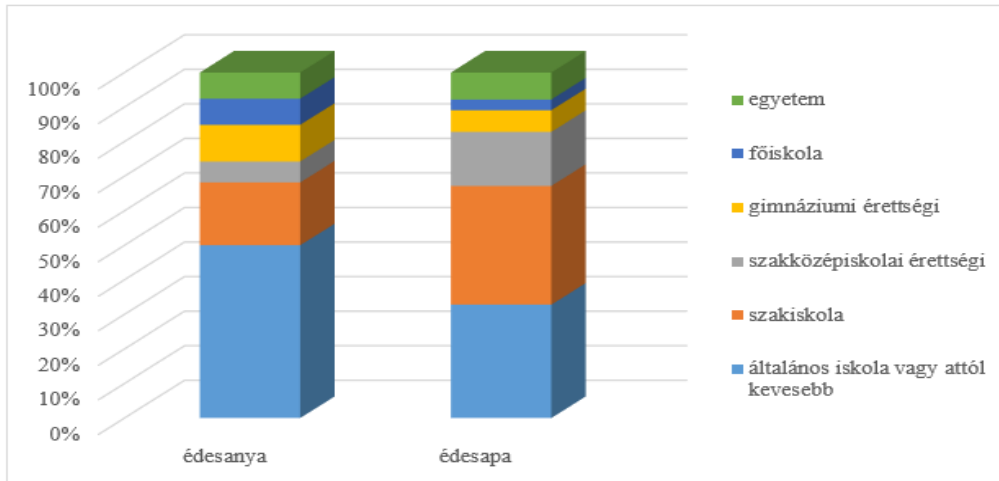
Az egyik legfontosabb szociokulturális háttérváltozónak a szülők iskolai végzettsége tekinthető. A Magyar Ifjúság 2016 adatbázis alapján az nappali tagozatos hallgatók 55%-a nem értelmiségi háttérrel bír, tehát egyik szülőnek sincsen diplomája, míg az alapfokú végzettséggel bíró szülők aránya elenyésző, pár százalékos értéket mutat (Bocsi, 2019). A roma szakkollégisták szüleinek iskolai végzettségét a 3. ábra mutatja be.

Ez a megoszlás a roma fiatalok átlagától jóval kedvezőbb képet, a nappali tagozatos hallgatókhoz viszonyítva azonban jelentős lemaradást mutat. Ezen diákok legtöbbször egyértelműen reziliensnek tekinthető (Ceglédi, 2012), tehát hátrányaik ellenére érték el a felsőoktatást.

A szülők iskolai végzettségének alaposabb vizsgálata azonban arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a szakkollégiumok társadalmán belül törésvonalak tapinthatók ki az identitás mentén. Khinégyszet tesztet használva ugyanis egyértelmű ($p \leq 0,05$, sig.: 0,002 az édesanyáknál és 0,008 az édesapáknál), hogy a kedvezőbb háttérből érkező diákok (közülük kerül a diplomás szülők többsége) között többségben vannak a magukat nem romának vallók. A roma származású diákok esetében az anyák 70%-ának van alapfokú vagy alacsonyabb végzettsége, míg az apáknál ez az arány kb. 50%.

Ez a Magyar Ifjúság 2016 roma almintájához viszonyítva még mindig kedvezőbb képet mutat, mint az országos átlag (a 15 és 29 életév közötti roma fiatalok esetében az anya iskolai végzettsége a megkérdezett 14 éves korában 88% esetében volt alapfok vagy az alatt, az apáknál pedig ez az arány 82,5%).

3. ábra. Roma szakkollégisták szüleinek iskolai végzettsége (N=67, százalékban megadva, saját szerkesztés)

A hátrányos helyzet esetében is hasonló rajzolatot kapunk. Középkorú korában hátrányos helyzetűnek 28,4%, halmozottan hátrányos helyzetűnek 34,3%, míg nem hátrányos helyzetűnek 37,3% vallotta magát. A keresztábrás elemzés ebben az esetben is a nem roma identitással bírók kedvezőbb helyzetére utal ($p \leq 0,05$, sig.: 0,02). Az egyes szakkollégiumok között szignifikáns eltérések a szociokulturális háttér esetében nem voltak kimutathatók.

A szakkollégiumi mintánkat a szubjektív anyagi helyzet megítélése alapján össze tudjuk hasonlítani a Magyar Ifjúság 2016-os roma almintájával, és a minta egészével (4. ábra).

A 4. ábráról leolvasható, hogy a roma szakkollégisták a jelenlegi anyagi helyzete közelebb van a 8000 fős minta egészéhez, mint a roma al minta rajzolatához, s a roma identitású szakkollégisták anyagi helyzete valamennyivel kedvezőtlenebb,

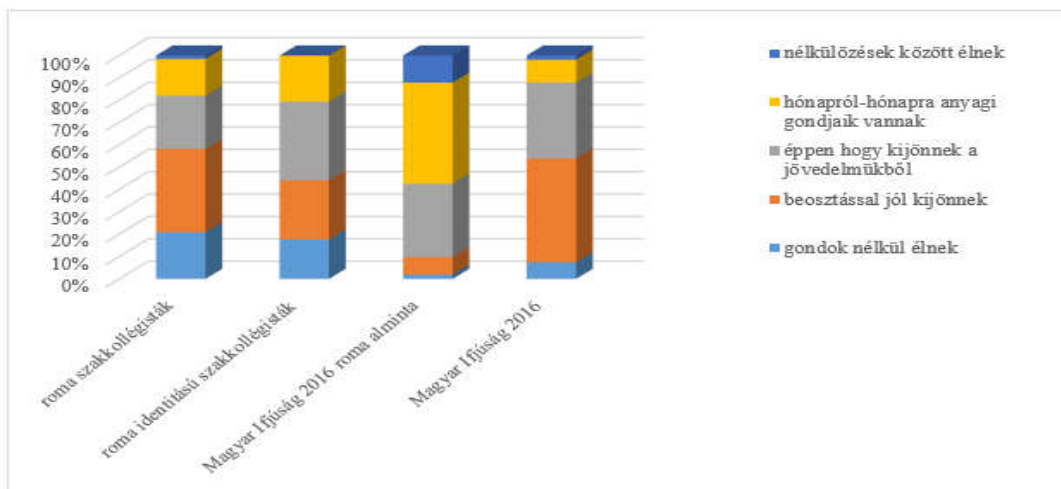
mint a roma szakkollégisták egészének helyzete. Kérdés ugyanakkor, hogy a szakkollégiumi támogatások rendszere milyen mértékben eredményezi ezt a rajzolatot, s milyen volna a hallgatók helyzete e támogatási formák nélkül. Azt azonban joggal valószínűsíthetjük, hogy a roma szakkollégisták a roma populáció magasabb státuszú csoportjaiból érkeznek. A családi háttérnek ezt a mintázatát a szülők iskolai végzettsége kapcsán is láthattuk.

A családban megtalálható könyvek a kulturális tőke fontos részét képezik (Bourdieu, 1978), s gyakori háttérváltozóként használják a gyermekek iskolai teljesítményének előre jelzésekor is. A roma szakkollégisták esetében az otthoni könyvek száma 96, azonban a roma identitás alapján szignifikáns eltérés mutatható ki (ANOVA-teszt, $p \leq 0,05$, sig.: 0,016 – roma identitás esetében 52 könyv, nem roma identitású szakkollégisták esetében 190 könyv).

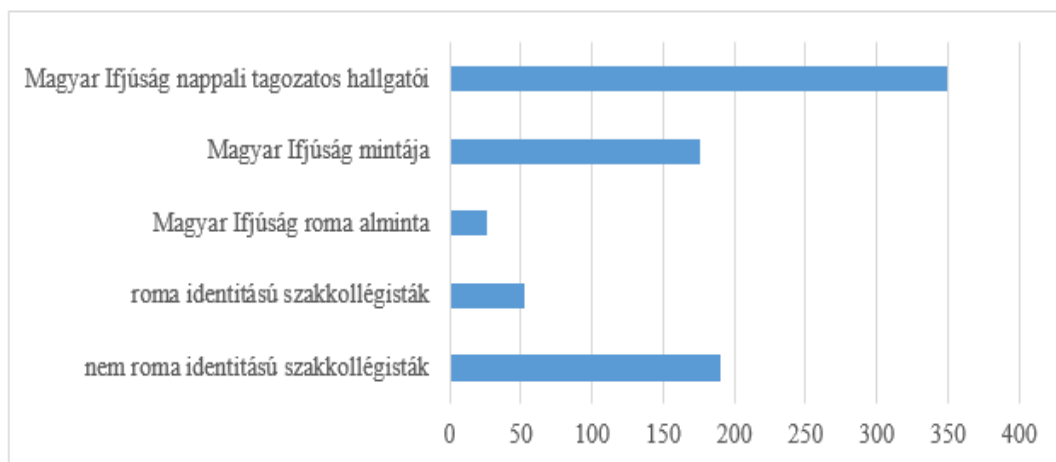
A Magyar Ifjúság adatbázissal való összehasonlítást az 5. ábra mutatja be. A roma identitású szakkollégisták esetében a családi könyvtár körülbelül kétszerese a Magyar Ifjúság 2016 roma almintá-

jának. A szakkollégisták esetében azonban a nem roma diákok is messze elmaradnak a hallgatói minta átlagától (350 darab), ami a kulturális tőke felhalmozásának alacsonyabb mértékére utal.

4. ábra. Az anyagi helyzet szubjektív jellemzése (N=66, 34, 328 és 8000, százalékban megadva. Az utolsó két oszlop a Magyar Ifjúság 2016 alapján készült). Forrás: Saját szerkesztés.

5. ábra. A könyvek száma a roma szakkollégisták, valamint a Magyar Ifjúság 2016 családi könyvtárában (darabban megadva*, N=523, 5573, 259, 33 és 32). Forrás: Saját szerkesztés

A nem tudja/nincs válaszokat az átlagok értelemszerűen nem tartalmazzák, a nulla értékeket viszont igen.

A családszerkezet vizsgálata

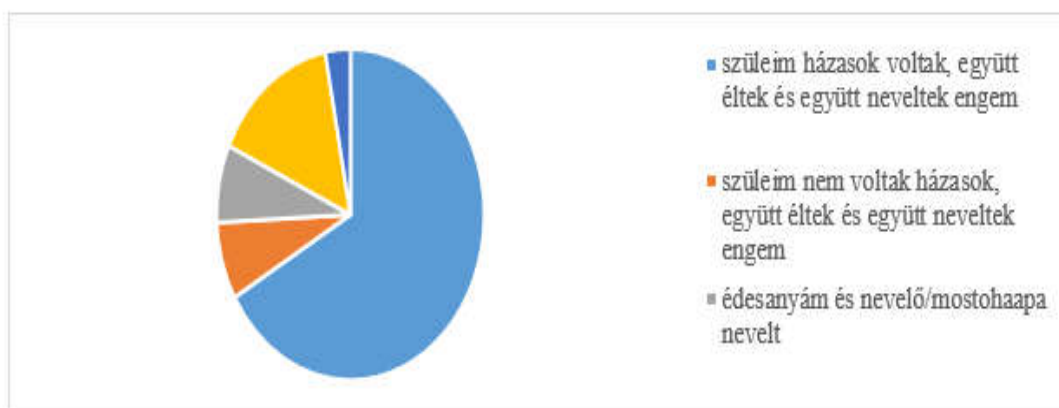
Elemzésünk egyik szálát a családszerkezet vizsgálata képezte. A szülők párkapcsolati formáját sok tényező alakítja – a válási ráták az adott közösség érték- és normarendszerébe beágyazottak, éppen úgy, ahogyan a házassági szokások is. A családszerkezeti törések a fiatalok tanulása, eredményessége szempontjából kockázatot jelenthetnek, ugyanakkor a „klasszikus” modelltől eltérő formákat nem azonosíthatjuk egyértelműen egy olyan környezettel, amely hátrányt jelent, s a „klasszikus” formák is működhetnek diszfunkcionálisan. A roma szakkollégisták családszerkezeti hátterét a 6. ábra mutatja be. Ha a kapott adatokat a Magyar Ifjúság 2016-hoz (ahol a válás gyakorisága a 14. életév esetében 10%, a roma identitással bírók esetén pedig 12% volt), vagy pedig a KSH adataihoz viszonyítjuk (gyermekes családok esetén a „házaspár gyermekkel” forma aránya 2011-ben 83% volt – Internet 3), akkor azt mondhatjuk, hogy a roma szakkollégisták családszerkezeti mintázatai ha nem is drasztikusan, de valamennyivel magasabb arányban mutatnak sajátos formákat (egyszülős családok, mozaikcsaládok). A családszerkezetet

megvizsgálva a roma identitás mentén különbséget nem találtunk.

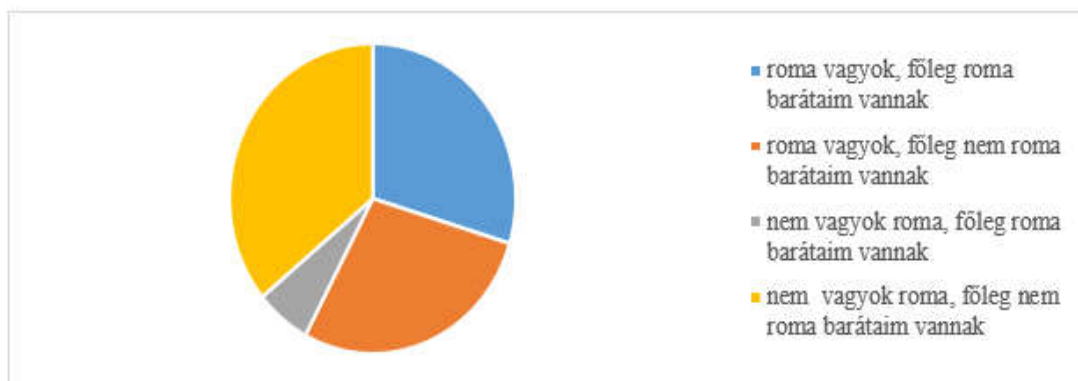
A kapcsolati hálók vizsgálata

A kapcsolati hálók egyfajta erőforrásként is értelmezhetők, és a továbbtanulási döntéseket is befolyásolják – különösen a diplomások jelenléte az, ami fontos kutatási kérdésként jelenik meg a vizsgálatokban. A felsőoktatás klasszikusan középosztálybeli háttérrel bírt, ez azonban a tömegessé válással (illetve bizonyos esetekben politikai intézkedések hatására) megváltozott. Azok a személyek, akik a kapcsolatháló diplomával bíró tagjai, egyrészt elmozdítják a fiatalokat a továbbtanulás irányába, másrészt pedig „ismerőssé” teszik az egyetemi klímát. A felsőoktatás társadalmi nyitottsága fontos elvárás, s a társadalmi mobilitás magasabb rátájával is összefügg. Kutatási kérdés lehet, hogy az utóbbi években tapasztalható bezáródás (Berlinger-Megyeryi, 2015), melynek okai összetettek, vajon hogyan érintik a roma szakkollégiumokat.

6. ábra. A szakkollégisták családszerkezeti jellemzői (N=66, százalékban megadva). Forrás: Saját szerkesztés.

7. ábra. A kortárs kapcsolatok etnikai mintázata (N=64 fő, százalékban megadva). Forrás: Saját szerkesztés.

Ha a kapcsolati erőforrásokat megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy a mintánkat alkotó hallgatók számára jóval korlátozottabban állnak a rendelkezésre.

Arra a kérdésre, hogy van-e diplomás a családjában, rokonságában vagy baráti körben, a megkérdezettek túlnyomó többsége nemmel válaszolt. A diploma-sok legmagasabb aránya az unokatestvérek (38,5%), szomszédok (13,5%), pár/élettárs/házastárs (13,5%) és egyéb rokon esetében figyelhetők meg (18,5%). A kapcsolati hálókkal a roma identitás nem mutatott összefüggést.

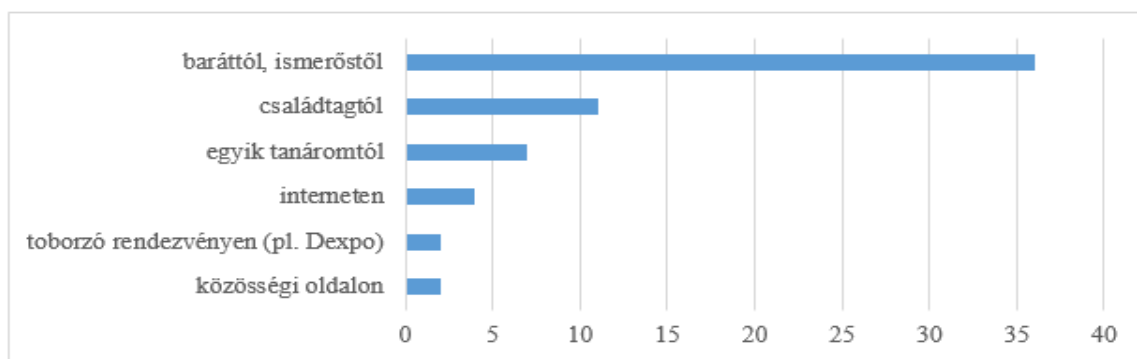
A roma szakkollégiumok a sajátos lakhatási körülmények, illetve a közösségi programok miatt speciális kortárs kapcsolati mintázatokat produkálnak, amit a 7. ábra mutat be. A 7. ábrán látható, hogy bár a legnagyobb százalékos eloszlásokat az etnikailag homogén kapcsolathálók adják, a szakkollégisták 34%-a esetében az etnikai határokon átnyúló networköket találhatunk. Ennek nagyobb hányadát túlnyomórészt azok a roma fiatalok jelentik, akik leginkább nem roma kortársaikkal barátkoznak, bár magukat romának vallják (28%), azonban hat százalékos nagyságrendben megjelenik ennek a mintának az ellentettje is. A szakkol-

légiumok tehát teret adnak a baráti kapcsolatok etnikailag kevert mintázatainak.

A szakkollégiummal való kapcsolat

Fontos kérdés (már csak a toborzás szempontjából is), hogy a szakkollégisták honnan szereztek információt az oda való bejutás lehetőségéről és a szakkollégium működéséről. A nyolcadik ábráról olvashatók le a kapott adatok. Láthatjuk, hogy az internetes felületek, weblapok, toborzó rendezvények alig jelennek meg a válaszokban, ami lényeges visszacsatolás lehet a szervezetek számára. A legfontosabb információforrásnak a személyes kapcsolathálók (barátok, családtagok) mutatkoznak, illetve – korlátozott mértékben – megjelenik a pedagógusok hatása. Arra a kérdésre, hogy korábban ismert-e szakkollégistákat, a megkérdezettek 43,3%-a felelt igennel. A legnagyobb arányban a volt iskolatársak, barátok és testvérek jelennek meg a válaszokban (a barátok esetében maximum 12 fővel, ami a legmagasabb értéket jelenti). Mindezek ugyanakkor arra is utalnak, hogy a szakkollégisták több mint felének nincsen előzetes információja az intézmények működéséről, ami az első, beilleszkedési periódus fontosságára hívja fel a figyelmet.

8. ábra Információ-források a szakkollégiummal kapcsolatban. „Hol hallott először a szakkollégiumról?” (N= 65, főben megadva). Forrás: Saját szerkesztés.

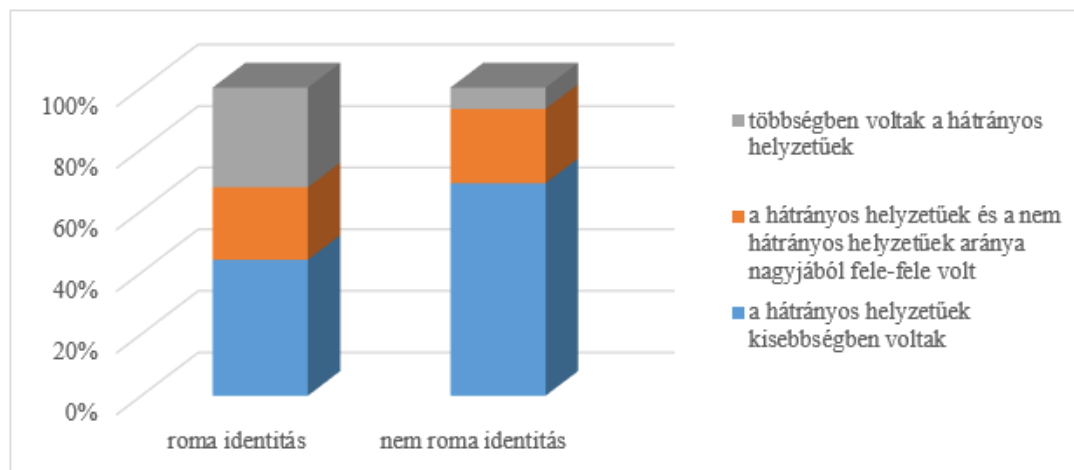
Korábbi tanulmányi tapasztalatok

A megkérdezettek általános iskolai tanulmányainak gyakran (31,3%-ban) volt a helyszíne olyan intézmény, amelyben a hátrányos helyzetűek képezték a diákok többségét, míg 45,3% úgy látja, hogy a hátrányos és nem hátrányos helyzetű diákok aránya körülbelül megegyezett. Ebben az adatban egyrészt a roma lakosság szegregációjának magasabb aránya, illetve az oktatási rendszer szelektivitása köszön vissza. A szakirodalom alapján tudjuk, hogy az integrált oktatás esetében a pedagógiai hozzáadott érték magasabb, és hogy a jól teljesítő tanulók iskolai teljesítménye a heterogén összetételű osztályokban a legkedvezőbb (ahol a rosszabbul teljesítő diákok aránya 10 és 25% között van – összefoglalja: Fejes, 2013). Kutatásunkban a roma etnikai identitás és az iskolai közösség heterogenitása között szignifikáns különbség nem volt kimutatható. A szakkollégista diákok 72,7%-a nyilatkozott úgy, hogy általános iskolai éve alatt semmilyen támogatási formában nem részesült. A legkedvezőbb elemszámokat az Útravaló Ösztöndíjprogramnál, illetve az önkormányzati

támogatásoknál találjuk (mindössze tíz, illetve hat fővel). Az iskolán belüli segítséget leggyakrabban az osztályfőnökök és a szaktanárok jelentették (19 és 11 fővel), az iskolai szociális munkás, az iskolapszichológus és a gyermekvédelmi szakemberek a válaszokban egyáltalán nem jelentek meg. Az általános iskolában kapott segítségek leggyakoribb tartalmát a továbbtanulással kapcsolatos információk, a tanulásban nyújtott támogatás és az adminisztrációs segítség jelentette (maximum 14 fővel). Az így kirajzolódó kép arra utalhat, hogy a diákok az alapfokú oktatásban valamilyen oknál fogva nem tudják kiaknázni számukra elérhető lehetőségeket, nincs információjuk az elérhető támogatásokról, a segítő szakemberek iskolán belüli jelenléte pedig nem volt számukra érzékelhető.

A középiskolákkal kapcsolatban más mintázatokat kapunk (9. ábra). Értelemszerűen csökken azoknak az intézményeknek az aránya, ahol hátrányos helyzetű diákok többségben vannak (20,6%, és a legmagasabb értéket a hátrányos helyzetű diákokat csak kisebb arányban befogadó intézmények kapják (55,6%).

9. ábra. A középiskola jellemzése és az etnikai identitás kapcsolata (N=63 fő). Forrás: Saját szerkesztés.

Ez arra utal, hogy a szakkollégista diákok egy jelentős része nem a felsőoktatásban kerül először olyan intézményi környezetbe, ahol magasabb státuszú diákokkal találkozhat, hanem az alapfok-középfok közötti váltás jelent számára fordulópontot. A középiskola típusa és a roma identitás közötti kapcsolat azonban arra utal (khi-négyzet próba, $p \leq 0,05$, sig.: 0,036), hogy ez a korai váltás gyakoribb a nem roma szakkollégistáknál (9. ábra). A roma identitású szakkollégisták esetében ezt a „váltást” sokkal inkább a felsőoktatás fogja jelenteni. A hátrányos helyzetűek többségét felmutató középfokú intézményeket két fő kivételével a roma diákok látogatták.

A középfokon igénybe vett támogatási formák százalékos aránya 54,7%-ra nőtt, és az igénybe vevők elemszáma is emelkedett (hét fő: önkormányzati támogatások, 13 fő: Útravaló Ösztöndíjprogram, tíz fő: AJTP, négy fő: AJK). A segítséget nyújtó személy ebben az esetben is leginkább az osztályfőnök, azonban megemelkedik a szaktanárok aránya, és középfokon már megjelennek egy-egy említéssel az iskolapszichológusok és az iskolai szociális munkások is. A tizedik ábráról leolvasható, hogy az egyes

segítség típusoknak az említési gyakorisága magasabb, és hét fő esetében már a személyes problémák megoldása is megjelent (ez az alapfok esetében egy esetben fordult elő).

Mindennapi problémák esetében a leggyakoribb segítő személynek az osztálytársak bizonyultak (40 fő), azonban 16 esetben az osztályfőnök, tíz esetben a szaktanár is megjelenik a válaszokban.

Ez már a pedagógusok erőteljesebb szerepére utal a reziliens karrierok esetében. A segítség leggyakrabban tanácsadást, bátorítást és a problémák megbeszélését jelentette, de több esetben jelent meg a tanulási támogatás és akár az anyagi segítség is. Tíz fő számolt be tanulási nehézségekről a középiskolás éve alatt, amelynek megoldásaként a több tanulás és a magántanár alkalmazása jelent meg – de gyógypedagógusok vagy pszichológusok nem.

A kortárskapcsolatok jelentősége hívja fel a figyelmet a network-szakirodalomra hivatkozva Hajdu-Kertesi-Kézdi (2014). Az eltérő társadalmi státuszú társadalmi csoportok között a csoportközi kapcsolatok védőfaktoroként működnek és átsegítik a nehezebb helyzetben levő alacsony társadalmi státuszú csoportok tagjait az életesélyeik szempont-

jából sorsdöntő küszöbértékeken, így például a lemorzsolódás elkerülésében.

A középiskolák többsége (37 fő szerint) nyújtott segítséget az érettségire való felkészülésben (ez viszont azt is jelentette egyúttal, hogy a diákok majd fele úgy érezte, hogy ilyen jellegű segítséget nem kapott az intézményben).

Erre a felsőoktatásba való bekerülési feltételek miatt minden bizonnyal szükség van a hátrányos helyzetű és/vagy roma fiatalok esetén. Az iskolák nyújtotta segítség egyéb kategóriájában gyakran megjelenik a válaszok között az ingyen korreptálás, amelynek a helyszíne akár a pedagógus saját lakása is lehet. A felkészülés kritikus pontjait az idegen nyelv tanulása és a reál tárgyak képezték.

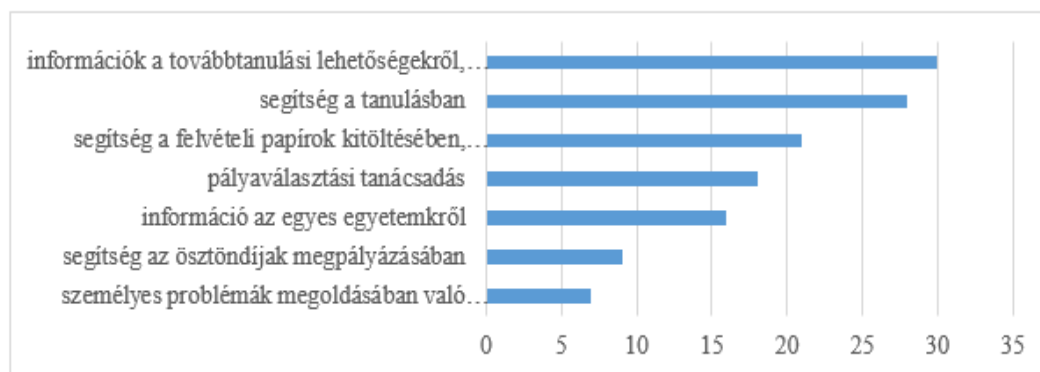
A diákok 36,4%-a volt kollégista a középiskolás éve alatt (ez az arány hasonlít a falusiak arányához).

A kollégiumi bentlakás annak komplex pedagógiai hatása miatt rendkívül fontos a hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi mobilitása esetében. Ezzel a válaszadók is tisztában vannak, hiszen az alapvető ellátáson kívül (lakhatás, étkezés, higiénia) 45%-ban jelennek meg a szabadidőre vonatkozó, illetve egyéb válaszok, mikor a kollégiumok nyújtotta segítség tartalmára kérdeztünk rá. Iskolán kívüli segítséget ezekben az években saját bevallása szerint négy fő kapott családvédelmi szakemberektől.

Tanulási motivációk

A tanuláshoz fűződő viszonyt két kérdésblokk elemezte. Az első egy többválaszos kérdés volt, ahol a továbbtanulás indokait kellett megadni. A kapcsolódó adatokat a 11. ábra mutatja be.

10. ábra. A középiskolás évek alatt kapott segítség tartalma (N=67 fő). Forrás: Saját szerkesztés.

11. ábra. A továbbtanulás indokai (N=67, főben megadva). Forrás: Saját szerkesztés.

A továbbtanulás anyagiakban megtérülő hasznosságát, tehát egyfajta materiális motivációt jelez a „minél jobban fizető állást szerezzen” kijelentés magas választottsága, és az utilitarista megközelítés fontosságát jelzi a harmadik pozícióban lévő állítás is. A tudásvágygal és az önkiteljesítéssel kapcsolatos itemek is kedvező pozícióban vannak, ugyanakkor a mintakövetés, környezeti elvárások nem voltak jellemzőek, ahogyan a szakkollégiumi tagság sem.

Egy másik kérdésblokk a pálya- és egyetemválasztás indokait ötfokú skálával mérte fel. A kapott eredményeket a 12. ábrán láthatjuk. A kapott rajzolatokban itt az önkiteljesítés és a praktikus elemek keveredését tapasztalhatjuk. A munkaerő-piaci elhelyezkedés fontos motivációs bázis. Az egyetem presztízse a lista közepén foglal helyet. A családi minták ereje gyenge, és a szakkollégium megléte sem tekinthető domináns intézményválasztási motivációnak.

A kérdőív utolsó eleme egy nyitott kérdést tartalmazott, amelyben a diákok kifejtették, hogy milyen tényezők segítenék nagyobb mértékben a hátrányos helyzetű fiatalok középiskolai tanulmányait. A kérdésre tizenkét válasz érkezett. Ezek leginkább a mentorprogramok és a pályatanácsadás fontosságát, illetve az egyéni fejlesztések szükséges-

ségét hangsúlyozták, de megjelentek a jelenlegi oktatási rendszer kritikus pontjai is: egyrészt a nyelvtanítás magasabb határfokát látják szükségesnek, másrészt pedig a tanári szakma kontraszelektált voltát említették, illetve a pedagógusok módszertani kultúrájának fejlesztését tartották fontosnak.

Összegzés

A roma szakkollégiumban tanuló roma és nem roma identitású hallgatók között törésvonal van a hátrányos helyzet, a szociokulturális háttér, az anyagi helyzet szubjektív jellemzőit tekintve. A nem roma identitású hallgatók kedvezőbb helyzetben vannak ezeken a területeken. A családszerkezetet, a kapcsolati hálót tekintve ilyen különbséget nem találtunk.

A hallgatók társadalmi háttérére jellemző, hogy a roma fiatalok magasabb státuszú csoportjaiból érkeztek. Ezt tükrözi a kisvárosi lakóhely és a szülei iskolai végzettsége is. Kiemeljük, hogy a hallgatók többsége gimnáziumból érkezett a felsőoktatásba, tehát nem a szakma szerzése volt számukra elsődleges szempont az általános iskola utáni években.

12. ábra. A pálya- és egyetemválasztás indokai (N=67, öt fokozatú skálával mérve). Forrás: Saját szerkesztés.

Az általános iskolai tanulmányaik során a hallgatók jelentős része nem kapott sem anyagi, sem személyes segítő támogatást. A személyes segítség többnyire a felvételihez szükséges adminisztrációt jelentette, illetve a tanulás segítségét. Ezzel szemben a középiskolában jóval több anyagi illetve személyes segítségről számoltak be. A személyes segítség nagyobb mértéke összefügghet azzal is, hogy a válaszadók szerint a középiskolák többsége hátrányos helyzetűeket kisebb arányban fogadott be. Az anyagi támogatások között az ösztöndíjprogramok kiemelendők, a személyes segítségben pedig a tanulás segítése az osztályfőnök, szaktanárok közreműködésével, akár tanórán kívüli tevékenység keretében is.

Az Arany János programok tanulói körében végzett kutatás kimutatta, hogy „minél alacsonyabb státuszú a diák, annál több a tanári segítségnyújtás. Az alsó társadalmi csoportokhoz tartozók körében az általános iskolai, a középiskolai és a kollégiumi tanárok is nagyobb szerepet játszanak, mint a középső vagy felső csoportoknál. Ez utóbbiaknál a szülők, a család dominánsabb szerepet tölt be a tanuló életében.” (Fehérvári, 2018, 140.) Jelentős mértékű az osztálytársak egymás iránti segítőkészsége, ami akár a tanulási sikereket is előmozdíthatja. A diákok kisebb hányada élt kollégiumban a középiskolás éveiben, aminek jelentős szerepet tulajdonítottak a megkérdezettek – az alapvető szükségleteik kielégítésén túl – a szabadidő eltöltésében.

A hallgatók továbbtanulási motivációit tekintve az érdeklődés mellett a tantárgyak teljesítésének minősítését is figyelembe vették. Ahogy a kutatások eredményei mutatják (Liskó, 2005) a gyerekek családi, ismeretségi, és lakóhelyi környezetében nincsenek olyan mobilitási modellek, amelyek számukra mintát szolgáltatathatnának. Az általunk megkérdezettek között is kevésbé volt jellemző a továbbtanulásban, hogy a szülő, a testvér, vagy más rokon példáját követték volna. Családjukból min-

den bizonnyal elsőként kerültek be egy felsőoktatási intézménybe.

A hallgatók a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességének előmozdításában fontosnak tartják a pályaválasztási tanácsadást, az egyéni fejlesztést, a mentorprogramokat. A pedagógusok módszertani kultúráját, a nyelvtanítás megújítását is kiemelték, mint fejlesztendő területet. A szakkollégiumok éppen a hallgatók által az iskolai sikeresség előmozdításában fontosnak tartott programokat - pályaválasztási tanácsadás, egyéni fejlesztés, mentorprogram- valósítják meg, ezzel jelentősen hozzájárulnak a roma diplomások számának növeléséhez.

A tanulmányban bemutatott kutatás a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) támogatásával készült

Irodalom

- Berlinger, E. & Megyeri K. (2015). Mélyszegénységből a felsőoktatásba. *Közgazdasági Szemle*, 62(6). 674-699.
- Bernát a. (2018). A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: *Társadalmi riport 2018*, Budapest, Tárki. 144-165
- Bocsi V. (2019). First Generation Students in the Hungarian Higher Educational System. *Central European Journal of Educational Research*, 2(1). 53-65.
- Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ceglédi, T. (2012). Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22(2): 85-110.
- Fehérvári A. (2018): Az Arany János Program tanulói. In: Fehérvári A., Varga A. (szerk.): *Reziliencia és inklúzió az Arany János Programokban*. Pécsi Tudományegyetem. Bölcsészettudományi

- Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlilocki Henrik Szakkollégium, Pécs 119-158.
- Fejes J. B. (2013). Miért van szükség deszregreációra? In: Fejes J. B. és Szűcs N. (szerk): *A szegedi és a bódmezővásárhelyi deszregreációt támogató hallgatói mentorprogram*. Belveder Meridionale, Szeged, 15-35.
- Forray R. K. és Hegedűs T. A. (2001). Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában. In. Andor M. (szerk): *Romák és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra, 13-30.
- Györgyi Z. (szerk.) (2011). *Korlátok között szabadon. Demográfiai folyamatok és helyi oktatáspolitikák*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet
- Hajdu T. , Kertesi G. és Kézdi G. (2014). Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. In: *Társadalmi riport, 2014*. TÁRKI, Budapest, 265-302.
- Hegedűs R. (2018). *Hátrányos helyzetűek a közép- és felsőoktatásban. Hátrányos helyzetű tanulók középiskolai teljesítménye és felsőoktatásba való bejutásuk jellemzői, különös tekintettel a területi különbségekre*. PhD értekezés. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen
- Híves T. (2018): Arany János Programok és térségi összefüggéseik. In: Fehérvári A. - Varga A. (szerk): *Reziliencia és inklúzió az Arany János Programokban*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlilocki Henrik Szakkollégium, Pécs 89-118.
- Kemény I., Janky B. és Lengyel G.(2004). *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Kertesi G. és Kézdi G. (2008). A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Első eredmények a TÁRKI-Educatio Életpálya-felmérése alapján. In: Kolosi T. - Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2008*. TÁRKI Budapest 344-362.
- Kertesi G. és Kézdi G. (2016). A roma fiatalok esélyei és az iskolarendszer egyenlőtlensége. MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
Web: https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2016/BWP1603%20KG%20KG.pdf letöltés ideje: 2020. 09. 15.
- Liskó I. (2002). *Cigány tanulók a középiskolákban*. Kutatás közben sorozat, 234. kötet.
Web: http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/234_liskociganykozepfok.pdf. letöltés ideje: 2020. 08. 14.
- Liskó I. (2005). *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest
Web: https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/268_lisko_cigkozep_tovabbtanul.pdf letöltés ideje: 2020. 08. 14.
- Magyar Ifjúság Kutatás* 2016. Web: http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifusag_2016_a4_web.pdf letöltés ideje: 2020. 09. 12.
- Pénzes J., Tátrai P. és Pásztor I. Z. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 58(1): 3-26.
- Roma Szakkollégiumi Charta. Web: <http://krszh.hu/dokumentumok/> letöltés ideje: 2020. 09. 14.
- Szabóné Kármán J. (2008). A roma/cigány népesség helyzete. In. Kopp Mária (szerk): *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 415-427.
- Szemenyei M. (2018): Az Arany János programok szakpolitikai szabályozása . In: Fehérvári A. - Varga A. (szerk): *Reziliencia és inklúzió az Arany János Programokban*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlilocki Henrik Szakkollégium, Pécs 47-64.
- Wáli István Református Cigány Szakkollégium Szakmai Programja. Web: http://www.wisz.hu/tartalom/dokumentumok/14_wisz_szp_modszerta

[ni-iras_20181001_honlapra_1.pdf](#) letöltés ideje: 2020. 09. 12.

Internetes hivatkozások

I1.:

<http://romagov.hu/felzarkozas/#1490614724723-c325ef5e-ec90> letöltés ideje: 2020.07.17.

I2.:https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdek_u_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statisztikak. letöltés ideje: 2020. 08. 17.

I3:https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_16_2011.pdf letöltés ideje: 2020. 08. 17.

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK / METHODOLOGICAL STUDIES

**MOZGÁSSÉRÜLT ELÍTÉLTEK HELYZETE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI
INTÉZMÉNYEKBEK MAGYARORSZÁGON**

Szerzők:

Ladányi Lili
Eszterházy Károly Egyetem (Magyarország)

Első szerző e-mail címe:
ladanyi.lili@jgypk.szte.hu

Lektorok:

Magyar Adél Márta (Ph.D)
Szegedi Tudományegyetem
(Magyarország)

Czédli-Deák Andrea (Jur.)
Szegedi Járásbíróság büntető bírāja
(Magyarország)

...és további két anonim lektor

Ladányi Lili (2020): Mozgássérült elítéltek helyzete a büntetés-végrehajtási intézményekben Magyarországon. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 63–71. DOI [10.18458/KB.2020.4.63](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.63)

Absztrakt

A tanulmány a magyarországi büntetés-végrehajtási intézményekben élő mozgássérült elítéltek helyzetére keresi a választ. A dolgozat célja a vonatkozó jogszabályok és a fogvatartási körülmények feltárásán túl egy etikai kérdéseket is érintő eset bemutatása. Az utóbbi években egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a büntetés-végrehajtás a mozgáskorlátozott fogvatartottak számára is alakítson ki megfelelő, kulturált, speciális helyzetükhöz igazodó elhelyezési körülményeket. Ez abból a jogelméleti alapvetésből következik, hogy a büntetés a szabadság elvonását jelenti, és annál nem többet. Tehát a mozgáskorlátozottság önmagában, nem jelenthet többletbüntetést a végrehajtás során. A bemutatott mozgáskorlátozott elítélt esete is ezt az alapvetést támasztja alá.

Kulcsszavak: mozgássérült, elítélt, büntetés-végrehajtási intézmény, akadálymentesítés

Diszciplina: fogvatékosságtudomány, jogtudomány

Abstract

SITUATION OF CONVICTED PRISONERS

WITH PHYSICAL DISABILITY IN PENALTY INSTITUTIONS IN HUNGARY

The study seeks to answer the situation of convicts with physical disabilities living in penitentiary institutions in Hungary. The aim of the dissertation is to present a case of ethical issues in addition to the exploration of the relevant legislation and environmental conditions. Recently there has been a growing need for prison staff to provide appropriate, cultured, special accommodation conditions for prisoners with

physical disability showing that punishment is only deprivation of liberty and nothing more. Disability in itself should not be an additional punishment during the enforcement of verdicts. The case of the convicted person with physical disability presented also supports this statement.

Keywords: physical disability, convict, penitentiary institution, accessibility

Disciplines: disability studies, jurisprudence

A fogyatékoság individuális megközelítésével szemben egyre inkább teret nyerő szociális megközelítés jelentős mértékben elmozdul a fogyatékoság korábbi, személyorientált értelmezésétől. Ez a megközelítés a társadalom felelősségének hangsúlyozása mellett a fogyatékos személyek csoportját sajátos emberi jogokkal (alapjogokkal) rendelkező csoportként kezeli, amely közösség és annak tagjai a diszkrimináció tilalmán túl egyes, kifejezetten az élethelyzetükhöz kapcsolódó külön jogok címzettjei (Zászkaliczky, 2003). A külön jogok nem csak a hétköznapi életben illetik meg embertársainkat, hanem abban az esetben is, ha a fogyatékos személy a jogtalanság talajára lép, és a tett súlya miatt fogvatartottként kerül kapcsolatba a igazságszolgáltatás szereplőivel (Tóth, 2012). Jelen tanulmányban az ide vonatkozó hatályos jogszabályok ismertetése után a fogyatékos, azon belül is a mozgássérült személyek helyzetének vizsgálatára kerül sor a magyarországi büntetés-végrehajtási (bv.) intézményekben. Majd ismertetésre kerül egy mozgássérült elítélt esete a bűncselekmény elkövetésétől a jelen helyzetéig, s végül felszínre kerülnek a lehetséges megoldások is a büntetés-végrehajtási intézményekben zajló diszkrimináció visszaszorítására.

Vonatkozó jogszabályok

Magyarország jogrendszerében a számos ide vonatkozó jogszabályból jelen tanulmányban azok kerülnek kiválogatásra, melyek a téma szempont-

jából a legfontosabbak. Górcső alá kerül a minden magyar állampolgárra vonatkozó, alapvető jogokat tartalmazó Magyarország Alaptörvénye, a 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről, az 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról (Esélyegyenlőségi törvény), a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, valamint a 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

Alaptörvény

Magyarország Alaptörvénye I. cikkének 1. bekezdése így szól: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani.” A szabadságjogok az alapvető jogok közé tartoznak. Az elítéltek esetében, akik büntetésének lényege, hogy szabadságvesztésüket töltik, ezen szabadságjogok a törvényben meghatározottak szerint korlátozhatók. A korlátozás feltétele, hogy arányos, szükséges, és célszerű legyen, és jogszabály írja elő. Ennek megítéléséhez abból kell kiindulni, hogy az emberi méltósághoz és az egészséghez való jogok minden emberrel vele született, elidegeníthetetlen alapjogok. Ez azt jelenti, hogy senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, megalázó, embertelen bánásmódnak alávetni, joga van a saját egészségének biztosításához.

Az Alaptörvény II. és XX. cikkében ezek az elvárások így hangzanak: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz.” „Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.” Ezen megállapítások fontos szerepet kapnak majd az esetleírás során, hiszen az esetben tárgyalt mozgássérült személy éppen emberi méltóságának megsértésére hivatkozva nyert pert a magyar állammal szemben.

2007. évi XCII. törvény a Fogyatékos-sággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről

A jelen Egyezményből mindenképpen szükséges kiemelni az alábbi kulcsszavakat, amelyek a fogyatékos személyek csoportján belül az elítélt fogyatékos személyek esetében is alkalmazandó elvek kellene, hogy legyenek: ésszerű alkalmazkodás, hozzáférhetőség, illetve az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma.

Az ésszerű alkalmazkodás (2. cikk) amely az olyan „elengedhetetlen és megfelelő módosításokat és változtatásokat jelenti, amelyek nem jelentenek aránytalan és indokolatlan terhet, és adott esetben szükségesek, hogy biztosítsák a fogyatékos-sággal élő személy alapvető emberi jogainak és szabadságainak a mindenkit megillető, egyenlő mértékű élvezetét és gyakorlását”.

A Hozzáférhetőség (9. cikk) jelen esetben a rendőrségen, a fogdán, a bíróságon és a büntetés-végrehajtási intézményekben a fizikai környezethez, illetve a büntetés-végrehajtási intézményen belül rendelkezésre álló lehetőségekhez (mosdó, WC, udvar, ebédlő) és szolgáltatásokhoz (könyvtár, munka, stb.) való hozzáférést jelenti. A 15. cikk kimondja, hogy „kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés alkalmazása mindenkivel szemben tilos.”

Esélyegyenlőségi törvény (1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról)

Magyarországon 1998 óta létezik a fogyatékos emberek társadalmi beilleszkedésének kereteit meghatározó Esélyegyenlőségi Törvény, melynek 5. § (1) pontja kimondja, hogy „a fogyatékos személynek joga van a számára akadálymentes, továbbá érzékelhető és biztonságos épített környezetre.”

Ebben az évben megszületett az Országos Fogyatékosügyi Program is, amely preambulában pontosan azokat az irányelveket fogalmazza meg, amelyek a jövő ellátórendszere felé kell, hogy mutassanak. A normalizáció alapelve az, hogy rögzíti, hogy a fogyatékos emberek életkörülményeit, életstandardjait, lakókörülményeit a lehető legközelebb kell hozni azokhoz az életmintákhoz és életfeltételekhez, melyeket a társadalom tagjai a maguk számára elfogadhatónak tekintenek. A tanulmányhoz kapcsolódóan mozgássérült elítélt celláját kellene olyan környezetté alakítani, ami a különleges körülmények keretein belül elfogadhatónak tekinthető. Az egyenlő bánásmód azt jelenti, hogy mindenkivel azonos méltóságú személyként kell bánni, aminek megvalósításához szükség lehet speciális bánásmódra. (Magyar Helsinki Bizottság, 2014). A pozitív diszkrimináció alapelveként értelmében adott esetben az esélyegyenlőség biztosítása pozitív megkülönböztetést tesz szükségessé, amely a bv. intézet falain belül is érvényes. Ezeknek az alapelveknek a megvalósulásától a szabadon élő társadalom keretein belül is még nagyon messze vagyunk, nemhogy a fogvatartottak környezetében, egy olyan ellátórendszerben, amely a közvéleményben ilyen negatív szerepet tölt be.

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

Ez a törvény a fogyatékos-ságot mint fogalmat kizárólag az áldozat szempontjából értelmezi.

Az elkövető szempontjából kóros elmeállapotról mint büntetőiséget kizáró okról beszél: 17. § (1) „Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt az elmeműködés olyan kóros állapotában követi el, amely képtelenné teszi cselekménye követ-

kezményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen.” A 78. § (1) bekezdése rendelkezik arról a speciális esetről, amikor a bíróság a nem büntethető elkövetővel szemben intézkedésként (és nem büntetésként) kényszergyógykezelést alkalmaz: „Személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetőjének kényszergyógykezelését kell elrendelni, ha elmeműködésének kóros állapota miatt nem büntethető, és tartani kell attól, hogy hasonló cselekményt fog elkövetni, feltéve, hogy büntethetősége esetén egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni.”

Tehát a fogyatékoság léte adott esetben nem zárja ki, hogy a bűntény elkövetőjével szemben szankció kerüljön alkalmazásra. A kóros elmeállapot bűncselekmény pillanatában fennálló tényét csak egy igazságügyi elmeorvos-szakértő és egy igazságügyi orvosszakértő együttesen állapíthatja meg. Fogyatékoságok esetében kóros elmeállapotnak számíthatnak az értelmi fogyatékoság, illetve az autizmus egyes esetei is, de önmagában pl. a mozgásfogyatékoság nem.

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

A címben szereplő törvény „az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme, kiemelten az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak emberi méltóságának a tiszteletben tartása érdekében, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése céljából” jött létre. Minden olyan helyzetben, amikor intézményesítetten fosztanak meg embereket a személyi szabadságuktól, megjelenik annak veszélye, hogy a büntetőhatalmat megjelenítő „örzök” megsérthetik az „örzöttek” alapvető jogait. (Pajcsicsné, 2013)

A 10. § alapján az elítélt az őt ért jogsérelmekkel kapcsolatban fordulhat az elzárás és a szabálysértési

elzárás végrehajtásának törvényességi felügyeletét ellátó ügyészhez, az alapvető jogok biztosához, a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni fakultatív jegyzőkönyv 3. cikke szerint nemzeti megelőző mechanizmus feladatainak teljesítésére felhatalmazott munkatársához, illetve az elismerten erre hatáskörrel rendelkező nemzetközi jogvédő szervezethez.

Mozgáskorlátozott fogvatartottak helyzete Magyarországon

Az utóbbi években egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a büntetés-végrehajtás a mozgáskorlátozott fogvatartottak számára is alakítson ki megfelelő, kulturált, speciális helyzetükhöz igazodó elhelyezési körülményeket. Ez abból a jogelméleti alapvetésből következik, hogy a büntetés a szabadság elvonását jelenti, és annál nem többet. Tehát a mozgáskorlátozottság önmagában nem jelenthet többletbüntetést a végrehajtás során. Az épített környezetet illetően az 1. táblázatban levő intézményekben biztosítanak a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvényben rögzített módon akadálymentes elhelyezési lehetőséget.

1. táblázat: A büntetés végrehajtási helyeken rendelkezésre álló férőhelyek száma a fogyatékos fogvatartottak számára. Forrás: Veszeli, 2012.

Büntetés-végrehajtási (Bv.) Intézet	Férőhelyek száma
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	8
Veszprém Megyei Bv. Intézet	2
Tiszalöki Országos Bv. Intézet	2
Szombathelyi Országos Bv. Intézet	20
Pálhalmi Országos Bv. Intézet	14
Szegedi Fegyház és Börtön (Nagyfai Krónikus Utókezelő)	80
Összesen	133

A Börtönügyi Szemle 2012-ben az alábbi fotókkal mutatta be egyes, a mozgáskorlátozott elítéltek számára kialakított zárkák részleteit (1. képsorozat).

1.képsorozat. A mozgáskorlátozottak számára kialakított zárkák részletei. Forrás: Veszeli, 2012, 65-66.

A segédeszköz (könyök- vagy hónaljmankó, járóbot, járókeret, ülőkocsi, sztómazsák, inkontinencia-betét/pelenka, állandó vizeletkatéter, alvási apnoe készülék, oxigénpalack stb.) használatát a büntetés-végrehajtási intézménynek kell biztosítani az arra szoruló elítélt számára, ám e személyek elhelyezése szinte mindig nehézséget okoz, mivel a túlsúlyosság miatt magányos elhelyezésre nagyon csekély lehetőség adott, és a segédeszközök miatti komfortcsökkenést a normál zárkaközösségek nehezen tolerálják. Az amúgy is szűkös zárkában, lakóhelyiségben a segédeszköz helyet foglal, ugyanakkor támadásra, rendkívüli esemény okozására lehet alkalmas, továbbá folyam-

atos működése/hordása zajos, vagy kellemetlen szagokkal jár (Veszeli, 2012).

Az alapvető jogok biztosához (korábban: az állampolgári jogok országgyűlési biztosa) az Esélyegyenlőségi törvény hatályba lépése óta csupán néhány panaszos megkeresés érkezett mozgáskorlátozott fogvatartottaktól. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Jelentése az AJB-1161/2009. számú ügyben alapján a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben fogva tartott, mozgáskorlátozott panaszos, aki dolgozatomban bemutatásának alanya is egyben, a bv. intézetekben való elhelyezésének, ellátásának a körülményeit, valamint a tárgyalásokra való szállításának a módját sérelmezte. Egy másik mozgáskorlátozott panaszos azt sérelmezte, hogy a rendőrségi fogdára való előállítását követően a földön, egy szivacson kellett aludnia, a WC-t pedig nem tudta használni, mert nem volt kapaszkodó. Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetből (IMEI) is érkeztek panaszok a kapcsolattartás, illetve bizonyos termékek (cigaretta, kávé, tea) fogyasztásának a korlátozása miatt.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni az alapvető jogok biztosa tevékenységének jelentőségét, aki abban az esetben, ha jogsérelmet is állapít meg, akkor sem kötelezheti a büntetés-végrehajtási intézetet a jogsértő helyzet megszüntetésére, vagy a jogsértés egyéb módon való orvosolására, csupán javaslatot tehet. Az elítélt ilyen jellegű panaszai az ügyészséghez is fordulhat, ám ebben az esetben a legáltalánosabb problémát az jelenti, hogy mivel ugyanahhoz a szervezethez tartozik, amely a fogvatartottal szemben a vádat képviselte, ezáltal jelentős szerepe volt abban, hogy az elítélt a bv. intézménybe kerüljön, a fogvatartottak bizalmatlanok velük szemben (Kádár, 2010). Jogorvoslat szempontjából nagy jelentősége lehet a jogi szakértelemmel rendelkező civil szervezeteknek (Magyar Helsinki Bizottság), amelyet nagyon jól szemléltet E. Zoltán esete. (Kádár, 2010)

Az E. Zoltán ügy

E. Zoltán 1962-ben született, és Szegeden élt. A többszörösen büntetett előéletű férfit 2003. május 13-án hajnalban egy fővárosi villa fegyveres kirablása közben tetten érték. E. Zoltán előbb megadást színlelt, majd a nála lévő hangtompítós pisztolyával hirtelen löni kezdett, egy rendőrt megölt, egy másikat pedig megsebesített. A tűzharcban E. Zoltán maga is gerincsérülést szenvedett, amelynek következtében deréktól lefelé mindkét lába megbénult. Bénulás következtében egészségkárosodása jelenleg is 100%-os, csak kerekesszékekben képes közlekedni. Inkontinencia is fellépett nála, pelenkát kell használnia (Strasbourg, 2010).

Büntetőügyében 2005. április 27-én született jogerős ítélet, a bíróság életfogytig tartó, letöltendő szabadságvesztésre ítélte E. Zoltánt. Ez azt jelenti, hogy az elítélt leghamarabb harminchárom év múlva szabadulhat. E. Zoltán a Szegedi Fegyház és Börtönben kezdte meg büntetését, ún. IV-es biztonsági fokozatú rabként, ami a legszigorúbb őrzési kategóriának tekinthető, kizárólag a legveszélyesebbnek tartott elítélteknél alkalmazzák (Legát, 2006).

Az elítéltet 2005. február 25. és 2006. december 15. között a Szegedi Fegyház és Börtönben tartották fogva, ahol kimondottan miatta végeztek átalakításokat (például rámpát építettek). Azonban, mivel a börtön szabályzat éppúgy vonatkozik rá is, mint az egészséges elítéltekre, E. Zoltán számos kötelezettségnek (beágyazás, takarítás, reggeli átvétele stb.) képtelen volt eleget tenni. (Legát, 2006) Bevetett ágyon ruhástól kellett aludnia, s kabátját kellett takarónak használnia annak érdekében, hogy elkerülje a meghatározott időre történő beágyazást előíró zárkarend megsértése miatti szankciót. Mivel a személyzettől nem kapott segítséget, csak akkor tudott mosakodni vagy szükségét elvégezni, hogyha szobatársai segítettek neki. Nem biztosították számára megfelelő fürdőszéket; fürdőszék helyett fából készült WC ülőkét kapott, ami – fürdésre alkalmatlan lévén – gyorsan elrothadt, és egy alka-

lommal össze is törött alatta. Mivel fogyatékosága és inkontinenciája miatt a többi elítélt zaklatta, nem vett részt a napi szabad levegőn tartózkodáson (Strasbourg, 2010).

E. Zoltán 2006-ban így nyilatkozott: „Álláspontom szerint a velem szembeni bánásmód megalázó, embertelen, diszkriminatív. Kiszolgáltatottnak érzem magam, pedig ellenőrzött körülmények között jogkövető vagyok. Kerülöm a konfliktusokat, de meggyőződésem, hogy ennél rosszabb már nem lehetne a helyzetem. Megkerestem a börtönpszichológust, sőt még a rabbit is. A rabbi úr együtérzéséről biztosított, mást nem tehet értem, a pszichológus annyit mondott, tűzzek ki magam elé rövid távú célokat, amiket el tudok érni, és azzal foglaljam le magam” (Legát, 2006).

E. Zoltán a fent leírtak miatt a Csongrád Megyei Főügyészséghez nyújtott be panaszt, de annak nem lett eredménye. A börtön egészségügyi szolgálata szerint a kérelmező, többek között, magas vérnyomásban, paraplégiában, neurogén hólyag betegségben és túlsúlyban szenvedett. Speciális büntetés-végrehajtási intézetbe történő átszállítására javaslat született, amelyet azonban a börtön vezetősége nem fogadott el (Strasbourg, 2010).

E. Zoltánt az úgynevezett IV-es, legveszélyesebb biztonsági csoportba sorolták, ami azért jelentett problémát, mert az ellene még folyamatban levő további büntetőeljárások miatt a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetbe kellett rendszeresen átszállítani. Az átszállítások alkalmával pedig a biztonsági besorolására való tekintettel, övbillenccsel megbilincseltek. Az utazások teljes időtartalma alatt a fejével volt kénytelen kitémasztani magát, mivel a lábai bénultak, a kezei pedig a derekához voltak bilincselve. Mivel ebben a testhelyzetben nem mindig tudta megakadályozni, hogy a fordulások alkalmával leessen a földre, előfordult, hogy az út hátralévő részében a szállító jármű padlóján hanykolódott. Mivel önállóan nem tudott beszállni és kiszállni a rabszállító járműbe, a szállítást végző felügyelők vagy rabtársai rángatták, vonszolták az

övbilincsenél fogva be, illetve ki az egyszemélyes fülkéből. Szállításai során többször előfordult, hogy orvosilag dokumentált sérüléseket szenvedett el (Kádár, 2010).

Egy 2009. június 23-án történt átszállítást követően E. Zoltán az állampolgári jogok országgyűlési biztosához fordult panaszával. Az esettel kapcsolatos AJB-6462/2010. számú jelentés alapján az elítéltet a Pest Megyei Bíróságra június 23-án reggel egy 38 fős szállítójárműben akarták szállítani, hogy a tárgyaláson megjelenhessen. A fogvatartott jelezte, hogy ez a szállítójármű nem biztonságos számára, mivel nincs felszerelve biztonsági övvel, de az illetékesek ezt figyelmen kívül hagyták.

E. Zoltán utolsó lehetőségként félmeztelenre vetkőzött (levette az ingét) és nem hajtotta a kerekesszéket. Saját elmondása alapján ezután bevonszolták a járműbe, és a sáros fémpadlón, félmeztelenül szállították. Állítása szerint kétszer leejtették, mert az esőtől vizes lett a felsőteste, majd a fémpadlóra fektették, de a kinyújtott lábai nem fértek be a fakkba, ezért az ajtót rányomták a lábaira, és így „magzatpózban” szállították a kijelölt helyre.

A fogvatartott panasza nyomán, az országos parancsnok utasítására az intézetparancsnok helyettese megvizsgálta az esetet. Jelentése szerint E. Zoltánt a szállítójármű egyszemélyes fakkjában ülő helyzetben helyezték el úgy, hogy „testtartása a szállítás közben stabil maradjon”, illetve a levett felsőruházatát is a testére tették. A fogvatartott állítását, miszerint félmeztelenül, „magzatpózban” szállították, – a beérkezett jelentések alapján – nem tartotta igazolhatónak. E. Zoltánnal szemben tanúsított passzív ellenállás miatt fegyelmi lapot állítottak ki. Első fokon június 26-án, másodfokon június 29-én háromhavi 50%-os kiétkezés-csökkentéssel sújtották.

A történetek után az elítélt panaszával eljutott a Magyar Helsinki Bizottsághoz, amely szervezet 2006 szeptemberében kérelmet nyújtott be az Em-

beri Jogok Európai Bíróságához E. Zoltán képviseletében. Vagy e történésnek hatására, vagy ezektől függetlenül E. Zoltánt 2006. december 15-én Szegedről áthelyezték Sopronkőhidára, ahol két, speciálisan a mozgáskorlátozott fogvatartottak számára kialakított zárka található. Megjegyzem, a két zárka ekkor már 10 hónapja üresen állt (Kádár, 2010).

2006. december 18-án E. Zoltánt igazságügyi orvosszakértő vizsgálta meg. Véleményében a szakértő kifejtette: „... [A felállás tekintetében] a fogvatartott részben vagy egészben túlozza fájdalmát... A fogvatartott 100%-os rokkant ..., ugyanakkor nem teljesen képtelen az önellátásra. Folyamatos evési ingere, valamint az az álláspontja, hogy fájdalom esetén sem szed fájdalomcsillapítót... komoly pszichés akadályát képezi fokozottabb mobilizálhatóságának. Ugyanakkor, ... önmaga a fájdalom sem bizonyítható kétséget kizárólag. Igazságügyi orvosszakértői szempontból megállapítható, hogy... a fogvatartott valamennyi olyan orvosi, ápolói, gondozói segítséget megkapott, amelyre szüksége volt.” (Strasbourg, 2010)

Ezen fejlemények ellenére Az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította, „hogy a Szegedi Fegyház és Börtönben történt fogvatartása alatt a kérelmezőt megalázó bánásmódnak vetették alá. Bár a Kormány dicséretre méltó erőfeszítéseket tett a kérelmező helyzetének javítására azzal, hogy 2006. december 15-én a kérelmezőt egy speciálisan kialakított intézménybe szállították át, ezen erőfeszítésekre túl későn került sor ahhoz, hogy enyhítsék az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének megsértését”, miszerint senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak, vagy büntetésnek alávetni. A Bíróság a kérelmezőnek 12.000 Euró összegű nem vagyoni kártérítést ítél meg (Strasbourg, 2010).

Legutóbb 2015-ben jelent meg egy újságcikk E. Zoltánról Fültisztító Pálcikát csomagol a milliomos rendőrgyilkos címmel a vs.hu internetes portálon. Egy fotót is közöltek róla és cellájáról (2.kép):

2. kép. Az elítélt munka közben. Forrás: VS.hu/ Kummer és Munkácsy, 2015.

A cikkben leírják, hogy E. Zoltán a fotón látható zárkában tölti mindennapjait. Fűltisztító pálcikák csomagolása a munkája, nem jár ki a sétaudvarra, mert nem szereti, ha más fogvatartottak bizalmaskodnak vele (Kummer és Munkácsy, 2015).

Lehetőségek a Büntetés-végrehajtási Intézetekben a diszkrimináció visszaszorítására

Az esetleírásból tükröződik, hogy az egyenlő bánásmód nem csak kötelező, de hasznos is. A nemzetközi jog és a magyar jogszabályok alapján a közfeladatot – így például a szabadságvesztés és elzárás végrehajtását – ellátó szervezetek valamennyi tevékenységük során kötelesek megtartani az egyenlő bánásmód követelményét. Ezt a kötelezettséget a büntetés-végrehajtási szervezet etikai kódexe is tartalmazza, miszerint a személyi állomány tagjainak tartózkodniuk kell mindennemű megkülönböztetéstől a munkájuk végrehajtása során, és minden rendelkezésre álló eszközzel meg kell akadályozniuk, hogy más személyek a diszkrimináció eszközével élhessenek (Magyar Helsinki Bizottság, 2004). Ennek ellenére a hátrányos megkülönböztetés mégis általános jelenség a büntetés-végrehajtási intézményekben.

A Magyar Helsinki Bizottság (2004) útmutatójában az alábbi, ENSZ ajánlásokat teszi a

hátrányos megkülönböztetés visszaszorítása érdekében:

- A vezetés elköteleződése az egyenlő bánásmód mellett,
- specializált eljárásrendek, útmutatók és irányelvek kidolgozása és alkalmazása,
- az etikai kódex mellett egyes szám első személyben íródott magartartási kódex bevezetése a személyi állomány tagjai számára,
- a kisebbségi és sérülékeny (etnikai csoportok, nők, fogyatékosokkal élők) csoportok tagjainak megjelenése a személyi állomány összetételében,
- képzések, érzékenyítő programok a fogvatartottak számára is,
- a diszkriminációs esetek eredményes feltárása és visszaszorítása érdekében független, hatékony, korrekt, egyszerűen igénybe vehető panaszmechanizmus működtetése,
- jogsértés esetén alapos kivizsgálás pontos dokumentációval és felelősségre vonással.
- Folyamatos monitoring, adatgyűjtés, kutatás az aktuális bv. intézetbeli helyzet felmérésére és/vagy az antidiszkriminációs lépések és eredmények értékelésére.

Záró gondolatok

Jelen tanulmány egy jelentősetikai problémát, a büntetés-végrehajtási intézményben élő mozgáskorlátozott elítélteket megillető jogok érvényesülését feszegeti. A hatályos jogszabályok és a feltárt eset kapcsán kijelenthető, hogy az elkövetett bűncselekménytől függetlenül a fogyatékos személy számára mozgáskorlátozottsága nem jelenthet többletbüntetést a végrehajtás során. Az egyenlő bánásmód elvét követve a büntetés számára is kizárólag a szabadság elvonását kellene, hogy jelentse, és mozgáskorlátozottsága miatt nem részesülhetne méltánytalan és megalázó bánásmódban.

Irodalom

- Kádár A. K. (2010). A civil szervezetek szerepe a fogvatartási panaszjog érvényesítésében. In: Vig D. (szerk.). *A globalizáció kibívásai - Kriminálpolitikai válaszok*. Kriminológiai Közlemények 68. 59-65.
- Kummer J. & Munkácsy M. (2015). *Fültisztító pálcikát csomagol a milliomos rendőrgyilkos*. Web: <https://vs.hu/kozelet/osszes/fultisztito-palcikat-csomagol-a-milliomos-rendorgyilkos1-1018> Letöltés: 2020.12.10.
- Legát T. (2006). *Egy különösen veszélyes elítelt: Nem történt szabálytalanság*. Budapest, Hungary: Magyar Narancs 2006/47. Web: <http://m.magyar-narancs.hu/belpol/egy-kulonosen-veszelyes-elitelt-nem-tortent-szabalytalansag-66305>. Letöltés: 2020.12.10.
- Magyar Helsinki Bizottság (2004). *Egyenlő esélyek. Útmutató a diszkriminációmentes bánásmód elősegítéséhez a büntetés-végrehajtásban*. Budapest, Hungary: Magyar Helsinki Bizottság. Web: <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB-egyenlo-esely-antidiszkr-utmutato-bv-2014.pdf>. Letöltés: 2020.12.10.
- Pajcsicsné Csóré E. (szerk.). (2013). *AJB Projektfüzetek: „Emberi jogok kint és bent – ombudsmani szemmel” A büntetés-végrehajtás fogvatartottjainak, a külföldiek idegenrendészeti és menedékjogi fogva tartásának alapjogi összefüggéseit, valamint az ügyvédek és a hozzájuk fordulókat vizsgáló projekt 2013/2*. Budapest, Hungary: Alapvető Jogok Biztosának Hivatala. Web: <http://www.ajbh.hu/documents/10180/124834/buntetes-vegrehajtás-2013.pdf/216e4991-f6d5-44ce-906c-db8f1d252e74>. Letöltés: 2020.12.10.
- Strasbourg (2010). *Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció: Engel kontra Magyarország Ügy (46857/06. sz. kérelem) ÍTÉLET Strasbourg 2010. május 20.* Strasbourg, France: Emberi Jogok Európai Bírósága Második szekció. Web: <https://helsinki.hu/wp->

content/uploads/Engel_v_Hungary_HUN.pdf.

Letöltés: 2020.12.10.

- Tóth I. (2012). A fogyatékkal élő fogvatartottak fogdai befogadásának jogi aggályai. *Börtönügyi Szemle*, 31 (2). 53-62.
- Veszeli D. (2012). A mozgáskorlátozott és fogyatékos fogvatartottak bv. intézeti elhelyezése. *Börtönügyi szemle – 31 (2)*. 63-70.
- Zászkaliczky P. (2003). Gyógypedagógiai alapmodullek. A fogyatékoság értelmezési lehetőségei. *Embertárs* 2003/3, 40-52.

Hivatkozott jogszabályok

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
2007. évi XCII. törvény a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről
1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

Hivatkozott jelentések

- Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Jelentése az AJB-1161/2009. számú ügyben Web: <https://www.ajbh.hu/documents/10180/104939/200901161.rtf/67227029-05bc-42b7-b6f1-37f55b4063ce?version=1.0>. Letöltés: 2020.12.10.
- Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Jelentése az AJB-6462/2010. számú ügyben (Előzményi ügy: AJB-5337/2009). Web: <https://www.ajbh.hu/documents/10180/105926/201006462.rtf/a67dcbdc-a0d1-496c-bbdc-40bd152617fd;jsessionid=8B0C5CCF65E87AB33F59CCC95D2300B9?version=1.0>. Letöltés: 2020.12.10.

**NŐ ÉS FÉRFI
SZEXUALITÁS ÉS JELLEM ARTHUR SCHOPENHAUER ÉS OTTO WEININGER
MŰVEIBEN**

Szerző:

Varga Gyula (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Első szerző e-mail címe:
vargagy@ped.unideb.hu

Lektorok:

Molnár Balázs (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Tóth Norbert
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Varga Gyula (2020): Nő és férfi. Szexualitás és jellem Arthur Schopenhauer és Otto Weininger műveiben. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 73–82. DOI [10.18458/KB.2020.4.73](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.73)

Absztrakt

A tanulmány a XIX. századi filozófus, Arthur Schopenhauer és XIX-XX. század fordulóján élt Otto Weininger filozófus-pszichológus karakterológiáját és nő-képét írja le és hasonlítja össze. A schopenhaueri és a weiningeri filozófia ugyanis meglepő egyezéseket mutat a nő szerepéről az életben, a két nem közötti különbségekről, és a nők alsóbb rendűségéről. Kisebb kitérőkkel –mint például a pszichológia feladata, karakter és nem, a nemi szerepek kettőssége, a nő, mint diametriális lény– képet kapunk a két gondolkodó elméletéről. A tanulmány olyan pszichológiát mutat be, amely a mai pszichológia előtti lélektani próbálkozás volt, és egészen más szemszögből vizsgálta az individuum és a nemek viszonyrendszerét.

Kulcsszavak: nem, jellem, szexualitás, emancipáció, homoszexualitás

Diszciplína: filozófia

Abstract

WOMAN AND MAN. SEXUALITY AND CHARACTER

IN THE WORKS OF ARTHUR SCHOPENHAUER AND OTTO WEININGER

The study intends to describe and compare the characterology and image of woman of the 19th century philosopher, Arthur Schopenhauer and Otto Weininger, a philosopher-psychologist living at the turn of 19-20th century. The philosophy of Schopenhauer and Weininger represents surprising coincidence concerning the role of woman in life, the differences between the two genders and the inferiority of women. With some smaller digressions – such as the function of psychology, character and gender, the duality of gender roles, and the woman as a diametrical human being - we get hold of a picture of the two philosophers' theory. The current study tends to introduce a kind of psychology which can be regarded as a psy-

chological attempt preceding today's psychology; furthermore, it examined the relationship system of individual and genders from an absolutely different perspective.

Keywords: gender, character, sexuality, emancipation, homosexuality

Discipline: philosophy

NŐ ÉS FÉRFI

I.

Mielőtt a tanulmány taglalásába belekezdenék, néhány előzetes észrevételt szeretnék tenni. A két szerzőnek a nőekkel kapcsolatos frazeológiája korántsem a mai nyelvhasználatot tükrözik, hiszen a XIX. században éltek, amikor a nőekkel kapcsolatos felfogás egészen más volt. Az emancipáció még egyáltalán nem érezte (jogilag és politikailag) a hatását, a nők alávett szerepe egyfelől általános közvélemény formájában jelent meg, másfelől tudományos tényként kezelték. Ennek egyáltalán nem mond ellent az, hogy az 1800-as években is (vagy a korábbi századokban) voltak olyan nők, akik nagy hatást gyakoroltak környezetükre és – elsősorban a művészetek terén – sikeresek lehettek. Ezek a nők azonban mindannyian kivételes környezetben éltek és alkottak, korántsem tükrözve a nők valóságos szerepét az újkori társadalmakban. Másfelől a XIX. század végén felbukkanó szüfrazsett mozgalmak, mondhatni, sokkot okoztak a nyugati társadalomban, így a tudományok területén is, szinte mindenki szükségét érezte annak, hogy hozzászóljon a nő-kérdéshez (Möbius például bizonyítani igyekezett, hogy a nők butábbak a férfiaknál, Lombroso pedig azt állította, hogy a nőknek gyengébbek a perceptuális képességeik, mint a férfiaké, természetükből fakadóan hajlamosak a hazudozásra, a prostituáltaknak pedig nincsenek anyai érzéseik (Chandak Sengoopta, 1996, 463.). Emiatt fordulhat elő az is, hogy a szerzők szó-használata a nőekkel kapcsolatban a modern

kor emberének, aki már egy emancipált társadalomban nőtt fel, sértőnek, olykor durvának és hímsovinisztának tűnhetnek. Az is ezzel magyarázható, hogy a nőekkel kapcsolatos általános sztereotípiák is nagy számmal vannak jelen szövegeikben, teljesen megalapozatlanul és abszolút nem tudományos megközelítésben. Mindemellett a szerzők saját, a nőekkel kapcsolatos tapasztalataikat is beleszővik a műveikbe, ami így az általános megítélésen túl egy erősen szubjektív megközelítésre adhat okot.

II.

Ami a nőekkel kapcsolatos tapasztalatokat illeti, úgy gondolom, elmondható, hogy mind a kettőjüknek a kapcsolatok árnyékos oldal jutott.

Arthur Schopenhauer gazdag családba született 1788-ban, Danzig városában. Apja igen jómódú kereskedőnek számított, egyike volt az egykori Hanza-városok leggazdagabb és legnagyobb kapcsolatokkal rendelkező üzletembereinek. Későn szánta el magát a nősülésre, de vagyona és befolyása igen kívánatos férjjelöltnek tette alkalmassá. Így esett a választása az egyik környékbeli földbirtokos lányára, aki jóval fiatalabb volt nála és „természetesen” elsősorban a vagyona miatt ment hozzá, illetve a szülők akaratának engedelmeskedve lett belőle ifjú ara. A férj rajongott a feleségéért, aki nemcsak szép volt, hanem művelt és okos nő is.

Hogy a kedvében járjon házukat, amely egy város melletti kastély volt, valóságos tündérkertté változtatta. Minden szépség, amit csak a kései rokokó és a korai romantika meg tudott alkotni, jelen volt a birtokon. A kertben lévő tavacsán hattyúk úszkáltak, a pázsiton báránycsordák húztak kocsikat és a kertész gondos munkájának köszönhetően rengeteg virág nyílt tavasztól őszig. Ebbe a környezetbe érkezett meg Arthur Schopenhauer. Édesapja mindenáron kereskedőt akart belőle nevelni, hogy átvehesse a család vagyont, ő azonban anyjától „örökölt hajlamai” miatt inkább a tudomány és a művészetek felé húzott. Neveltetése és oktatása mintászerű volt, 12 éves korában egy évet töltött apja kereskedelmi partnerének családjánál Franciaországban, később pedig megtanult angolul, olaszul, spanyolul valamint a klasszikus nyelveket is ismerte. 17 éves korában apja válaszára elállította: vagy átveszi a céget, vagy egyetemre megy tanulni. A kereskedelmi pálya mellett azonban egy kecsgető jutalom is megígértetett, tudniillik ez esetben egy évig utazgathatott kedvére egész Európában. A művészetekért rajongó fiatalember természetesen ezt választotta, azonban mégsem lett kereskedő belőle. Visszaérkezése után nem sokkal ugyanis apja tisztázatlan körülmények között elhunyt (pontosabban a csatornából halászták ki), nagy valószínűséggel öngyilkos lett, amit az is megerősít, hogy Schopenhauer nagyanyja is megőrült idős korában „melankóliából” – ami a kor nyelvén a súlyos depressziót jelentette – kifolyólag.

Egyébiránt idősebb korában a filozófus is paranoiás tüneteket mutatott (például állandóan töltött pisztolyt tartott a fiókájában, a nyakára sohasem tehetett a borbély a borotvát stb.). Az örökség kézhezvétele után Schopenhauer egyetemre ment tanulni, míg anyja Johanna lányával együtt Weimarba költözött és regényeket kezdett írni. Irodalmi szalont vitt, amelyben a kis köztársaság több jelentős alakja is megfordult (köztük Goethe is). A szalonban azonban igen szabados élet folyt, ami a verbális megnyilvánulások mellett a kor erkölcséhez

mérten túlságosan szabadelvű életvitelt is jelentett. Schopenhauer és anyja között egyre feszültebbé vált a viszony emiatt, amely akkor szakadt meg véglegesen, amikor anyja egyszerűen lehajította őt a lépcsőn. Innentől kezdve minden kapcsolatot megszakított anyjával és nővérével életük végéig. Komolyabb női kapcsolata gyakorlatilag nem is volt, kivéve egy berlini színésznővel folytatott viszonyt, amely azonban nem annyira a lelki kapcsolatot jelentette, sokkal inkább az alkalmi szexualitást. Nem csoda hát, hogy Schopenhauer véleménye a nőkről elsősorban a családja és rövidebb kapcsolatai folytán alapozódott meg (Durant, 1943).

Otto Weininger 1880-ban született Bécsben egy bécsi aranyműves második gyermekeként. Gimnáziumba járt, saját kortársainál tanulmányi eredményein kívül kitűnt olvasottságával, elsősorban történelmi, irodalmi és filozófiai műveket sajátított el tizenévesen. Először filológus szeretett volna lenni, azonban a klasszikus nyelvek mellett tökéletesen tudott franciául, angolul és olaszul, olvasott spanyolul és norvégül is (v.ö. Gábor Andor fordítói előszava Otto Weininger 1912-ben írt *Nem és jellem* művéhez)

A nőekkel kapcsolatos magatartását erősen meghatározta neméppen előnyös külseje. A saját magáról kialakított véleménye szerint még a férfiak között is kifejezetten csúnyának számított, éppen ezért elgondolása szerint esélye sem lehetett arra, hogy egy szép és lelkiekben gazdag nővel kapcsolja össze életét. Ugyanakkor Weininger erős szexualitással rendelkezett, amit elsősorban prostituáltakkal bonyolított le. A későbbiekben felvázolandó nemi jelleggel kapcsolatos írásának elemzéséhez kiegészítésül hozzá kell tennünk, hogy Weininger nem volt homoszexuális, nemi életét kizárólag nőkkel bonyolította le, még ha nem is sokat adott ezen a téren a minőségre. Mindebből leszűrhető, hogy Weininger nőkről alkotott képe korántsem volt idealizált, szövegeiben a saját tapasztalataira építve nyilatkozott meg.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy mindkettőjüknek boldog gyermekkor adatott meg, életük kezdeti szakaszában nem tudunk traumákról és a későbbiekben kialakult kép valamilyen előre nem jelezett feltűnéséről. Kettőjük közül talán a schopenhaueri nő kép árnyaltabb, hiszen valószínűleg már gyermekkorában észrevehette a szülei házasságának problematikus voltát, míg Weiningernél ilyenről nem tudunk.

III.

Az előbb leírtak alapján talán azt is gondolhatnánk, hogy a két szerző, akiről írunk, egyszerűen nőgyűlölő volt, akik a férfi felsőbbrendűségét hirdették, minden gondolati beágyazottság nélkül, egyszerűen tapasztalataik alapján. Ez azonban koránt sincs így. Schopenhauer és Weininger is egy olyan, jól végig gondolt filozófiát alkotott, amelynek részei összefüggenek egymással, mindketten egy gondolatmenet folytán jutottak el következtetéseihez, egy olyan rendszert alkotva, amelyben az alfa és az omega egyenes következményei egymásnak.

Arthur Schopenhauer főműve *A világ mint akarat és képzet* 1819-ben jelent meg először. A könyv nem aratott túlságosan nagy sikert (sőt, semmilyen sem, leginkább a berlini halaskofák örültek neki, mert kiváló csomagolóanyagának bizonyult). A felvilágosodás és a racionalizmus korában nem is arathatott: Schopenhauer ugyanis a világ lényegét a Kant által megalkotott Ding an Sich-et, a „magánvaló dolgot” ugyanis az akaratban vélte felfedezni. Az „akarat” azonban nála nem az egyéni akaratot jelenti, hanem az „intelligibilis akaratot”, azaz egy örök létezni vágyást, egyfajta mindent elárasztó, önmagát állandóan megújító energiát, amely a létezés szintjein mindig más és más alakot ölt magára: a szervetlen világban az erőt, a növények szintjén az ingert (Reize), az állatvilágban az ösztönt és az embernél az akaratot. Az emberi akarat azonban nem szabad:

mögötte az intelligibilis akarat rejtőzik, amely az egyéni akarat álarcában működik, noha az egyén azt gondolja, hogy az akarata szabad, valahogy úgy, mint Spinozánál az elhajított kő, amely szabadnak hiszi magát. Az akarat azonban az ember esetében párosul az értelemmel, ezért képes az ember legyőzni az egész természetet, ám kétélű fegyver. A létezők közül ugyanis egyedül az ember képes megszüntetni az akaratot, egyedül az ember képes pusztán belátás folytán legyűzni magában az örökkévaló erőt. Az akaratot azért kell megszüntetni, mert egy örök hiányt és szenvedést okoz, csupa negatívumban jelenik meg. A fájdalmat érezzük és nem a fájdalom nélküliséget, a betegséget, és nem az egészséget, a kielégületlenséget és nem a kielégültséget. S ha pillanatnyilag teljesen rendben vagyunk, jön a sokkal rosszabb dolog: az unalom.

Schopenhauer akaratfilozófiája egyébiránt azon alapul, hogy a világ lényegét nem a külső megismerés által ismerhetjük meg, hanem a belső tapasztalat által: a közvetlen felismerése az akaratnak a bensőmben történő megértéséhez vezet a létezés alapvető lényegének feltáráshoz. Ezért nevezi Rüdiger Safranski ezt a mozzanatot létezéshermeneutikának, vagyis a létezés lényegét megtapasztaló, megragadó és megértő mechanizmusnak (Safranski, 1996, 357.).

Schopenhauer filozófiájának alapja tehát az akarat. Az akarat köré épül minden gondolata, ez biztosítja műveinek immanenciáját. Ezzel tulajdonképpen elkészült a gyöngysor lánc, amire aztán szépen sorban fel lehet fűzni a gyöngyöket. A későbbiekben minden jelenséget az akaratra vezet vissza, illetve abból vezet le, így nyilván a férfi és nő kapcsolatát is, a szexualitást és a párválasztást, a nő és a férfi jellegét, a szerelmet és a faj fogalmát. Ezeket a gondolatokat azonban már nem a főművében találhatjuk, hanem a kisebb filozófiai írásai-ban, amelyek részben 1848 előtt, részben utána jelentek meg. Számára a hírnév akkor érkezett el, amikor 1851-ben megjelent a *Parerga und Paralipomena*.

na című műve (Adalékok és kiegészítések). Nem véletlen az időpont: Európában véget ért a forradalmi hullám, a nagy történelmi világeszmék, így a világszabadság gondolata is bukásra ítéltetett, s az európai szellemi éltet átfordította abba a dekadenciába, amelyben az életfilozófiák fejezhették ki legjobban a kor hangulatát. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy a Parerga nagy sikert aratott már megjelenés évében, s hogy ugyanilyen sikeres lett *A világ mint akarat és képzet* harmadik kiadása is. Megjelennek ezek után kisebb művei is, köztük a témánkhoz kapcsolódó *A nemi szerelem metafizikája*, vagy *A nőkről*.

Ami a jellemet illeti, arról Schopenhauer már a főművében is írt, hiszen valamiképpen meg kellett magyaráznia az akarat és értelem viszonyát az emberi jelenség esetében. Kezdjük tehát ezzel a gondolatsorral.

Schopenhauer szerint az emberi személyiség (noha a személyiség szót nem használja) jellemből (Charakter) és értelemből (Intelligenz) épül fel. Az ember a jellemét az apjától, az intelligenciáját az anyjától öröklí. (Némileg, persze kilóg a lóláb ebben az okfejtésben, hiszen Schopenhauer apja köztisztviselőnek örvendő, becsületes férfi volt, míg anyja, a saját korában híres és sikeres író, férje halála után a szabad szerelmet hirdette.) Ezt Schopenhauer több példával is igyekezett alátámasztani, például a római Iulius-Claudius dinasztia züllöttségével, vagy éppen kedvenc zeneszerzőjével, Mozarttal, akinek az apja egy középszerű zenész volt, tehát minden kétséget kizáróan az anyjától örökölhette a zenei talentumot. Elhiszem, megmosolyogtató, de még annál inkább az, ha hozzá tesszük azt az érvelést, amit az előzőekhez fűz: „...ha pedig mégsem úgy látszana, ahogy leírtam, vegyük figyelembe, hogy mindig is voltak házasságtörő asszonyok.” Schopenhauernél nem ritkák az ilyen bornírtságok, a jellem öröklődését például egy magyar nemesi család történetével is igyekezett bizonyítani, amelyet (valószínűsíthetően)

valamelyik korabeli újságból a bulvárhírek között ismerhetett meg. (Kicsit hasonlóan Herbert Spencerhez, akinek egész csapatnyi újságíró szállította az elméletéhez passzoló adatokat).

A személyiségben a jellem és az intelligencia arányát is meghatározza: a személyiség kétharmadát teszi ki a jellem, egyharmad részét pedig az intelligencia (valószínűleg csupán a szemléletesség kedvéért határozta meg ezeket az arányokat). Ha azonban a „természet furcsa játéka okán”, ahogyan Kant fogalmaz, megfordul ez az arány és az intelligencia kerül túlsúlyba a személyiségben, akkor megjelenik a zseni, akiben az akarat tényező, a jellem háttérbe szorul és így szabad teret kap a tiszta, érdek nélküli szemlélete a világnak (megint egy kanti áthallás). A zseni képes kiszabadulni az akarat mókuskerekéből, s a világ, amely az akarat világában élők számára oly racionális és teleologikus, hirtelen értelmét veszti a szemlélő számára. Itt használja Schopenhauer a híres tőzsde-hasonlatát: akik benn vannak a tőzsde épületében, azok számára minden érthető és világos, akik viszont kívül hallgatják az alkuszokat, azok csak egy értelmetlen morajt fognak hallani. S bár van kapcsolat Schopenhauer zseni-fogalma és Weininger zseni-értelmezése közt is, maradjunk az eredeti témánknál.

Aki meg akarja érteni a schopenhaueri elméletet a nő és a férfi kapcsolatáról, annak először is a schopenhaueri faj fogalmával kell szembesülnie. Schopenhauer ugyanis elutasította az evolúció fogalmát, vagy legalábbis azokat az elméleteket, amelyek megelőzték és megelőlegezték az evolúciót és a fajok állandó átalakulását a természetes kiválasztódás, a „struggle for life” elméletét (lásd Aldana-Abramson-Baptista: Arthur Schopenhauer and the Current Conception of the Origin of Species, 2019). Schopenhauer elvetette Jean-Baptiste Lamarck elméletét a fajok kialakulásáról, ugyanis makacsul ragaszkodott ahhoz az elmélethez, hogy a természetben a fajok csupán az akarat ideái, amelyek vál-

tozatlannak és állandóak, annak ellenére, hogy a saját gondolatmenetébe sokkal jobban illett volna az evolúciós elmélet, az ideákon keresztül ugyanis igen nehéz megmagyarázni a fejlettségi szinteket. Mentségére legyen mondva, a paleontológia az ő korában még eléggé gyermekcipőben járt, és igen nehezen szakadt el az ortodox kreacionizmustól.

Schopenhauer szerint a szexualitás a faj fenntartásának az eszköze. Az elsődleges cél a faj fennmaradása, az összes többi mindössze segédeszköz, bűvészkedés és előjáték. Ebben a társasjátékban vesz részt a nő és a férfi. A szerelmespárok szeretkezésüket azért végzik titokban, mert tudják, hogy bűnt követnek el: egy utódot nemzenek, aki ugyanúgy szenvedni fog az akarattól, mint ők. Ebben a kapcsolatban a nő a rafináltabb: célja, hogy a férfi gondoskodjon róla és születendő utódaikról, ezért mindent elkövet, hogy magához láncolja a férfit, ezért vet be mindent a férfi megtartása érdekében: szépséget, szexuális vonzerőt, csábítást. A férfi fennköltebb, jóval tágabb látókörű, érti és gyakorolja a művészeteket és a filozófiát, míg a nőket - alapvetően materiális lényként - csupán a környezetük és saját testük, kinézetük érdekli. A nők a legfennköltebb tragédia előadása közben is képesek sugdolózni valamilyen pletykáról, csacsckaságról. A nőt a férfiban is az érdekli leginkább, hogy mennyire képes a férfi anyagi biztonságot nyújtani számára. Ezért nem lehet a nő művész: nem ért a festészethez, s kiváltképp gyenge a zenealkotásban. Sőt, odáig megy a filozófus, hogy kijelenti: ha elfogulatlanul tekintünk a férfi és a női testre, megállapíthatjuk, hogy a férfiak a szebbek, a női szépség alapja csupán egy-két jó helyen lévő zsír-párnában mutatkozik meg. Ezért csúnyábbak a nők idős korukban: amíg ugyanis a férfiakban élő szellemiség az idős korban is megmutatkozik rajtuk, addig a nőkben a szellemiek hiánya csak még jobban kidomborítja vénységüket.

Mindezeket alapszik a két nem együttélése, ami okvetlenül szembenálláshoz fog vezetni, s még

inkább szexualitásuk különbözősége: amíg egy férfi egy év alatt számtalan utódot képes nemzeni, addig a nő csak egyet, ezért akarja a férfit megtartani. A férfi számára a kielégülés után csökken az érdeklődés szerelme tárgya iránt, majd lassan minden más nő jobban érdekli, mint az, amelyiket már birtokolt. Ebben rejlik a férfiak állhatatlansága és csapodár természete. A nő esetében éppen fordított a helyzet: a kielégülés csak fokozza a szerelmét a párja iránt. Hogy ez a helyzet ne torkolljon egy házasságban mégis tragédiába, Schopenhauer egy gyakorlatias megoldást javasol: a legjobb az lenne, ha egy nőnek egyszerre lenne több férje, hiszen így nagyobb biztonságban érezné magát, míg egy férfinak egymás után több felesége, hogy kalandozó természete kielégülést nyerjen.

A női nem mindig egyöntetűen áll szemben a férfinnel, ezért van az is, ha valamelyikük vét az íratlan, de jól körülírható szabályok ellen azt a nőt maguk a nők fogják kiközösíteni a nemi becsület nevében. A nő tehát Schopenhauer szemében maga az akarat megtestesülése vak, buzgó létezni vágyásával, szemben a racionális férfinnel. (Megjegyzem e sorok írója egy korábbi művében éppen ezen a ponton kötötte össze a schopenhaueri filozófiát *Az ember tragédiájával*, ahol Ádám és Éva alakja pontosan ugyanezt a kettősséget demonstrálja: Éva maga az akarat, a létezés tovább vivője, Ádám pedig az örök eszméket kutató racionális férfi, aki elbukik- természetszerűleg).

IV.

Weininger *Nem és jellem* című műve tulajdonképpen két, egymástól jól elkülöníthető részből áll. Az első részben az ember szexuális bimorfizmusát igyekszik megmagyarázni, a másodikban pedig az ebből fakadó viselkedésbeni és jellemi különbségeket írja le. Hozzá kell tennünk, hogy Weininger a saját korának tudományos szintjén állt, azt jól ismerte is, és az ebből fakadó tévedéseit ezen a szemüvegen át kell néznünk. Nagy hatást gyakorolt rá

J.J. Smith Steenstrup dán biológus, aki azt tanította, hogy a nem a testben mindenütt jelen van (Weininger, 1912). Úgy gondolta, hogy létezik egy Arrhenoplazma (hímsejtanyag) és egy Thélyplazma (nősejtanyag), amelyek azonban sohasem tiszta valójukban jelennek meg az egyedekben, hanem egy folyamatosan változó jelleggel közelíti meg a férfi és női protoplazmát, amelyek együtt alkotják az egyénre jellemző idioplazmát.

Egyszóval a sejteink protoplazmája a férfi és női plazma keverékéből állnak. Az, hogy valaki mennyire nőies vagy férfias, az ivarmirigyei működésétől függ. Ahogyan Schopenhauer-nél az akarat, úgy Weininger-nél a női és férfi plazma adja a két nem eltérő különbségeit. Weininger a XIX. századi természettudományra, így Henry Havelock Ellis (1859-1939, angol orvos, a szexuálpszichológia fiziológiájának kutatója) eredményeire alapozott, aki a két nem szöveteit és sejteit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy teljességgel különböznek egymástól felépítésükben. Weininger erre alapozza a karakterológiáját, mely szerint megállapítja az abszolút férfi és az abszolút női karaktert, amely az egyénben aztán mindig keverten jelenik meg. Jin-yang - a férfi és női szubsztancia a kínai filozófiából felbukkan a modern bécsi dekadens fin de siècle világában, annak érdekes szellemi sokszínűségével és feszítő problémáival ütköztetve egyfajta dekadens könnyedséggel.

A karakterológia weiningeri fogalma abból indul ki, hogy a karakter (versus jellem), meghatározza az egyén minden megnyilvánulását minden pillanatban. „A jellem eszerint nem olyasmi, amely az egyén gondolkodása és érzése mögött trónol, hanem valami, *ami az egyén minden gondolatában és minden érzésében megnyilatkozik...* Ahogy minden sejt az egész egyén tulajdonságait magában rejt, úgy az ember minden leki megmozdulása, nem csak néhány, kevés jellemvonást tartalmaz, hanem az ember egész lényét, amelyből egyik pillanatban az egyik, a másokban a másik sajátosság lép jobban előtérbe” (Weininger, 1912, 97.). Ez okozza azt,

hogy az emberek, ha ugyan arról beszélnek is, mindig eltérnek egymástól, mert véleményüket mindig a jellem határozza meg. Weininger ezért áll szemben kora pszichológusaival: számára a pszichológia nem az érzések világát jelenti, hanem a jellem megnyilvánulásait, amelyek számára az érzések válnak értelmetlenné. A modern pszichológia „ellaposodásának oka” a filozófia alól való emancipációja és az, hogy pusztán az érzékekkel és érzésekkel foglalkozik, semmibe véve ezáltal a jellemet.

V.

A nő és a férfi szexualitásában mutatkozik meg először a hasonlóság a jellemen kívül a schopenhaueri és a weiningeri gondolatban. Weininger szerint ugyanis a férfi szexuális lény is, a nő csak szexuális. Mindezt bizonyítja szerinte az is, hogy a férfi testének szexuálisan izgatható pontjai jóval kisebb helyen lokalizálódnak, mint a nőké, akiknek nemi érzékenysége úgymond az egész testre kiterjednek. (Weininger i.m. 107.). A férfi ezért tudja magát függetleníteni a szexualitásról, míg a nő maga a szexualitás. Ez az alapja a nő és a férfi gondolkodásbeli különbségeinek. Habár mindkettőnek ugyanazon lelki tartalmai vannak, a férfi képes mindebből következően nincs etikai „világos, határozott képzetekben gondolkodni” addig a nő csupán „henidekben „gondolkodik (a henid Weininger által használt szó, amely a gondolat és az érzés közt helyezkedik el, egyfajta sejtés). „A nőnél gondolkodni és érezni egyet jelent, el nem választható, a férfinál a kettő elválasztandó, a nőnek sok élménye van még henid alakban, amikor a férfinál a világosodás már régen megtörtént.” (Weininger i.m. 118.)

A nőnek, fejtegeti tovább Weininger, hiányzik az etikai és logikai képessége is, vagyis hiányzik az érzékek fölötti személyisége, tehát az abszolút nőnek nincs Énje (Weininger i.m. 211.). Szinte szadisztikus örömmel hoz példákat a gondolkodás történetéből, akik egy véleményen voltak vele (Mo-

hamed, Tertullianus, Euripidész – ami nyilvánvaló félreértése az euripidészi tragédiáknak –, vagy éppen Strindberg. Ebből kifolyólag – Schopenhauerrel egyetértve – jelenti ki, hogy a nő sohasem lehet zseni. Még a kanti transzcendentálfilozófiát is segítségül hívja, csak azért, hogy bizonyítsa, hogy a nőkből hiányzik a fogalmi gondolkodás, ergo képtelen az ítéletre is. Azokra a nőkről kapcsolatos sztereotípiákra, amelyeket Weininger még felsorol a nőkkel kapcsolatban, most nem reagálok, részint mert nem találok ezeket igaznak, részint pedig eléggé méltatlanok és színvonalatlanok, szinte nevetségesek.

A nőnek tehát nincs lelke, szelleme, jelleme, akarata, ebben saját bevallása szerint is Schopenhauert követi Weininger. Ilyenformán „az eredmény minden lélektan számára felbecsülhetetlenül fontos. Azt mondja, hogy a férfi lélektanát a nő lélektanától elkülönítve kell tárgyalni. A nővel kapcsolatban lehetséges a lelki élet tisztán tapasztalati ábrázolása, míg a férfi esetében minden lélektanuk úgy kell az Énre irányulnia, mint az épület legfelső csúcsára.” (Weininger i.m.236.o.)

Weininger tehát minden esetben az egészet akarja megérteni, mert csak a női és férfi szubsztancia egysége által ismerhető meg egy adott individuum. Az egyszeri cselekvések mindig egy egésznek a különböző megnyilvánulásai, ezért kárhoztatja saját korának pszichológiáját is: „a filozófiátlan lélektan teljesen alkalmatlannak mutatkozott arra, hogy az ember valóságos megértését elősegítse és a jövőre való semmilyen vigasz sem kezeskedhet arról, hogy ez valaha is sikerülni fog neki. Azt az egységet, amely végül az igazi végtelenség, a meghatározó darabkák kisebb vagy nagyobb számából akarták felépíteni. ... Minden pszichológia az egészet a részekből akarja levezetni és feltételezettnek beállítani. Minden mélyebb gondolkodás belátja, hogy a részjelenségek itt az egészből, mint ősforrásból folynak. *Ekként a pszichológia tagadja a pszichét és a psziché, fogalma szerint tagad minden elméletet, amely róla*

szól. A psziché tagadja a pszichológiát.” (Weininger, 1912)

Weininger külön fejezetben szól a női nem két alaptípusáról, az anyáról és a ringyóról (Dirne). Az anya és a ringyó a női nemben olyan módon létezik, mint a férfi és nő különbsége: ahogyan a férfi sem csak férfi, hanem mindig van benne nőiesség is, és a nő sem csak nő, úgy a nők mindig két típust hordoznak magukban, „egyszer az egyikből többet, másszor a másikból. Ezek a típusok: anya és ringyó. (Weininger i.m.248.o) Mielőtt félreértenénk: Weininger a ringyó szó alatt nem csak az utcai örömlányt érti, hanem tisztességes lányokat, férjes asszonyokat, közéjük értve olyanokat is, akik soha nem csalták meg a férjüket; a ringyó fogalma kb. azt jelenti, hogy utódnemzési szándék nélkül él, ha csak fantáziájában is egy nő nemi életet egy férfival. Ezzel szemben az anya számára a legfontosabb a gyermek, akit teljesen odaadóan szeret, nem tekinti versenytársának a lányát akkor sem, ha a férfiak már azt csodálják helyette. „Az abszolút ringyó ellenben a gyermeket legfőljebb eszközül használja, hogy a férfi meghatottságára számító 'Anyá és gyermeke' című idilleljátszásával a férfit magához csalogassa. A ringyó az a nő, aki szükségét érzi annak, hogy minden férfinak tessenek, s mert abszolút anyák nincsenek, minden nőben legalább a nyomát megtaláljuk ennek a tetszésvágynak, amely a világ egyetlen férfijáról sem mond le” (Weininger i.m. 253.o). Durvábban fogalmazva: az anyának a koitusz eszköz a célhoz, a ringyónak a koitusz maga a cél (uo. 265.o.) Weininger célja azonban ezzel a fejezettel nem az anya apoteózisa volt: éppen ellenkezőleg: számára az anya csak a fantáziátlan férfiak szemében létezik szentként, csak a moralitás emeli piedesztálra, míg a hetéra az izgalmat, a kalandot jelenti a számára. Az anya a földi életet érzi magáénak és ezzel Weininger – talán tudattalanul – átlép Schopenhauer nemi szerelemről szóló tanainak földjére. A világ minden kárhozata, minden gyötrelmes akarati megnyilvánulása vet fenyegető árnyat a szabad akarat kiteljesedésére eb-

ben a mondatban: „Anyának érzem, Ádám, ó, magam”.

Weiningerrel kapcsolatban még két dolgot szeretnék megemlíteni, ami a témához szorosan hozzátartozik, ugyanakkor a XIX. század végi Bécs szellemi-politikai világában is nagy hangsúlyt kapott: az emancipáció és a homoszexualitás kérdéséről.

Az emancipáció a századvég egyik legjelentősebb politikai kérdése volt. Amint fentebb már megemlítettem, szinte mindenki hozzá akart szólni politikai, ideológiai, filozófiai, pszichológiai orvosi és természettudományos területen, így nyilván Weininger is hozzátette a nagy általános felzúduláshoz a maga gondolatatait. Weininger idioplazma tanából egyenesen következik, hogy az emancipáció a férfias nők sajátja, akik magukat a férfival egy szintre akarják emelni. Ebből viszont Weininger azt szűri le, hogy a maskulin nőket kivéve a nőknek egyáltalán nincs is igénye az egyenjogúságra. Mivel azonban a nőknek eredeti hajlama van az utánzásra, „olyanok is tanulni, írni stb. kezdenek, akiknek ez eredetileg sohasem volt a vágyuk; mert úgy látszik, hogy valóban sok nő van, aki valamely belső szükség érzésétől hajtva keresi az emancipációt, ezekről amazokra megy át a műveltségre való törekvés, s így a női stúdium divattá lesz s a nőknek maguk közt való neveltséges agitációja végül minddel elhitei valóságát annak, ami a jó háziasszonynál gyakran csak tüntetési eszköz a férj ellen...” (Weininger i.m. 86.o). Láthatóan Weininger teljesen félreérti az emancipációt, mint politikai mozgalom és mint felvilágosult eszme lényegét, mert nem tud kiszabadulni saját gondolatrendszer korlátai közül. Az emancipáció igazi lényege a Gironde liberális eszméi között keresendő, akik a Rousseau-i filozófia általános akaratával szemben a sérthetetlen, jogilag független liberális lényeként él(het)ték életüket, tekintet nélkül nemre, korra, származásra.

A másik kérdés a homoszexualitás: mind a két szerzőnk a filozófiájukat koherenssé tevő bástya

mögé bújt: Schopenhauer azért elnéző az antik homoszexualitással, mivel szerinte a szexuális élet célja a faj fennmaradása. Ennél fogva az időződő férfi és a fiatal fiú szerelme helyeslendő, mert a korosabb fél már amúgy sem lenne képes a fajt gyengülő nemzőképességével erős utódokkal ellátni. Weininger ezzel szemben a saját elmélete szerint a férfi homoszexualitást azzal magyarázta, hogy a nemileg nőiesebb férfinak szüksége van egy férfiasabb társra, pl. egy 46%-osnak egy 54%-osra. Megjegyzi, hogy a nemi meghatározottságon nem lehet változtatni, ezért a pedagógia is, amely azzal próbálkozik, hogy az első nemi jelleg szerint fiúnak született gyereket fiúnak neveli, okvetlenül kudarcra van ítélve a pubertáskor eljöttkor. Weininger szerint a fizionómika lehetne alkalmas a homoszexualitás felismerésének igazi módszertani kidolgozására, ám erre művében már nem vállalkozik. Számára a homoszexualitás, amely oly divatossá vált a századfordulón, mindössze tény, jelenség.

A fentebbi eszme-futtatásból is látszik, hogy a két gondolkodó véleménye meglehetősen közel állt egymáshoz, annak ellenére, hogy Schopenhauer egy filozófiailag konstruált immanens rendszert hozott létre, míg Weininger a természettudományos alappal bizonyított fiziológiai-pszichológiai konstrukció felé hajlott. Ennek az oka azonban abban keresendő, hogy a korban a neokantiánus iskola úgyszólván megkerülhetetlennek számított. Tudjuk – és a Nem és jellemből is kiderül –, hogy Weininger jól ismerte a schopenhaueri filozófiát (hisz gyakran hivatkozik rá), azonban a saját nagy vállalkozásához, a filozófiai pszichológia kialakításához már nem volt szüksége rá, ezért Schopenhauer Weininger művében mindig csak influence maradhatott. Vajon milyen pszichológiai viták folytak volna a XX. század első évtizedeiben Freud, Swoboda és Weininger között, ha utóbbi szíven nem lövi magát 1903-ban? Mint annyi hiába feltett

kérdésre, erre sem kapunk választ, de szerintem pezsgőbb lett volna az élet a bécsi kávéházakban.

Irodalom

- Baptista, A.A. (2019): Arthur Schopenhauer and the Current Conception of the Origin of Species. Web. <https://doi.org/10.1177/2158244019837467>. Letöltés: 2020. 11.10.
- Durant, W. (1943). *A gondolat hősei*. Dante, Budapest.
- Safranski (1996). *Schopenhauer és a filozófia tomboló*

- évei*. Európa Kiadó. Budapest. Schopenhauer, A. (1819). *A világ mint akarat és képzet*. Arthur Schopenhauer.
- Schopenhauer, A. (1895). *Parerga und Paralipomena*. Verlag von Philipp Reclam jun. Lipcse.
- Schopenhauer, A. (1905). *A nemi szerelem metafizikája*. A faj élete; ford. Schmidt József; Vass, Budapest.
- Sengoopta, C. (1996). *The unknown Weininger*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Weininger, O. (1912). *Nem és jellem. Elvi tanulmány*. ford. Gábor Andor; Dick, Budapest.

**RIGHT TO LIFE IN HUNGARY AND IN THE EU:
THE EVER-TRoublesome ISSUE OF ABORTION**

Author

Ferenc Zoltán Simó (Jur.)
University of Debrecen (Hungary)

Lectors

Ferenc Mező (Ph.D)
University of Eszterházy (Hungary)

E-mail address:
simofredz@gmail.com

...and three anonymous reviewers

Ferenc Zoltán Simó (2020). Right to Life in Hungary and in the EU: the Ever-Troublesome Issue of Abortion. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 83-90. DOI [10.18458/KB.2020.4.83](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.83)

Abstract

In relation to one of the human rights, right to life, most frequently there are, at least, two challenging fields might be brought up, one is death penalty, and the other is termination of pregnancy or abortion. If one intends to comprehend how abortion has been dealt with historically in the western legal tradition one must first come to terms with two quite different but interrelated historical trajectories, the ancient Judeo-Christian condemnation of prenatal homicide as a wrong justifying retribution; and, there is the juristic definition of "crime" in the modern sense of the word.

Keywords: abortion, human rights, law, tradition, culture, European Union

Disciplines: law, politics

Absztrakt

AZ ÉLETHEZ VALÓ JOG MAGYARORSZÁGON ÉS AZ EU-BAN: AZ ABORTUSZ ÖRÖKKÉ KÉNYES TÉMÁJA

Az abortusz, vagy más szóval terhesség megszakítás történelmileg is elismerten nagy fejtörést okozott a különböző kultúrák közeledésének kísérleteikor. A helyzet ma sem változott, az emberiség megosztottsága a témát illetően nem változott. A téma nem veszítette el aktualitását évszázados viták után sem. Azonban a jogi környezet a jogalkotók, és alkalmazók nézőpontja és értelmezéseik árnyaltabbak lettek, reagálva a társadalmi igényekre és változásokra.

Kulcsszavak: terhesség megszakítás, abortusz, jog, emberi jogok, élethez való jog, Európai Unió,

Diszciplínák: jog, politika

In connection with one of the human rights, right to life, most commonly there are, at least, two problematic fields may arise, one is death penalty, and the other is termination of pregnancy, or as it is commonly called/known, abortion. In case of Hungary, the first one is no longer an issue since one of the many conditions to join the European Union in 2004 was to abolish death penalty. Anyone who wants to understand how abortion has been treated historically in the western legal tradition must first come to terms with two quite different but interrelated historical trajectories.

On one hand, there is the ancient Judeo-Christian condemnation of prenatal homicide as a wrong justifying retribution; on the other, there is the juristic definition of „crime” in the modern sense of the word, which distinguished the term severely from „sin” and „tort” and was knotted to the rise of Western jurisprudence. To find the act of abortion first identified as a crime in the West, one has to go back to the twelfth century, to the schools of ecclesiastical and Roman law in medieval Europe.

Wolfgang P. Müller tells the story of how abortion came to be criminalized in the West. As he shows, criminalization as a distinct phenomenon and abortion as a self-standing criminal category developed in tandem with each other, first being formulated coherently in the twelfth century at schools of law and theology in Bologna and Paris. Over the ensuing centuries, medieval prosecutors struggled to widen the range of criminal cases involving women accused of ending their unwanted pregnancies. In the process, punishment for abortion went from the realm of carefully crafted rhetoric by ecclesiastical authorities to eventual implementation in practice by clerical and lay judges across Latin Christendom.

Informed by legal history, moral theology, literature, and the history of medicine, Müller's book is written with the concerns of modern readers in mind, thus bridging the gap that might otherwise

divide modern and medieval sensibilities (Müller, 2012).

For most Americans today, *Roe v. Wade* concerns just one thing: the right to choose abortion. But the Supreme Court's decision once meant much more. The justices ruled that the right to privacy encompassed the abortion decision. Grass-roots activists and politicians used *Roe* – and popular interpretations of it – as raw material in answering much larger questions: Is there a right to privacy? For whom, and what is protected? As Mary Ziegler demonstrates, *Roe*'s privacy rationale attracted a wide range of citizens demanding social changes unrelated to abortion. Movements questioning hierarchies based on sexual orientation, profession, class, gender, race, and disability drew on *Roe* to argue for an autonomy that would give a voice to the vulnerable. So did advocates seeking expanded patient rights and liberalized euthanasia laws. Right-leaning groups also invoked *Roe*'s right to choose, but with a different agenda: to attack government involvement in consumer protection, social welfare, racial justice, and other aspects of American life.

In the 1980s, seeking to unify a fragile coalition, the Republican Party popularized the idea that *Roe* was a symbol of judicial tyranny, discouraging anyone from relying on the decision to frame their demands. But *Beyond Abortion* illuminates the untapped potential of arguments that still resonate today. By recovering the diversity of responses to *Roe*, and the legal and cultural battles it energized, Ziegler challenges readers to come to terms with the uncomfortable fact that privacy belongs to no party or cause (Ziegler, 2018).

There might be a number of issues and questions that may be brought up concerning the issue of termination of pregnancy. According to many scholars, these can be the following without offering a full list of them (Bayles & Henley, 1989):

- Is it morally permissible to obtain an abortion?

- Is abortion ever a violation of the moral rights of the fetus?
- Should abortion legally prohibited?
- Is the choice of obtaining ever the expression of a trait of character (for instance, selfishness)?

The above mentioned „list” can go on and on as the heated debate that surrounds it and divides the world into pros and contras. I may not be able to offer a solution or a definite answer to these question, my mere attempt is to examine the issue in Hungary and in the vicinity.

In order to analyze the issue of one of the universal human rights in Hungary, first, one needs to turn to the core document of Hungary, namely, the Fundamental Law of Hungary, which, compared to the constitutions of other countries, is relatively novel.

But, in contrary to its novel nature, under one of the titles one can find: FREEDOM AND RESPONSIBILITY.

Article I (1) and (2) state that „the inviolable and inalienable fundamental rights of MAN shall be respected. It shall be the primary obligation of the State to protect these rights. (2) Hungary shall recognise the fundamental individual and collective rights of man.”

As it can be seen, Hungary commits itself to the protection of the above mentioned rights and, also recognizes both individually and collectively (The Fundamental Law of Hungary -25 April 2011. 7-8.).

As an exception from the general rule, this Act lays down the possibility of restriction as well.

„(3) The rules for fundamental rights and obligations shall be laid down in an Act. A fundamental right may only be restricted to allow the effective use of another fundamental right or to protect a constitutional value, to the extent ab-

solutely necessary, proportionate to the objective pursued and with full respect for the essential content of such fundamental right.

(4) Fundamental rights and obligations which by their nature apply not only to man shall be guaranteed also for legal entities established by an Act”.

Article II extends the scope of the Act to human dignity, human life, and foetus as well. It declares that “human dignity shall be inviolable. Every human being shall have the right to life and human dignity; the life of the foetus shall be protected from the moment of conception (The Fundamental Law of Hungary -25 April 2011. 7-8.)

Although one seems to feel that it might be easy to pinpoint the moment of conception, there are more and more arguments generated around this topic, not to mention its being double-natured by being both medical and legal issue as well.

Abortion

The question of terminating pregnancy is always a stern issue, which has the potential to divide nations. The need for regulation and state intervention cannot be questioned, but the method and the measure of this interference should be re-examined time after time.

As a general rule, a pregnancy can be terminated up to the twelfth week in Hungary. However, before a termination takes place the woman (and the father too if possible) has to go to Family Planning (*Családvédelmi Szolgálat*) twice to receive information/counseling about state support and adoption. There has to be a gap of three days between the two appointments. This first step provides a kind of background for making a decision, and, of course, it may be able to give a (legal) insight as well.

Also, any woman shall have counselling, and, pay for the termination and wait three days to have the

abortion after her request. A session with a nurse is compulsory to discuss contraception and support the pregnancy should it be taken to term.

In the main, termination of pregnancy/abortion is legal in the following circumstances:

- On request
- To preserve the physical or mental health of the pregnant woman
- If the pregnancy is the result of rape or an act of incest
- If the foetus is severely physically or mentally impaired
- Economic or social reasons

There are special situations as well, which are out of the scope of the above mentioned. Pregnancies can be terminated up to the 24th week if severe foetal abnormalities are detected.

Since Hungarian constitution clearly states that „every human being shall have the right to life and human dignity; the life of the foetus shall be protected from the moment of conception” (The Fundamental Law of Hungary-25 April 2011), one seems to face an embedded contradiction as well. Since as a general rule for special situations, terminations can be carried out at any stage of a pregnancy if a woman’s life is in danger or when it is clear that the foetus is sufficiently damaged for it to be unable to survive.

The Procedure

Although abortion is legal in Hungary, it is not made easy or convenient, which may seem to go against preserving one’s dignity as well. If that is the case, one might claim it to be unconstitutional, since the Fundamental Law of Hungary states without a doubt that „human dignity shall be inviolable. Every human being shall have the right to life and human dignity” (The Fundamental Law of Hungary -25 April 2011); therefore, it seems justified (with some doubts, of course) to assume

that any obstacles created to delay, to jeopardize, or to interrupt (intentionally) one’s practice of (in this case) her rights can be seen unconstitutional. Obviously, this issue is not as easy as I have just described, thus, it needs a case by case (re)examination.

And, on the other hand, with the intentional obstacles, it may seem to protect the foetus, at least, indirectly. And, also, we can see that no-one is excluded, since even a foreigner can get an abortion, but only if she has a valid residence permit.

Women seeking a termination for a non-medical reason should do the following:

- Visit a gynaecologist to request a letter stating how far along the pregnancy is
- Visit a social worker at a district Family Welfare Office with the gynaecologist’s letter, a valid residence permit and photographic identification. It is wise to take an interpreter, if necessary
- Re-visit the social worker at least 72 hours after the first visit, again with an interpreter if necessary. The social worker provides a hospital referral for a termination
- Make an appointment for the procedure at the chosen hospital. To do this, the gynaecologist’s letter, the hospital referral, a valid residence permit and photographic identification are needed (I1).

Due to the lengthy nature of this process, women are strongly advised to start seeking approval for an abortion for non-medical reasons, well in advance of the 12-week deadline.

There are other conditions to fulfill in case of termination of pregnancy, since women with Hungarian health insurance can visit any state clinic to obtain the letter from a gynaecologist. And, at the second visit to the Family Welfare Office, the woman is given a postal cheque in order to cover

the costs of a termination at a public clinic or hospital. The cheque shall be paid into a post office and the receipt given as proof of payment at the hospital. In case of private doctors, they can set their own fees.

Abortion Method and Contraception

Hungary takes it very seriously, because surgical abortions are the only legal method presently available in Hungary. The procedure must take place in a hospital or clinic. But, it needs mentioning there is an escalating demand to legalize other solutions as well, one of them would be home birth. The issue of home birth is much debated and divides both legal and medical experts.

Ternovsky v. Hungary

14 December 2010

The applicant made a complaint about being denied the opportunity to give birth at home, arguing that midwives or other health professionals were effectively dissuaded by law from assisting her. Their rejection derived from the risk of being prosecuted. (There had recently been at least one such prosecution.) The Court found that the applicant was in effect not free to choose to give birth at home because of the permanent threat of prosecution faced by health professionals and the absence of specific and comprehensive legislation on the subject, in violation of Article 8 (right to respect for private and family life) of the Convention (I2).

The decision seems to be justified by the fact that, as I have already noted, there are only two options are provided legally for termination of pregnancy in Hungary, either in a hospital or in a clinic. However, women have the right to choose, thus they can opt for either local or general anesthesia, and, are also required to stay at the hospital for a few hours (or as it is advised) after the operation.

As far as contraception is concerned, modern methods of contraception are available in Hungary in clinics and pharmacies. In addition, family planning services are part of the National Health Service. Their main focus is on counselling, pre- and post-natal care. As an implied, but not expressed objective, family planning services intend to minimize the number of abortions. Fortunately, many claim that the quality of family planning services in the country is often low (I1).

Abortion in the European Union

Grégor Puppincck argues that „in Europe, about 30% of pregnancies end in abortion. After more than thirty years of legal abortion in Europe, abortion should be addressed in an objective manner by looking to practice, experience, and ideological implications” (Puppincck, 2015, 29.). And he goes on to claim that “It is no longer possible to talk about abortion only in terms of progress and liberation for women. For medical practitioners and lawmakers, the realities of abortion in practice reveal a more complex issue” (Puppincck, 2015, 30.).

When there is a case may come up, the debate usually swings around two articles of the European Convention on Human Rights, namely, article 2 and article 8, (I2) and, both Articles can be found in Section I, RIGHTS AND FREEDOMS.

ARTICLE 2: Right to life

This article states that „everyone’s right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law” (I2). Basically, one can go as far as to state that it is in accordance with the Fundamental law of Hungary, stating that “every human being shall have the right to life.” (The Fundamental Law of Hungary -

25 April 2011). Thus the state itself assumes and provides protection for any individuals.

ARTICLE 8: Right to respect for private and family life

This article affirms that “everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence”, moreover, it goes on to assert that “there shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others”(12).

It is also relevant to analyze the notion of those who advocate a right to abortion defend the idea that within the Convention system, “Member States are free to determine the availability and legal status of abortion”(Zampas & Gher, 2008 - in that article, the authors refer to part I, sections (b)–(f) of Magda Krzyzanowski-Mierzewska, 2004, how to use the European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms in matters of reproductive law). While it is also true that States have the freedom to prohibit abortion, the European Court of Human Rights has said, regarding protections to the unborn child and mother, that Member States have a duty under the Convention to ban painful or forced abortions. Therefore, Member States are not totally free to determine the availability and legal status of abortion, but must balance the various legitimate interests and rights involved. But there are controversial circumstances and decisions, which appear to complicate the issue of termination of pregnancy further. Since Applicants in cases relating to abortion have invoked not just Article 2, but also Article 8, which protects “private and family life”, Article 6, which guarantees, among other matters, “access to court” in the

determination of a person’s „civil rights and obligations” and, as concerns the dissemination of information on abortion, Article 10, concerning freedom of expression (Korff, 2006).

In addition, it is important to note that there are several of the other arguments as well, since they are directly inter-related, and because the Convention organs have at times made comments in cases under those other articles which relate to Article 2. In consequence, in an early case, *Bruggemann and Scheuten v. Germany*, the applicant argued that she had the sole right to decide to have an abortion under Article 8 of the Convention, which guarantees the right to respect for „private life”. However, the Commission held that: *Article 8 § 1 cannot be interpreted as meaning that pregnancy and its termination are, as a principle, solely a matter of the private life of the mother* while declining to examine the issue, in that case, under Article 2. However, in later cases it did take up the issue under that article. In the case of *X v. the United Kingdom*,¹⁵ the Commission noted that Article 2 of the Convention does not mention abortion (Korff, 2006).

In order to get a wider scope of the situation, it is crucial to examine some decisions as well, and, at least, to clarify some standpoints that might be regularly debated.

A., B. and C. v. Ireland (application no. 25579/05)

16 December 2010 (Grand Chamber)

The applicant were three women living in Ireland, who became pregnant involuntarily, complained that, because of the impossibility of obtaining a legal abortion in Ireland, they had to go to the United Kingdom for an abortion and that the procedure was humiliating, stigmatizing and risked damaging their health. Having or aiding anyone to have an abortion is a criminal offence in Ireland. However there is a constitutional right to an abortion where there is a real and substantial risk to the

life of the mother. One of the applicants, in remission from a rare form of cancer and unaware that she was pregnant, underwent checkups contraindicated in pregnancy. She understood that her pregnancy could provoke a relapse and believed that it put her life at risk.

In her (applicant 1) case the Court found that Ireland had failed to implement the constitutional right to a legal abortion. There had therefore been a violation of Article 8 (right to respect for private and family life) of the Convention concerning the applicant in remission from cancer, but as for the other two applicants, the Court held there had been no violation of Article 8 (I2).

Applicant 1 was not able to institute her right to a legal abortion either through the courts or the medical services available in Ireland. The Court noted the uncertainty surrounding the process of establishing whether a woman's pregnancy posed a risk to her life and that the threat of criminal prosecution had a „significant chilling” effect both on doctors and the women concerned.

Conclusion

Grégor Puppincq, assumes that one may see changes concerning the debate around the termination of pregnancy, since he states that „the new cultural trend favorable to the protection of life faces opposition because it goes against the dominant culture inherited from the 1960s.” (Puppincq, 2015,43.). As far as one can assume, it is in this context that the intention of some governments, like in France, to „standardize” abortion and to make it a fundamental right of women can be understood, but this „right,” in order to exist and to survive, needs „ignoring/neglecting” the rights of an embryo and human fetus as well. However, according to Grégor Puppincq, it can be stated that „the progress of science and consciousness working together, slowly but indisputably, seems to have led to a better understanding of the development

of a human being” (Puppincq, 2015, 43.). Bearing all in mind, the encouragement of abortion as an individual right appears in decline. Grégor Puppincq observes that this decline is due to two prevailing reasons: „through experience, one finds liberal legislation leads to unsatisfactory results, and through scientific reasoning, one finds that further progress prompts many more to reconsider the dignity of the human being from conception. The decline of the right to abortion is more challenging for society than its advance because it demands that we be more human, responsible, and united, in order to recognize and welcome the lives of persons at all stages of development” (Puppincq, 2015,43.).

Although one can imagine the statements made by Grégor Puppincq justified by sentimentalism, nostalgia, or faith, one should bear in mind the so-called progress he himself advocates gave way to equal rights movements, especially for women as well. I admit that socially, as far as social „standards” are concerned, a state should be very careful how to „advocate” or to „deal with” the termination of pregnancy, however, to be persecuted for not giving up one's own dignity and her free will to choose whether she wants to be a mother or not do not seem to be a progress at all. On the contrary, it offers a way back to the Middle Ages.

References

- Bayles, M. D; Henley, K.(eds.) (1989) *Right Conduct: Theories and Applications*. Random, New York.
- Korff, D. (2006). *The Right to life: A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention on Human Rights*.(Strasbourg: 2006), Human rights handbooks, No. 8, 9-11.
- Krzyżanowska-Mierzevska, M. (2004). How to use the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in matters of reproductive law: the case law of the European Court of Human Rights_GUIDE.

- Web. http://www.astra.org.pl/pdf/publications/astra_guide.htm
- Puppink, G. (2015). Abortion in European Law: Human Rights, Social Rights and the New Cultural Trend. *Ave Maria International Law Journal*, Vol. 4, No. 1. 29-43. web: <http://9afb0ee4c2ca3737b892-e804076442d956681ee1e5a58d07b27b.r59.cf2.rackcdn.com/ECLJ%20Docs/Abortion%20In%20European%20Law%20Ave%20Maria%20Intl%20L%20J%202015%20Puppink.pdf>
- The Fundamental Law of Hungary -25 April 2011. 7-8.
- Wolfgang P. Müller (2012). *The Criminalization of Abortion in the West: Its Origins in Medieval Law*. Cornell University Press, Ithaca.
- Zampas, C. & Gher, J. M. (2008). Abortion as a Human Right—International and Regional Standards. *Hum. Rts. L. Rev.* 249, 276.
- Ziegler, M. (2018). *Beyond Abortion: Roe v. Wade and the Battle for Privacy*. Fellows of Harvard College. United States of America.
- I1: <https://www.angloinfo.com/how-to/hungary/healthcare/pregnancy-birth/termination-abortion>
- I2: European Convention on Human Rights. European Court of Human Rights Council of Europe web: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

**POSSIBLE CONCEPTUALIZATION OF CULTURE AND CULTURAL
DIFFERENCE IN SOCIOLOGICAL PROFILE RESEARCHES**

Author

Norbert Tóth
University of Debrecen (Hungary)

E-mail address:

toth.norbert@ped.unideb.hu

Lectors

Antal Lovas Kiss (Ph.D)
University of Debrecen (Hungary)

Gyula Varga (Ph.D)
University of Debrecen (Hungary)

...and two anonymous reviewers

Tóth, Norbert (2020). Possible Conceptualization of Culture and Cultural Difference in Sociological Profile Researches. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 91-100. DOI [10.18458/KB.2020.4.91](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.91)

Abstract

The fundamental concept of the paper is in accordance with the thesis of pedagogical anthropology claiming that the school success of students in minority status is in strictly correlation with the recognition of the cultural difference by the education system. From the point of view of empirical researches related to pedagogical anthropology and education of sociology, the conceptualization of culture and cultural difference is a vital important factor. The paper intends to elaborate on the possible interpretation of the these notions based on the relevant national and international literature.

Keywords: culture, cultural difference, social mobility

Disciplines: pedagogy, education of sociology

Absztrakt

A KULTÚRA ÉS A KULTURÁLIS DIFFERENCIA KONCEPTUALIZÁLÁSA A NEVELÉSSZOCIOLÓGIAI PROFILÚ KUTATÁSOKBAN

A tanulmány a pedagógiai-antropológia abból az alapkoncepciójából indul ki miszerint a kisebbségi státuszban lévő tanulók iskolai sikeressége szempontjából döntő jelentőségű, hogy az oktatási rendszer felismerje, hogy a kisebbségi milióból érkező diákok tanulmányi sikertelensége a kulturális differenciával hozható összefüggésbe. Az erre a jelenségre reflektáló pedagógiai-antropológiai és nevelésszociológiai profilú empirikus kutatások elméleti kontextusa kiindulópontjának a kultúra és a kulturális differencia fogalmi keretrendszerének a meghatározása áll. Jelen tanulmány, a hazai és nemzetközi szakirodalomra támaszkodva, definíciós alternatívákat kíván nyújtani, s nevelésszociológiai perspektívából értelmezni azokat.

Kulcsszavak: kultúra, kulturális differencia, társadalmi mobilitás

Diszciplína: pedagógia, nevelésszociológia

In the following paper I tend to embark on one of the theoretical features of anthropology of education or also known as pedagogical anthropology. The reflective scientific interpretation cannot be considered as an objective of the current treatise, but I regard it essential to mention the main principles concerning the targeted subdiscipline and to highlight the particular aspect that I intend to reflect on within the broader theoretical framework that can be associated with anthropology of education.

Generally formulating, it can be claimed that anthropology of education is a branch of educational research that was emerged in the United States during the years of 1950s. After some decades it became prevalent in Europe, primarily in Germany and in the United Kingdom. The border of the expansion of the anthropology of education was not ceased in Europe. The theoretical and methodological paradigms of it have been appeared in Japan, India or even in China (Kathryn, 2012).

Anthropology of education focuses on the socialization function of schools, cultural transmission, and the process of enculturation. Furthermore, the examination of the role of ethnocentrism from the perspective of reproduction of inequalities is also a key factor. Over and above, Ionnais Sideris calls attention to the following: „Teachers and educators can benefit from their understanding of the anthropological approach in many ways. The mastering of the methodological tools of anthropology, such as the practice of gathering multiple perspectives from different stakeholders in the school and its environment, can be useful to them in order to develop and achieve a more inclusive decision-making. An anthropology can approach to the study of the parallel process of teaching and learning focuses on how people learn during their childhood (and beyond) and on what they take for granted as cultural knowledge...” (Ionnais, 2012, 18-19). Taking into account the above cited findings, it can be declared that minority students’ cul-

tural background has to be understood by the school for the sake of successful school carrier. If the educational institutions fail to comprehend or even neglect minority students’ socio-cultural features and the impact that they have on the school performance, students will encounter problems that are really demanding to cope with on the long-run. It is one of the reasons why it is vital to emphasize the cultural diversity or cultural differences from the view of school achievement.

The empirical researches concerning the detailed phenomenon come from the field of sociology of education. As such, the accurate interpretation of culture and cultural differences is inevitable. The appropriate discipline to outline the possible definitions of culture and cultural differences is cultural anthropology. Based on the international literature, I provide a comprehensive picture of these two notions. I do hope that scholars dealing with sociological profile scrutiny can regard the current paper as a toolkit for feasible conceptualization of culture and cultural differences.

Concept of culture and cultural difference

Sociological research in education emphasizes in several respects that the key to children's school success is to be found in family socialization, and thus the status of the family in society is a key factor, as this determines the pattern of behaviour that children experience directly and indirectly and later gradually internalize (Kende, 2001). From the point of view of the treatise, we would supplement this idea with the fact that in our opinion not only the role of social status and socio-cultural background should be emphasized, but also the family and, more broadly, the cultural characteristics of the examined ethnicity. Milton Yinger’s scientific explanations also prove that the additional condition of a person's social definition is their cultural peculiar-

ity, and vice versa, the cultural peculiarities of a person are characterized by a certain social dimension (Milton, 2002).

If we try to interpret culture in a nominal sense, then cultivating something has meaning. It was also used in this sense by large-format ancient thinkers. Marcus Portius Cato uses the word *cultura agri* (cultivation of the earth), and in the texts of Marcus Tullius Cicero appears *cultura animi* (cultivation of the soul) (Németh and Pukánszky, 1996). In the „modern age”, an explicit explanation of the concept of culture is also a central problem for professionals practicing cultural research as an academic discipline.

A demonstrative example of this is the work of Kroeber and Kluckhohn, who collected 164 definitions in the analysis of the international literature in the early 1950s (Prónai, 1995). It is clear that the range of alternatives for explaining conceptual frameworks has expanded in the decades since. In our case, however, it must be emphasized that the concepts of culture presented below are discussed from the perspective of cultural anthropologists. This means that the findings of sociology in this regard are not relevant to us, that culture is a higher intellectual activity that includes various arts, literature, painting or even music (Anthony, 2008). The concept of culture is therefore not interpreted as high culture, but on a much broader scale.

The first concept of real culture, accepted by the scientific public is related to the name of Edward Burnett Tylor, of British descent, who puts it this way: „...culture or civilization, in its full ethnographic sense, is the complex whole that which includes knowledge, belief, art, law, morals, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society” (Leach, 1996, 56).

Tylor thus emphasizes that man, as an individual, is part of a complex society, and that culture is at least as complex a phenomenon as society itself. As a result, it is vital for the individual to acquire proficiency in the cultural characteristics that are an

integral part of society. In our interpretation, cultural characteristics can be grouped according to two aspects, we can talk about theoretical cultural elements (knowledge, belief, art, law, tradition) and practical ones (ability and custom).

Tylor's cultural thinking was later taken as a starting point by several anthropologists, including Franz Boas, who in 1911 said the following, somewhat expanding Tylor's thoughts: „Culture can be defined as the totality of mental and physical responses and activities. They characterize the behaviour of individuals who form social groups, both as a group and individually, in relation to their natural environment, other groups, members of their own group, and themselves. Also included are the products of the activities and their role in the lives of the groups. However, mere listing does not yet constitute a culture; more than that, since its elements are not independent of each other, they have structure.” (Letenyi, 2012, 28.)

Beyond all this, there are interpretations that approach culture from the perspective of cognitive anthropology. According to these views, culture is a set of implicit (unspoken) and explicit (spoken), that is, actually unconscious and conscious knowledge, located in the mental lexicon of the individual (Forray and Hegedűs 1998). This view is partly represented by Ruth Fulton Benedict, who emphasizes that a person's personality is formed on the basis of the impulses of a given culture, and as a result cultural differences develop within a given society (Prónai, 1995). In this regard, Benedict points out that every society has a cultural pattern (cultural pattern), and, as a result, the cultures that exist in society form a pattern of behaviour on the basis of which the individual develops his or her own way of life, habits and value system. From the point of view of our topic, the concept of Benedict culture is especially important to us because it emphasizes the importance of education.

Using the theoretical framework of cognitive anthropology, Margaret Mead expressed similar ideas:

„Culture means human culture, the whole complex of traditional behaviour developed by the human race, which is then learned by each generation. (...) The definition of a culture is less accurate. It may mean forms of traditional behaviour which are specific to a particular society, or to a group of societies, or to a particular race, or to a particular area, or to a particular period.” (Borsányi, 2012, 27.)

The explanations of the American anthropologist are considered authoritative for our research topic in several respects. On the one hand, we consider it important to state that the acquisition of culture is the result of a learning process.

On the other hand, we consider it a particularly important idea that culture has diverse elements within a complex society, its meaning may vary depending on the given local community, at the same time, communities of common ethnicity have universal cultural contents that distinguish the culture of a given ethnicity (e.g., Roma individuals) from the culture of the majority society. We define cultural difference as a product of this phenomenon.

Moreover, closely related to all this is Margaret Mead’s claim that culture refers to a „certain period”. For us, this is justified in the form that we do not consider Roma culture to be a static phenomenon, for we assume that the Roma culture acclimatizes to a certain extent to the conditions of the given era, all in such a way that there are constant elements that are independent of the temporal coordinates.

In order to clarify the conceptual framework more precisely, we need to refer to the anthropological currents that interpret culture in the so-called „additive” sense (Prónai, 1995).

One of the main features of these concepts is that they do not take a position on the priority of individual cultural elements, nor do they emphasize the interference between the sub-elements, so the contents that make up culture must be evaluated and examined on their own. In sharp contrast, the representatives of the “integrative” trend believe

that the most important factor in defining culture is to shed light on the form in which the different cultural elements are integrated and the relationship that can be discovered between them.

One of the prominent representatives of the trend is Bronislaw Malinowski, who considers culture to be an indispensable tool for everyday activities: „Culture is essentially a toolkit that allows a person to cope with the specific problems he or she faces while meeting his or her needs in his or her environment. A system of objects, activities, and attitudes, each part of which is an instrument existing for a purpose..., [and] the various elements of which are interdependent.” (Borsányi, 2012, 28.)

Looking at the international literature, we should also refer to the work of Claude Lévi-Strauss and Clifford Geertz. Lévi-Strauss emphasizes the relationship between language and culture, arguing that language can be seen primarily as a product of culture, as the language used in society reflects the general culture of the community (Clifford, 2001). In his interpretation, he sees language as a condition of culture.

In researching culture, Geertz emphasizes understanding of symbols as meaningful and emphasizes that culture should be seen as an integrated whole, as it is collective within the community. As a result, each member of the community shares cultural knowledge, and all this is further inherited through socialization (Clifford, 2001).

Hungarian anthropologists correlate the definition of culture to a large extent with the interpretations of foreign experts. We would like to highlight the findings of Marida Hollós, who is of the opinion that although the definition of the conceptual set of cultures varies widely, there are still contents that can be discovered collectively for all cultures (Hollós, 1997). One such attribute is that culture is common, that is, it is shared by all members of the community. According to Hollós, culture is learned, based on symbols and integrated, thus, all

its elements interact and are to be interpreted together. It is also worth referring to László Borsányi, who emphatically emphasizes the impact and power of culture on people. He argues that human activities manifested by culture, which contradict biological instincts can only be controlled by the framework provided by culture (Letenyi, 2012). Here, for example, Borsányi thinks of patterns of behaviour, such as the fact that one does not consume food that is considered unclean in terms of one's culture, or that one does not exhibit behaviour that conflicts with the set of norms represented by one's own community. Péter Niedermüller sharply expressed in his thesis that cultural anthropology „democratized” the concept of culture (Niedermüller, 1994). This is the deadlock when culture is no longer seen not only in an aesthetic sense and with values, but also in terms of human behaviour patterns. Niedermüller further claims that in the case of the conceptual delimitation of

culture, one must think of the inner domains of appearance behind the behaviour, which he calls intersubjective reality (Niedermüller, 1994).

Describing and interpreting the concept of culture in different disciplines and their representatives would be a seemingly endless process. We emphasize, therefore, that we could not aim for completeness in the above analysis, and we are aware that our analysis could be outlined along several other alternatives.

We consider the statement of Katalin R Forray that the researcher's task is to select the cultural characteristics that she considers important for her research to be authoritative (Forray and Hegedűs, 2003).

Representing this research attitude, in the following, for the sake of easier transparency, we summarize the concepts of culture presented above in the form of tables at the level of headings (1.table).

1. table: *Conceptualization of culture (source: the Author)*

Researcher	Conceptualization of culture
Edward Burnett Tylor	Knowledge, tradition, ability, custom.
Franz Boas	The totality of mental and physical activities.
Ruth Fulton Benedict	Cultural pattern importance of nurturing.
Margaret Mead	Traditional forms of behavior (society, group, race).
Bronislaw Malinowski	Toolbox of everyday activities.
Clifford Geertz	Relationship between culture and language.
Claude Lévi-Strauss	Symbols. Intergraded whole.
Marida Hollós	Common, acquired. Interaction among components.
László Borsányi	Manifesto of human behavior pattern.
Péter Niedermüller	The 'democratization' of the concept. Intersubjective reality.

From the aspect of education of sociology, we view culture as a set of patterns of behaviour that an individual acquires through socialization. In this sense, the socialization medium, the milieu, plays a significant role in terms of the cultural contents represented by the individual. Projected for education and schooling, this means that the values, norms, attitudes (cultural elements in general) preferred and mediated by the given community and family appear in the learner's relation to school and learning, the detectable consequences of which are manifested in the learning outcomes. At the same time, we consider it extremely important - adapting the ideas of Margaret Mead - that culture has many elements within a society, its meaning may change depending on the given local community, at the same time, communities of common ethnicity have universal cultural contents that distinguish the culture of a given ethnicity (in our case, Roma individuals) from the culture of the majority society. We define cultural difference as a product of this phenomenon.

Although we have already mentioned it in a different context before, we consider it important to mention it in terms of our definition of culture, that Roma culture is not considered a static phenomenon, because we assume that gypsy culture acclimatizes to a certain degree to the conditions of the age, all in such a way that it has constant elements that are independent of temporal coordinates.

From the point of view of our treatise, we considered it particularly important to clarify the conceptual framework of culture, because we represent the opinion that it is only possible to achieve a breakthrough result in the education of Roma students if the education system takes into account that it is an ethnicity that has cultural characteristics different from those of the majority society. In this connection, the researchers draw attention to the fact that Roma students enter the school system not only as members of society, but also as mem-

bers of their own minority culture (Forray and Hegedűs, 2003). This is also a very important moment, because the education policy must take into account that in this case it is not a matter of overcoming learning and study problems, because the problem of drop-out and school progress can be substantially remedied if the school system and their actors, educators, take into account that in the case of Roma students, the specific ethnic culture has an impact on the learning outcome.

The literature has been emphasizing for more than a decade that the primary goal of the majority of Roma individuals is not individual assimilation, but the idea of asserting themselves in society by preserving their own culture (Forray and Hegedűs, 2003). In our treatise, we would like to draw attention to the fact that the school system must prepare Gypsy/Roma students for the skills that will enable them to adapt to both cultures. This actually means that Roma students have to socialize in several cultures, in their own minority or ethnic culture, and in the culture of the majority society. The theoretical, scientific background of socialization in several cultures is discussed in the next chapter.

Socialization in multiple cultures

There are several theoretical models in the literature that deal with the socialization of minority students. Of these, we highlight the cultural deficit model, which is based on the basic concept that the minority culture lacks several essential elements that are essential for the individual to succeed in the conditions of the majority society (Forray and Hegedűs, 1999). As a scene of secondary socialization, the school can provide a solution to fill in the gaps, through education and training. From the point of view of our research, we consider it important to mention the cultural deficit model because it provides a breeding ground for interpretations that classify Roma students in Hungary as disadvantaged or cumulatively disadvantaged.

From the point of view of the scientific context of our study, we consider the dispositions of the bicultural socialization model to be remarkable, as it deals with the projections of socialization in the two cultures, a concept that is highly correlated with my doctoral empirical research. I am interested in the overlaps and differences between the socialization that took place in the minority community, in the narrower sense in the family, and the secondary, institutional, in our case, school socialization, and the consequences of this in the sample we examined.

Bicultural socialization is not the same challenge for all communities. An important factor is how close the two cultures, i.e. the minority and the majority, are. If minority culture conveys more values, norms, and patterns of behaviour that are authoritative in majority culture, then integration will be smooth. If the reverse is the case, intercultural socialization will face some obstacles (Diana, 1984). From this point of view, the curiosity of bicultural socialization can be grasped in that it directs the focus of attention to the parallel system of effects of socialization in the family and school, that is, in the institutional space.

In this sense, the success of a successful school career and social integration depends to a large extent on the degree of overlap between the two types of socialization. In Aranka Varga's interpretation, this appears as follows: „In the dual process of bicultural socialization, in addition to the acquisition of the cultural characteristics of family socialization, the effect of public education (kindergarten, school) appears, where the culture of the majority society is the content element of socialization. In relation to this duality, the theory of bicultural socialization clearly states that there are family socializations whose cultural content shows little overlap with the cultural space characteristic of the school.” (Varga, 2015, 248.)

In the case of this type of family, a result can only be achieved if the actors in the bicultural field

see it as their common task to match the two different spaces. Two main actors play an important role in carrying out the process. One such actor is the „mediator”, who is at home in the cultural space of the education system and institution, school, and provides the most important information first hand (Forray and Hegedűs, 1999). Educators are typically „mediators”. They are the individuals who are able to build a relationship with the family, that is, the primary space of socialization. After learning about the cultural characteristics of the family, they seek to transfer the most important of these cultural features to the school world, which helps to broaden the overlap between the family and the school's socialization space. In this regard, we examine to what extent educators are able to play the role of „mediator” in primary schools that form the research field. We believe that educators can only be successful in this role if they are aware of the cultural background of the patterns of behaviour represented by Roma families.

Another important actor in bicultural socialization is the „translator”. He is a person who comes from a family with a culture other than school, but despite the primary socialization space with a different culture, he has been able to achieve success in the socialization space of the school. As a result, it can convey to its own community the value system of the secondary socialization space. This is primarily justified by its credibility, and its system of tools is characterized by direct transmission and unobtrusive sampling (Fehérvári, 2015).

I consider it necessary to emphasize that in the case of bicultural socialization we are talking about a two-way process, and in reconciling two different cultures, it is legitimate for conflicts to arise. Consequently, continuous and direct communication as well as cooperation should be considered as one of the most important factors of bicultural socialization. By the way, the literature and our previous research argues that the most marked difficulties

for Roma communities can be traced back to different time perspectives (Tóth, 2018). The way of life of Roma families is unstructured, which results in the time experience and the concept of time not developing (Józsa and Fejes, 2010).

Their daily activities are not time-bound, and this type of flexible time management is difficult to reconcile with the school's traditional time constraints. In many cases, large school absences of Roma students also stem from time constraints.

Overall, we can conclude that bicultural socialization is composed of many elements, and in the case of students from minority cultures, it is vital that the actors of the educational institution are aware of the points of contact between the two cultures. Forray and Hegedűs emphasized in this connection that the school should make an effort to have as many „translators” and „mediators” as possible systematically support the school progress of Roma pupils (Forray and Hegedűs, 1999).

In addition, it should be the responsibility of the school to inform members of the majority of society that students from minority culture, to a certain extent, have a specific set of values and norms and, as a result, have different attitudes and behaviours. If the process of bicultural socialization cannot be supported effectively enough by educational institutions, then the role attributed to the school, according to which the school can be seen as the channel through which social mobility can take place, or at least induce positive promotion, fails. In this case, the future perspective of the students may even be definitively sealed. Due to the importance of the phenomenon, in our paper we also examine the form in which schools can facilitate student mobility. The theoretical aspects of mobility and the school system are discussed below.

The relation of social mobility, equality and school

The relation between education and equality was in the focus of social scientific research between

the two world wars. The majority studies on the subject reflect on the fact that individuals from different social classes have different chances in enrolling in certain types of school of the educational system. Lawton highlights the situation of the workers to introduce the problem as it is much harder for the children of the workers to be admitted in grammar schools (Lawton, 1974). Moreover, students from lower social classes tend to dropout from these schools.

Certain researchers, however, maintain a different approach towards the issue. James Samuel Coleman, for instance, defines the equality of education chances as one factor of efficacy. In accordance with this, Coleman came to the conclusion that the majority of scientific investigations pay too much attention to the role of school (Coleman, 1966). It is rather problematic as the school has no significant effect on the advancement of students, which is more likely determined by the social status of the parents. I think critique shall be applied in the regard of Coleman's approach, especially when the socially selective characteristic of the Hungarian educational system is taken into consideration.

Studies on social equality and school were first launched in the 1960's in Hungary, thanks to Zsuzsa Ferge's efforts. She destroyed the myth about the social equality in Hungary. Her researches revealed that there are strata in the Hungarian society that have better chances and there are other groups that have restricted access to advancement. Everything depends on the concentration of knowledge and power (Ferge, 1980).

It shall be emphasized, however, that status due to belonging to any social classes is not static and the possibility of social mobility is overt. As for the first step, the notion of social mobility shall be defined. The explanation of the concept, however, is rather problematic as we do not possess a framework system that provides exact information about the fact that at which point we may talk about social mobility. Notwithstanding, we can define par-

ticular factors that directly or indirectly affect the process; these are the political and economic changes, individual or family events.

The interpretation of social mobility may be approached from multiple directions. On the one hand, there is an intergeneration mobility that reflects on the fact that how the individual moves in the social hierarchy compared to his or her parents. On the other hand, intrageneration mobility reveals the mobility of the individual in the career field. Most of the sociologists think that intergeneration mobility is more frequent in stable societies (Ferge, 1980).

One important distinction between intergeneration and intrageneration mobility is that the comparison of intergeneration mobility among different countries can be measured in a more precise way. There is also the phenomenon of circular mobility when certain individuals switch their places. It is possible to allude to the extent of the movements within the society. In accordance with this, a distinction is made between individual and collective mobility. In the case of the first, social conditions remain the same, however, in the case of the latter, these conditions are somewhat altered.

Regarding social mobility, Anikó Fehérvári draws the attention to the interpretation by Lipset and Bendix. The two researchers discussed the question of measuring mobility, that is to say, to what we compare mobility (Fehérvári, 2015). They think that social mobility shall be analyzed in time dimension or comparison as a certain society can be adequately described if it is compared to its earlier epoch or to a different country. Moreover, the scholars refer to a third alternative, the model of equal possibilities. According to this model, the ratio of mobility shall be disregarded and the inequality of possibilities leading to this road shall be taken into consideration instead. Finally, the name of Sorokin shall not be forgotten when discussing social mobility. He thought that vertical mobility is present in all societies. The education system of the

Church or military is included in the set of tools of such mobility, however, the most important one is the school. Sorokin compared school to an elevator that carries the people up and down.

He emphasizes that there are societies in which the elevator starts from the very bottom, however, there are certain other societies where it starts from the middle and the people at lowest classes of society have no access to such elevator at all (Sorokin, 1998).

Moreover, school is more than an educational institution, Sorokin states, as this is the venue where the social positions are selected. In certain cases, passing exams and meeting different requirements are used to select and distribute people to future social positions.

This is of high importance, Sorokin argues, because if the individual is unsuccessful in the school, he will be less likely to find another mobility channel apart from school. As a consequence of that, school has to be considered a fundamental key factor to future success.

Conclusion

On one hand, based on the theoretical scientific explanation, we can easily come to an agreement that the definition of culture and cultural difference can be approached from different kinds of aspects. One of the methods that a scholar can apply is to synthesize the variety of explanations in accordance with the conditions of the particular research.

On the other hand, the paper has argued that anthropology of education is unsurpassed in its richly detailed evocations of school failure. As such, it would be advisable to exploit the potential that anthropology of education provides. Sassi Abdelhafid also calls our attention to the phenomenon by claiming the following: „...and even if anthropology may be seen as a time-consuming and a work of expensive methodology, this is not to reduce our awareness about the potentialities of the

discipline in exploring and defining the educational space, as well as assessing and reforming the active framework of education, and moreover, forming knowledge about how change happens in the general education frame. Otherwise, educational anthropology may serve educational success by having right assumptions about the meaning of change in education regarding culture” (Sassi, 2008, 8).

References

- Anthony, G. (2008). *Szociológia*. Budapest: Osiris Kiadó
- Clifford, G. (2001). *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó
- Coleman, J. (1966): *Equality of Educational Opportunity*. Government. Washington DC: Printing Office.
- Diana, A. (1984). Bicultural socialization: Factors affecting the minority experience. *Social Work*, 29, 101-107.
- Fehérvári, A. (2015). Társadalmi mobilitás és az iskola. In Varga, A. (Ed.). *A nevelésszociológia alapjai* Pécs: PTE NTI. 183-210.
- Ferge, Zs. (1980): *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Forray, K. & Hegedűs, A. (1999). *Cigány gyermekek szocializációja*. Budapest: Aula Kiadó
- Forray, K. & Hegedűs, A. (2003). *Cigányok, iskola, oktatáspolitiká*. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Hollós, M. (1993). Bevezetés a kulturális antropológiába. Budapest: ELTE BTK
- Ionnais, S. (2012). Educational anthropology as a major approach for educational research: the beginnings and the evolution of educational anthropology, with an overview of its introduction in the Greek educational context. *Journal of Arts and Humanities*, 1, 18-26. doi: [10.18533/journal.v1i3.30](https://doi.org/10.18533/journal.v1i3.30)
- Józsa, K., & Fejes, J. (2010). A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása. In Zsolnai, A. (Ed.). *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai* Budapest: Tankönyvkiadó. 134-162.
- Kathryn, A. (2012). Introduction. Anthropologies and Ethnographies of Education Worldwide. In K. Anderson (Ed.), *Anthropologies of Education*. United States: Berghahn Books. 1-28.
- Kende, Á. (2001). A kudarcok okai. In Andor, M. (Ed.). *Romák és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra. 65-73.
- Lawton D. (1974): *Társadalmi osztály, nyelv, oktatás*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Leach, A. (1996). *Szociálanropológia*. Budapest: Osiris Kiadó
- Letenyi, L. (2012). *Kulturális antropológia*. Budapest: Typotex Kiadó
- Milton, Y. (2002). Az asszimiláció és disszimiláció felé. *Regio*, 13, 24-44.
- Németh, A. & Pukánszky, B. (1996). *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Niedermüller, P. (1994). Paradigmák és esélyek. *Replika*, 13, 89-129
- Prónai, Cs. (1995). *Cigánykutató és kulturális antropológia*. Budapest: ELTE BTK
- Sassi, A. (2008). Educational anthropology. A theoretical exploration. *Revue Faculté des Lettres*, 14, 7-14.
- Sorokin, P. A. (1998): Az egyének társadalmi rétegenkénti minősítésének, kiválasztásának és elosztásának mechanizmusai. In Róbert, P. (Ed.): *A társadalmi mobilitás: Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 12-25.
- Tóth, N. (2018). Kótaj község területén élő oláh cigány közösség szociokulturális helyzete és iskolázottsági viszonyai. In Bócsi, V.(Ed.). *Okta-tás – Nevelés – Társadalom*. Debrecen: Didakt Kiadó. 208-221.
- Varga, A. (2015). Esélyegyenlőség és inklúzió az iskolában. In Varga, A. (Ed.). *A nevelésszociológia alapjai* Pécs: PTE NTI. 241-272.

RECENZIÓ/ REVIEW

RECENZÍÓ BARBARA COLOROSO (2014) ZAKLATÓK, ÁLDOZATOK, SZEMLÉLŐK: AZ ISKOLAI ERŐSZAK CÍMŰ MŰVÉRŐL

A recenzió szerzője:

Ladányi Lili
Eszterházy Károly Egyetem (Magyarország)

Lektor:

Mező Ferenc (Ph.D)
Eszterházy Károly Egyetem (Magyarország)

Első szerző e-mail címe:
ladanyi.lili@jgykp.szte.hu

Dr. Mező Katalin (Ph.D)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Ladányi Lili (2020): Recenzió Barbara Coloroso (2014) Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak című művéről. *Különleges Bánásmód*, 6. (4). 103-105. DOI [10.18458/KB.2020.4.103](https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.103)

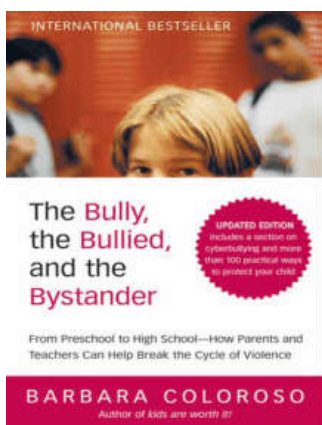

A recenzió alapjául szolgáló mű bibliográfiája:

Barbara Coloroso (2014). Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak - Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását? Hartman Kiadó, Budapest. ISBN:9789632881966

Kulcsszavak: iskolai erőszak, zaklatás

Diszciplínák: pedagógia, szociológia

Bibliography of the subject of this recension:

Barbara Coloroso (2010). The Bully, the Bullied, and the Bystander: From Preschool to High School--How Parents and Teachers Can Help Break the Cycle. HarperCollins. New York.

Keywords: school violence, bullying

Discipline: pedagogy, sociology

Manapság egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az iskolai zaklatás témája iránt, a szülők és az iskolák is keresik a leghatékonyabb módszereket, hogy visszaszorítsák a bántalmazások előfordulását. Alapvetően két nézet uralkodik az iskolai zaklatások kapcsán. Az egyik szerint ez egy teljesen normális jelenség, mindig is létezett, de az utóbbi időben túlzottan fókuszba került, és a környezet közbeavatkozása az, ami súlyosbítja a helyzetet. A másik szerint az utóbbi időben túlzott mértékűt öltött bántalmazást a lehető legtöbb erőforrást mozgósítva kell megállítani, mielőtt még túl késő lenne. Barbara Coloroso könyve határozottan az utóbbi véleményt osztja: A szerző saját bevallása szerint egy, a lakóhelyén történt iskolai lövöldözés ihlette, amelyről később kiderült, hogy háttérben iskolai zaklatás állt.

Könnyen olvasható, hétköznapi nyelven, mégis tudományosan alátámasztott módon szólítja meg az olvasót. A könyv alcíme („Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását?”) kissé félrevezető lehet, mert ugyan rengeteg pedagógusok számára is használható tippet tartalmaz a bántalmazás visszaszorításához, intézményi szinten kevés segítséget nyújt egy zaklatás elleni komplex program kidolgozásához. Viszont például áboroztatók számára, akik pár napig egyszerre töltenek be szülői és pedagógusi feladatokat is, nagyon jól használható könyv.

A könyv tartalmilag két részre oszlik. Az első részben („A zaklató, a szemlélő és az áldozat”) a bántalmazásban részt vevő személyek egy hat felvonásos tragikus színjáték szereplőiként jelennek meg, csak sajnos ez a

színdarab és a szereplők is valóságosak. Érzékletes példákon keresztül mutatja be az áldozatok és a bántalmazók lelki állapotát, szívbe markoló olvasni a többnyire tragédiával végződő eseteket, amelyekből már rögtön az előszóban is élénk tár jópárat, ezzel is igazolván a könyv létrejöttét. Ugyanakkor azt leírja, hogy a forgatókönyvek, amelyek ezekhez a színdarabokhoz és szerepekhez készültek, átírhatóak, van kiút az erőszakból. Beletekinthetünk a bántalmazó, az áldozat és a szemlélődők lelki világába és gondolataiba. Elmagyarázza a zaklatás négy ismertetőjelét, hogy az mindenki számára világosan elkülönüljön a hétköznapi konfliktusoktól: egyenlőtlen erőviszonyok, a fájdalomokozás szándéka, fenyegetettség, terror. Tárnyilagos leírást kapunk a zaklatás különböző módszereiről és eszközeiről, valamint élénk tárja a zaklató jellemrajzát is. Elmagyarázza, hogy senki sem születik zaklatónak, a zaklatás tanult viselkedésforma, és ebben kiemelkedő a közvetlen környezet szerepe. Bár a zaklatók eltérnek egymástól kinézetükben, módszereikben és eszközeikben, egy kulcsfontosságú tulajdonságban megegyeznek, ez pedig a megvetés: a másik személy alacsonyabb rendűnek, értéktelennek tekintése. Ez teszi lehetővé számukra, hogy büntudat, szégyenérzet és megbánás nélkül bántalmazzák embertársukat.

Az áldozatok ezzel szemben általában bizonytalanok és félnek önállóan fellépni a bántalmazás ellen vagy beszélni róla. Húsz különböző ürügyet sorol fel, ami miatt valaki könnyedén válhat a bántalmazók célpontjává, és ami miatt az áldozatok gyakran úgy érzik, hogy megérdemlik a bántalmazást. Ez is közrejátszik abban, hogy környezetük számára

gyakran csak egy tragédia bekövetkezte után derül ki a bántalmazás megléte. A szerző a szülők és pedagógusok számára a korai felismeréshez nyújt segítséget az úgynevezett „vészjelek” felsorolásával.

A szemlélődők csoportját statisztákhoz hasonlítja, akik aktív vagy épp passzív részvételükkel közvetve járulnak hozzá a zaklató támogatásához, legtöbbször a tömegbe olvadva fel sem ismerve egyéni tettük súlyát. Ők maguk az áldozathoz hasonlóan szintén gyakran bizonytalanok, és nincs bátorságuk a beavatkozáshoz, vagy saját biztonságukat féltik, azért nem lépnek semmit. A szerző kihangsúlyozza, hogy nincs ártatlan szemlélődő, elsődlegesen az ő kezükben van a bántalmazás megállításának lehetősége.

A második részben (Az erőszak körforgásának megszakítása – a törődés körforgásának megteremtésével) a megelőzés fontosságára helyezi a hangsúlyt, elsősorban a szülők számára kínál ötleteket az egészséges, gondoskodó családi légkör kialakításához, amelyek csökkenthetik a gyermekek zaklatásának valószínűségét. Bemutat három családmódot, és azt, hogy melyik családszerkezet miként járulhat hozzá a bántalmazó, az áldozat vagy a bántalmazáshoz asszisztáló szemlélő típusú gyermek fejlődéséhez. Coloroso stratégiákat kínál a zaklató magatartásának orvoslására, a zaklatás áldozatainak támogatására és a szemlélődők beavatkozására ösztönzésére.

Azt tanácsolja a szülőknek és a pedagógusoknak, hogy kezeljék a bántalmazást a bizalomteljes légkör megteremtése mellett határozott korlátok felállításával, amelyek megszegése esetén a büntetés helyett a fegyelmezés eszközét válasszák szankcióként. Teremtsenek lehetőséget a gyermekeknek, hogy megmutathassák a bennük rejlő kedvességet és jóakaratot társaik irányába, pozitív párbeszédük révén segítsék a szociális készségek fejlődését, és az empátia kialakulását.

A zaklatás nem szűnik meg magától, foglalkozni kell vele. A családoknak és az iskoláknak karöltve kell programokat kidolgozni annak biztosítása érdekében, hogy minden gyermek biztonságos, kedves és gondoskodó környezetben nevelkedhessen otthon és az iskolában is. A Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak című könyv ebben a folyamatban lehet segítségünkre.

Irodalom

Coloroso, B. (2014). Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak - Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását? Harmat Kiadó, Budapest.

MÚHELYBEMUTATÓ/WORKSHOP

„NŐ AZ ESÉLY!”

Tóth Iлона és Kormos Dénes

Absztrakt

A "NŐ az esély" címet viselő tehetséggondozó programot a magyar EDU-MÉD PLUSZ Zrt. valósította meg a 2019-2020-as években a Nemzeti Tehetséggondozó Program támogatásával (a projekt azonosító kódja: NTP-NEER-19-0045). A projekt célja az iskolás lányok esélyegyenlőségének elősegítése volt a matematika, az informatika és a természettudomány területén.

Kulcsszavak: tehetség, nők, esélyegyenlőség

Diszciplína: pedagógia

Abstract

WOMAN IS THE CHANCE/CHANCE IS INCREASING!

The "NŐ az esély!" entitled talent development program was realized by the Hungarian EDU-MÉD PLUSZ Ltd. in the years 2019-2020 with supporting of the National Talent Development Program (this project identification code is NTP-NEER-19-0045). Note: this title has two meanings: "Woman is the chance" and "Chance is increasing". The goal of this project was to help the chance equalization of schoolgirls in the area of maths, informatics, and natural science.

Keywords: talent, women, equal opportunities

Discipline: pedagogy

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a fiatalok pályorientációjában, a családok gondolkodásában még mindig erősen jelen vannak az ún. férfias és nőies pályákról kialakított sztereotip nézetek. Ez a szemlélet is okozója, hogy az informatika, a természettudományok, műszaki tudományok, és kapcsolódó szakmák terén alul reprezentáltak a lányok. Gyakran találkozunk olyan esetekkel is, amikor az iskolai tanulmányok alatt a lány diákok kifejezetten érdeklődők, tehetségesnek mutatkoznak ezeken a területeken, mégis a pályaválasztás során elbizonytalanodnak, nem kapnak kellő támogató megerősítést környezetüktől.

A Nemzeti Tehetség Program keretében meghirdetett: „A nemek egyenlő esélyű részvételének biz-

tosítását célzó, speciális hazai tehetséggondozó programok támogatása” című pályázati kiírás olyan projekteket kívánt támogatni, amelyek jó gyakorlatként, a társadalmi szemléletformálás terén ennek a helyzetnek a kezeléséhez hozzájárulnak. A tiszaujvárosi EDU-MÉD PLUSZ Kft. szakemberei erre a kiírásra nyújtották be a „NŐ az esély!” című projektjüket. Azonosító száma: NTP-NEER-19-0045.

A projekt célkitűzése:

Tartós, fenntartható változás elindítása a gondolkodási és cselekvési szokások körében. Olyan női szerepmódel kialakításának segítése, aki proaktívan, tetterősen, kitartóan, tanulmányaiban és munkájában is örömet lelve képes egy hagyomá-

nyosan „férfias” világban tehetségét kibontakoztatni a matematika, informatika-robotika vagy más természettudományok terén. A család megnyerése ennek a folyamatnak a támogatásához.

A projekt célközönsége:

A programba pályaválasztás előtt álló 7-8. osztályos általános iskolásokat és a hatosztályos gimnázium 8. évfolyamára járó diákokat vontunk be, akiknél látható, hogy érdeklődést mutatnak a matematika, informatika - robotika - technológia iránt, de ez irányú pályaeorientációjuk még nem alakult ki. A csoportlétszám 12 fő 9 lány 3 fiú. Érdeklődési körüket tekintve fele-fele arányban oszlottak meg a két tudományterület között. Voltak közöttük tehetségigéretesek is, de ez nem volt feltétele a programba kerülésnek. A projekt során folyamatba épített, komplex tehetségdiagnosztikát is végeztünk.

A program elsődleges közvetlen célközönsége a programban résztvevő 12 diák, volt.

Közvetett célközönség a programba bevont tanulók szülei, valamint a partneriskolák pedagógusai.

Tágabb célközönség a városlakók, ezen keresztül a téma iránt érdeklődők.

Komplex támogató, tehetségkereső tehetségfejlesztő, program megvalósítását tervezjük.

A beválogatást a partneriskolák tájékoztatása előzte meg, ahol megismertettük a projekt céljait, tevékenységrendszerét. A partner intézmények meghirdették a programot. Az osztályfőnökök, szaktanárok tájékoztatták a tanulókat a lehetőségről, fogadták a jelentkezőket, maguk is ajánlást tettek a résztvevőkre.

A program élményfestés keretében csapatépítéssel indult, majd bemeneti méréseket végeztünk, hogy a célirányos fejlesztő-, támogató munka érdekében megismerjük a résztvevők személyiségjellemzőit, előzetes pályaeorientációját. A szűrővizsgálatok kiscsoportos formában történtek. A vizsgálat eszközei: Raven Standard Progresszív Mátrixok,

kreativitás, Motiváció, Super-féle munkaérték, vizsgaszorongás, tanulási orientáció. A pályaeorientáció vizsgálata érdeklődési, valamint képességek, készségek feltérképezésére irányuló kérdőívek használatával történt. A vizsgálatot az eredmények megbeszélése követte. A női szerepmodellek program-elem a tanulók egyéni kutatómunkájával indult, az eredményeket megosztották társaikkal. Gátak és lehetőségek címmel, a női szerepmodell áttekintése interaktív beszélgetés keretében a szülők bevonásával történt, majd a résztvevők pódiumbeszélgetés keretében példaként szolgáló sikeres nőket ismerhettek meg.

A személyiségjellemzőket figyelembe vevő, támogató foglalkozás blokkban én hatékonyság növelő, kommunikációs és önmenedzselő képességek fejlesztése történt.

A tudományterületet népszerűsítő foglalkozásokon matematika, informatika, robotika témakörben gazdagító, élménypedagógiai módszereken alapuló foglalkozássorozat valósult meg. A tudományterület iránti érdeklődés erősítését, a pályaeorientáció megismerését szolgálta 2 helyszíni látogatás. A helyszínek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy lehetőség legyen az adott tudományterületeken a gyakorlattal összefüggő érdekes eljárások, alkalmazások bemutatására, amelyek az életkori sajátosságokat is figyelembe véve élményekhez, információkhoz juttatják a résztvevőket, elősegítik új belső motivációs elemek kialakítását.

A meglátogatott helyszínek a következők voltak:

- Miskolci Egyetem Alkalmazott Informatikai Intézet Tanszék (robotika, továbbtanulási lehetőségek)
- Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Nonprofit Kft. (laboratóriumok, látványos technológiák, innovációk)

A projekt interakció során folyamatos tehetségdiagnosztika történt, erre és a megfigyelésekre alapozva a tanulók további egyéni fejlesztésben részesültek. A program végén az eredményeket értékeltük, a tapasztalatokat megosztottuk a szülőkkel.

A program szemléletformáló hatása négy fő területre terjedt ki:

1. A résztvevő tanulókra, akiknél a különböző interakciók eredményeként gazdagodtak a hagyományos szerepmodellek, önreflexióikban, önismeretükben új dimenziók nyíltak meg. A megtapasztalt élményeket, szemléletváltozást továbbadták kortársaik körében is.
2. A család szerepe, hagyományai nagymértékben hozzájárulnak a pályorientáció, a pályaválasztás alakulásához. Fontosnak tartottuk, hogy a családokban a hagyományos női szerepmodellhez kapcsolódó sztereotípiák feloldódjanak, új alternatívák jelenjenek meg.
3. A projekt eredményeit, tapasztalatait megosztottuk a partner köznevelési intézmények pedagógusaival, azzal a céllal, hogy a közvetített szemléletmód hozzájáruljon pedagógiai kultúrájuk gazdagodásához és bővüljön a pályorientációt segítő módszertani eszköztárunk.
4. A helyi írott és elektronikus sajtó a program és a példaértékű női szerepmodellek bemutatásával elősegítette, hogy szélesebb körben ismertté váljanak azok a területek, ahol a nők is sikeresek lehetnek.

Pillanatképek a programról:

